

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

SIMON EPISCOPIUS

ALS APOLOGEET VAN HET HERMONSTRANTISME IN ZIJN
LEVEN EN WERKEN GESCHETST

PROEFSCHRIFT

VAN

A. H. HAENTJENS

LEIDEN

A. H. ADBLANT

1899

943
Rom. 85
E64
H 1355

943

Rem. 85

E 64

H 1355

A. Anderson.

1939.

SIMON EPISCOPIUS.

S. Episcopus

Simon Episcopus

als Apologeet van het Remonstrantisme in zijn leven
en werken geschetst.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. P. J. COSIJN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,

VOOR DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID TE VERDEDIGEN

op Donderdag 6 Juli 1899, des namiddags te 3 uren,

DOOR

ANTON HENDRIK HAENTJENS,

GEBOREN TE ARNHEM.

LEIDEN

A. H. ADRIANI

1899

C. D. SAAYEN

DE GROOTE KERK TE HOORN; interieur naar een teekening van J. C. Kerkmeijer.

343

Kcm. 85

E64

H 1353

ANDOVER-HOWARD
THEOLOGICAL LIBRARY
CAMBRIDGE, MASS.

AAN MIJNE OUDERS.

VOORREDE.

Dit proefschrift kan niet anders zijn dan eene beknopte inleiding, eene voorstudie. Episcopiuss' theologie is te belangrijk en heeft een te grooten invloed gehad, dan dat ze zou kunnen samengevat worden in een geschrift van dezen omvang en van dezen inhoud. Hier kan slechts het plan worden aangegeven, volgens hetwelk het geheele werk zal moeten tot stand gebracht worden, een werk, dat niet in één deel zal kunnen omvatten eene beschrijving van Episcopiuss' apologetischen, polemischen en wetenschappelijken arbeid. Maar juist om een afgerond gedeelte te verkrijgen, tevens geschikt voor een proefschrift, was deze beperking noodzakelijk. Ongelukkig echter moest daarvoor het belangrijkste weggelaten worden, Episcopiuss' polemische en wetenschappelijke arbeid. En ook het andere, dat overbleef, Episcopiuss' werkzaamheid als apologeet, moest worden bekort en samengevat, zoodat niet kon gelet worden allereerst op volledigheid, maar nogmaals op beknoptheid.

Zoo zal men missen in mijn proefschrift eene karakteristiek van den persoon, dien ik beschreef. Zoo zal men missen ook eene uitvoerige beschrijving van Episcopiuss' houding op de synode te Dordrecht. En toch juist hier is hij als apologeet in zijn volle kracht, juist hier ook is hij eene dramatische figuur, en het schetsen van dit tooneel alleen reeds kan zijne levensbeschrijving belangrijk en lezenswaard maken en verrijken met een, uit een oogpunt van historiografie, zoo belangrijk dramatisch element.

Ook deze levensbeschrijving behoeft dus herziening en moet tot een afzonderlijk boekdeel uitgebreid worden. Het hier behandelde is slechts de schets van een onderdeel, eene

proeve van beschrijving van *Episcopius'* leven en werken als verdediger van het Remonstrantisme.

Dit wat het onderwerp betreft, thans namens mijzelf nog een enkel woord.

Terugziende op den tijd, dat ik mij met dit onderwerp bezig hield, ben ik U bij vernieuwing dank verschuldigd, Hooggeleerde TIELE, die mij, èn toen ik Uw leerling was, hebt terzijde gestaan en geleid, èn thans als mijn Promotor nog eens hebt doen gevoelen, wat ik U verschuldigd ben, en mij in uren van herdenking dit later nog zoo menigmaal zult doen beseffen.

Aan de gedachtenis ook van die zijn heengegaan, aan de herdenking van ACQUOY en KOSTERS, wier vroomheid, eenvoud en bezieling nog niet is gestorven maar voortleeft in de harten der jongeren, aan de gedachtenis van deze, mijne te vroeg gestorven leermeesters mogen deze woorden en deze arbeid gewijd zijn.

En tevens wil ik hier ook aan mijn andere leermeesters, den Hooggeleerden v. MANEN, GUNNING, PIJPER, EERDMANS en OORT nogmaals vol erkentelijkheid mijn dank betuigen voor het onderwijs dat ik van H. H. G. mocht genieten.

Ten slotte een woord van dank aan allen, die mij zijn tegemoet gekomen bij mijn arbeid en mij door het afstaan van boeken of door het geven van inlichtingen aan zich hebben verplicht, allermeeft aan den Hooggeleeraar ROGGE te Amsterdam, die mij, zoo vaak ik om voorlichting vroeg, nimmer teleurstelde, aan de Besturen der Rem. Ger. Gemeenten te Amsterdam en Rotterdam, aan Bibliothecaris en Conservator van de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam en van die te Leiden, aan den Bibliothecaris der Stads-Bibliotheek te Arnhem, en aan hen, die aan die inrichtingen verbonden en werkzaam zijn en mij behulpzaam waren.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING.

HOOFDSTUK I.

Bronnen en Literatuur.	1
§ 1. Bronnen.	1
§ 2. Literatuur.	4

HOOFDSTUK II.

Levensbeschrijving van Simon Episcopus	9
§ 1. Episcopus' leven tot aan zijn professoraat te Leiden. (1583—1612.)	9
§ 2. Episcopus' professoraat aan de Leidsche Hoogeschool	21
§ 3. Episcopus' ballingschap en zijn terugkeer in het vaderland. (26 Juli 1626.)	47
§ 4. Episcopus als werkzaam leider der Remonstranten in het vaderland tot aan zijn professoraat te Amsterdam. (28 October 1634.)	79
§ 5. Episcopus als professor van het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam tot zijn dood. (4 April 1643.)	99

HOOFDSTUK III.

Simon Episcopus als Apologeet van het Remonstrantisme.	111
§ 1. Het belijden der Remonstrantsche beginselen.	112
§ 2. Het afweren der beschuldigingen	128

AANHANGSEL.

Episcopus' apologetische werken.	148
Bijlagen	162
Stellingen	167

INLEIDING.

In meer dan één opzicht is het begin der 17de eeuw belangrijk. De geschiedenis van ons vaderland uit dien tijd kan menige bladzijde aanwijzen, waartoe altijd weer zal moeten terugkeeren, al wie de ontwikkeling en den voortgang van ons volksbestaan wil nagaan en tot aan haar oorsprong wil volgen.

De kentering die was gekomen in den langdurigen oorlog met Spanje en die scheen heen te wijzen naar beter toekomst, deed het besef van eigen kracht en innerlijke eenheid ontwakken, en wees op de levensvatbaarheid van een volk dat stond aan den ingang van zijn gouden eeuw. Er was een drang naar vrijheid, tegenover het buitenland, die gepaard ging met het streven naar een betere politieke verhouding tusschen overheid en burgers in eigen binnenste. Onbewust was de evolutiedrang werkende in het volk, en ook deze voorspelde een beteren tijd.

Die tijd is gekomen, maar niet dan nadat er een felle strijd ook in eigen binnenste was gestreden en groote offers waren gebracht.

Een Oldenbarneveldt moest vallen ¹⁾ en in hem werd een staatkundige richting afgewezen, die zeer zeker een toekomst in zich droeg, een Hugo de Groot moest wijken naar het buitenland, en zoo hij zich niet onmiddellijk kon wijden aan zijn vaderland, zijne wetenschappelijke werken blijven getuigen van den evolutiedrang, den geestesadel van velen en misschien de besten van het Nederlandsche volk uit dien tijd, uitgedrukt in zijn rechtsgeleerden, economischen en ook in zijn theologischen arbeid. En hieraan knoopt zich vast de tweede reeks van feiten, die de belangrijkheid van het begin der 17de eeuw hebben vermeerderd, de theologie, zooals die zich naar buiten uitte in de geschiedenis der vaderlandsche kerk en het kerkverband, en de theologie, zooals die zich naar binnen richtte op eigen vrij, zelfstandig en bovenal wetenschappelijk onderzoek. Het gewicht van deze feiten behoeft niet meer in het licht gesteld te worden. Wat het eerste betreft, men mag de twisten op kerkelijk gebied betreuren, men mag den dogmatischen strijd uit die dagen toch eigenlijk onbeduidend vinden, evenals de reeds van alle zijden be-

---

¹⁾ Het is hier niet de plaats, om over Oldenb. uit te weiden. Het belang van zijn arbeid en optreden, ook in verband met het door mij te behandelen onderwerp, is reeds vroeger besproken door F. Calder, die in zijn „Memoirs of S. Episcopius” London 1835, een geheel hoofdstuk (Chapter XIII p 369—387) wijdde aan „Barneveldt.”

Prof. H. C. Rogge erkende hetzelfde in verband met Wtenbogaert. In zijn werk „Joh. Wtenbogaert en zijn tijd” Amst. 1874 zegt hij (blz. 7 van de Inleiding) dat men naast Oldenbarneveldt de persoon van Wtenbogaert noodig heeft, om de geschiedenis der Republiek gedurende een tijdvak van 30 jaren te schetsen.

—

schouwde Synode van Dordrecht, ontegenzeggelijk staat het groote belang van dien strijd vast voor de bevestiging der Ned. Herv. Kerk en in haar dogmatiek en in haar kerkverband. Zij toch nam het eene van de twee groote vijandelijke kampen, waarin de theologie in het vaderland was verdeeld, in zich op en verklaarde de leer der Contra-Remonstranten, nadat daarin op de Dordtsche Synode een schijnbare eenheid was gebracht, als blijvende uitdrukking van haar geloof, een geloofsleer die althans in theorie, als eens gegeven officieele norm werd geproclameerd. Daarnevens staat de vorming van de genootschappen der dissenters. Dit wat het kerkverband betreft en de dogmatiek die daartoe aanleiding gaf.

Wat het andere punt aangaat, de theologie, zooals die zich richtte naar binnen op eigen, vrij zelfstandig en bovenal wetenschappelijk onderzoek, hiervan springt de beteekenis niet zoo dadelijk in het oog. Zij die kennis hebben genomen van dien tijd, hebben veelal hun aandacht gewijd aan dogmatiek en kerkverband en vooral de historie van beiden, echter niet zoozeer aan den wetenschappelijken arbeid ¹⁾. Een nadere kennismaking daarmee is niet van belang ontbloot, en waar men, om dit te kunnen doen, moet gaan tot de leidlieden, daar komt zeer zeker Episcopius allereerst in aanmerking. Evenals men de persoon van Wtenbogaert noodig heeft om de geschiedenis der Republiek gedurende een tijdvak

---

¹⁾ Scholten's „Leer der Herv. Kerk” 4e druk, Leiden 1861, en Reitsma's „Geschiedenis van de Hervorming en de Herv. Kerk der Nederlanden,” Groningen 1893, geven meer het eerste dan het laatste.

van 30 jaren te schetsen ¹⁾, zoo ook heeft men Episcopus noodig, om de geschiedenis der theologische wetenschap van dien tijd juist weer te geven. Zonder hem blijft ze ten eenenmale onvolledig. In de volgende hoofdstukken zal deze meening gerechtvaardigd worden. Want Episcopus heeft niet alleen grooten invloed gehad in den kleinen kring der Remonstranten, wier beste en scherpzinnigste woordvoerder en verdediger hij is geweest, neen, uit zijn leven en werken wordt de wetenschappelijke bearbeiding van de theologie van zijn tijd gekend. Dat die wetenschap nog slechts in een aanvangsstadium kon zijn, ligt deels in de overschatting der dogmatiek, deels ook in het gebrekkig dogmatisch standpunt, waarop beide partijen der Remonstranten en Contra-Remonstranten stonden. In Episcopus is Arminius tot volle ontwikkeling gekomen, maar alleen door Episcopus is het mogelijk geworden, dat de consequenties van Arminius' opvattingen ook wetenschappelijk konden worden aanvaard.

Om Episcopus in dit licht te beschouwen, is het noodig, eerst zijn leven te beschrijven. Het ligt in mijne bedoeling, de historische gegevens, reeds elders verzaamd, zooveel mogelijk te vermijden. Het is nu eenmaal niet anders. De levensgeschiedenis van Episcopus is de historie van zijn tijd, evengoed als van Wtenbogaert, en waar de geschiedenis van dat tijdvak reeds zoo voldoende is geschetst, wil ik niet in herhalingen vervallen. Ik kan hier volstaan met te verwijzen naar het boek

---

¹⁾ Zie H. C. Rogge, „Joh. Wtenb. en zijn tijd”, Inleiding blz. 7.

van H. C. Rogge „Johannes Wtenbogaert en zijn tijd”, Amsterdam 1874. ¹⁾ Daarom ook zal het onnoodig zijn, nog eens op te halen de aanleiding tot de twisten, tot het ontstaan van het Remonstrantisme enz. ²⁾ Ook hiervoor kan ik verwijzen naar een werk van H. C. Rogge „Caspar Jansz. Coolhaes, de voorlooper van Arminius en der Remonstranten,” Amsterdam 1856. ³⁾ En daarom ten slotte ook zal het overbodig blijken, nog eens uit te weiden over de Dordtsche Synode. ⁴⁾ Ik zal mij moeten beperken in mijn stof. Het onderwerp zou anders te omvangrijk worden voor een proefschrift. Op de levensbeschrijving zal een beschrijving van Episcopius' denkbeelden moeten volgen. Het is daarvoor noodig, hem te schetsen als Remonstrant en Apologeet van het Remonstrantisme. Vooraf ga een korte bespreking der bronnen en der literatuur.

---

¹⁾ Ook J. Tideman's: „Stichting der Remonstrantsche Broederschap” 1619—1634 Amst. 1872, moet hier genoemd worden, om van de andere historiografen niet te spreken.

²⁾ Ook Calder's „Memoirs of S. Episcopius” (zie noot blz. 2.) geven gedeeltelijk monografie, gedeeltelijk geschiedenis van de twisten en van de wording van het Remonstrantisme. Calder begint in Chapter I met de vervolgingen onder Karel V en Filips II en klimt zoo langzamerhand op. Wil men een goed overzicht hebben van de geheele geschiedenis der Dordtsche Synode, dan leze men Glasius „Geschiedenis der Nat. Syn.” Dl. II en: Edema v. d. Tuuk (Joh. Bogerman) en vergelijk dit met G. Brandt „Historie der Reformatie” Amst. 1671 Dl. III. Van Calder's „Memoirs” zijn de bladzijden 265—369 er geheel aan gewijd.

³⁾ Zie L. A. Rademaker „Didericus Camphuysen” Inleiding blz. 6.

⁴⁾ C. D. Sax heeft het in zijn „Carolus Niellius” nog eens uitvoerig gedaan.

HOOFDSTUK I.

Bronnen en Literatuur.

§ 1. Bronnen.

Onder de bronnen, door mij geraadpleegd, nemen eene voorname plaats in de handschriften, hoofdzakelijk in de bibliotheken der Rem. Ger. Gemeenten te Amsterdam en Rotterdam aanwezig. Dit zijn brieven van, aan en betreffende Episcopus, benevens officieele berichten, attestaties enz. Episcopus heeft eene zeer uitgebreide correspondentie gevoerd. Het grootste deel hiervan bezit Rotterdam, maar de meeste brieven hebben betrekking op plaatselijke toestanden in de verschillende gemeenten, op financieele, politieke en kerkelijke aangelegenheden en op afzonderlijke personen. De brieven te Amsterdam, nog niet allen gecatalogiseerd, zijn eveneens zeer vele in aantal en zeker belangrijker wat inhoud betreft. De „Catalogus der Romonstrantsche Geschriften te Amst.” van J. Tideman kan hiervoor niet gebruikt worden. Sommige handschriften, daarin vermeld, zijn te Amsterdam niet te vinden. Ook zijn brieven reeds spoedig verloren gegaan. In G. Brandt's „Historie der Reformatie” Dl. IV blz. 221 en blz. 391, worden „Aenteeningen van S. Episcopus” vermeld; in Deel II blz. 342 „Aente-

keningen van de Maend van Februari 1616", in Deel IV blz. 671 „Aentekeningen op den 10 September 1621", in Deel IV blz. 674 op den 15 October 1621, en ten slotte in Deel II blz. 623 „Eenige Aentekeningen van J. Wtenbogaert en S. Episcopus." Het is mij niet mogen gelukken, deze aantekeningen te vinden. Te Rotterdam alleen is een „Extract uyt seker schrijf-boeck van S. Episcopus van hem aengeteykent op die tijd als de Remonstranten gebannen synde haer t' Antwerpen onthielden." 1)

De handschriften op de Univ. Bibliotheek te Leiden en op de Bibliotheek van het Seminarium der Remonstranten aldaar, zijn minder in getal, maar zeker niet minder belangrijk.

Van al deze handschriften is een gedeelte reeds afgedrukt of in uittreksels verschenen. Ik noem hier slechts de „Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde mannen deser eeuw." Amst. 1662 8°, de „Praestantium et Eruditorum Virorum Epistolae Ecclesiasticae et Theologicae. Editio Tertia, novo augmento locupletata," fo, met eene „praefatio" van Ph. v. Limborch en Chr. Hartsoeker in 1704 uitgegeven, en vooral de verzameling van H. C. Rogge in de „Brieven en onuitgegeven stukken van Joh. Wtenbogaert, verzameld en met aantekeningen voorzien. 1868."

Overigens valt nog te vermelden, dat in de „Troost

---

1) Zie „Catalogus van Handschriften op de Bibliotheek der Rem. Ger. Gemeente te Rotterdam," blz. 30, No. 303, (in 't vervolg alleen aangegeven door: Cat. H.S.S. Rott.) Dit extract is afgedrukt door J. Tideman in zijn „Stichting der Remonstrantsche Broederschap." Dl. II, blz. 448. Bijlage No 19.

der Geloovigen in 't afsterven hunner vrienden in verscheide brieven van geleerde mannen." Amst. 1695 8° 1) een zestal brieven van Episcopus zijn afgedrukt.

De „Epistolae ad eruditos" van Hugo de Groot 2) bevatten geen brieven van of aan Episcopus, evenmin als de brieven van de Groot door Stolker afgeschreven. 3) Daar de notulen van den Kerkeraad der Rem. Ger. Gemeente te Amsterdam eerst met 1698 beginnen, kunnen zij voor dit doel niet in aanmerking komen. Met de Handelingen der Societeits- en Directeurs-vergaderingen is men gelukkiger geweest. Men bezit ze van 1633 en volgende jaren, maar niet in den oorspronkelijken vorm. Zij zijn in uittreksels bewerkt door den Rotterdamschen predikant Holthenus. (gest. 1682) Echter kunnen ook deze ons niets baten, omdat hierin alleen is opgenomen, wat voor de geheele societeit van belang is, niet wat enkele personen of kerken betreft. Te Rotterdam zijn te vinden: „Resolutiën en Handelingen van de Vergaderingen der Remonstrantsche societeit en college der Directeuren." Van 1619—1623, in afschrift. Het zijn officieele bescheiden. 4)

Het stedelijk Archief te Leiden bevat niets over of

---

1) Zie „Catalogus van de Bibliotheek der Rem. Ger. Gemeente te Rotterdam, 's Gravenhage 1893" blz. 224. (in 't vervolg aangegeven: Cat. Bibl. Rott.) De „voor-reden" is van J. Molinaeus. (Zie J. Tideman „De Remonstrantsche broederschap" 1847 blz. 172).

2) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 674.

3) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 675. Zes van deze brieven werden door Stolker uitgegeven, onder den titel van „H. Grotii Epistolae VI ineditae, edente A. Stolker", Lugd. Bat. 1809.

4) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 123.

van Episcopius. Wel het Archief van Curatoren der Rijks Universiteit te Leiden, echter zeer weinig. In een register, loopend van 1596—1618, staat, behalve eene kleine vermelding van geldzaken, alleen 't geen tusschen Hommius en Episcopius is voorgevallen. ¹⁾ Eene portefeuille met stukken, loopend van 1575—1659, bevat niets. Opmerkelijk is het, dat hierin de jaren 1613—1619 geheel ontbreken. In het senaatsarchief is het codex IX (waarvan een afschrift is op de Univ. Bibl. te Leiden) die eenige bijzonderheden bevat.

De werken van Episcopius en zijner tegenstanders, benevens de pamfletten en geschriften uit dien tijd, voor zijn persoon belangrijk, zijn opgesomd in den „Beschrijvende Catalogus der Pamflettenverzameling van de boekerij der Remonstrantsche kerk te Amsterdam,” 1863, van H. C. Rogge. Deel I, Afdeling 1, blz. 38—47 ²⁾.

§ 2. De Literatuur.

De Literatuur kan verdeeld worden in algemeene geschriften betreffende het ontstaan van het Remonstrantisme, en in geschriften betreffende Episcopius zelf.

Hiervan kan genoemd worden wat de geschillen betreft:

„Oorspronck ende Voortganck der Nederlantsche kerkelycke verschillen tot op het Nationale Synodus van Dordrecht. Mitsgaders historisch verhaal van 't ghene sich toegedraeghen heeft binnen Dordrecht in de Jaren

---

¹⁾ Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 293 en G. Brandt. „Hist. der Reformatie.” Dl. II. blz. 391. v.v.

²⁾ In 't vervolg aldus verkort: Cat. Rogge I. 1. 38—47.

1618 en 1619 tusschen de Nationale Synode der Contra-Remonstranten ende hare Geassocieerde ten eender ende de geciteerde kercken-dienaren Remonstranten ter ander syden. Uytghegheven van weghen de kercken-dienaren der Remonstranten in 't ghemeen: ende insonderheyt de Geciteerde op de Dortsche Synode, tot verantwoordinghe van hare oprechte proceduren. Ghedruckt int Jaer ons Heeren 1623" ¹⁾.

Pt. Molinaeus „Anatome Arminianismi seu enucleatio controversiarum quae in Belgio agitantur super doctrina de providentia, de praedestinatione, de morte Christi, de natura et gratia." Lugd. Bat. 1619. 4°. ²⁾.

Ph. a. Limborch. „Kort en beknopt verhaal wegens den oorsprong en voortgang der geschillen in de Vereen. Nederl. over de Praedestinatie" ³⁾ Amsterdam 1715 8°.

G. Brandt's „Historie der Reformatie" loopt slechts tot 1623.

Wtenbogaert's „Kerckelicke Historie, vervatende verscheyden Gedenckwaerdige saken, in de Christenheyt voor-gevallen, van het Jaer vier-hondert af, tot in het Jaer sestien hondert ende negentien. Voornamentlijk in dese Geunieerde Provintien", fol. 1647 loopt, zooals de titel reeds aanduidt, niet verder dan 1619 en bevat geen belangrijke bijzonderheden, evenmin als het werk dat daartegen verscheen:

---

¹⁾ Zie Adr. v. Cattenburgh: „Bibliotheca Scriptorum Remonstrantium" pag. 55, 56.

²⁾ Op de Univ. Bibl. te Leiden.

³⁾ Hiervan is op de Bibl. der Rem. Ger. Gem. te Rott. de 2e druk aanwezig.

J. Trigland's „Kerckelijcke geschiedenissen, begrijpende de swaere en bekommerlijcke geschillen in de Vereen. Nederl. voorgevallen met derselver beslissinge, ende aenmerckinge op de kerckelijcke historie van J. Wtenbogaert", Leyden. 1650 fol.

Eene flauwe navolging van Brandt is het werk van Regenboog (pseudoniem van A. A. v. d. Meersch), getiteld „Historie der Remonstranten, kortelijk vervatende de geschiedenissen der Geref. christenen, die men Remonstranten noemt." Amst. 1774—1776. ¹⁾

J. Tideman bracht het in zijn „Stichting der Remonstrantsche Broederschap" tot 1634, een aanmerkelijk eind verder.

Eerst in Rogge's werk „Joh. Wtenbogaert en zijn tijd" is een volledig beeld van het geheel gegeven tot op 1646.

De Literatuur betreffende Episcopus zelf is niet uitgebreid. De eerste, die een levensbeschrijving van Episcopus gegeven heeft, is geweest Stephanus Curcellaeus. Deze levensbeschrijving verscheen in den vorm eener „Praefatio" vóór de in 1650 uitgegeven werken van Episcopus. ²⁾

Uitvoeriger en beter is de levensbeschrijving, door Limborch geplaatst voor de „Predicatiën van Mr. Simon Episcopus." Amsterdam 1693, fol. ³⁾

Deze levensbeschrijving werd afzonderlijk uitgegeven in het Latijn onder den titel „Historia vitae Simonis

---

¹⁾ Zie Cat. Bibl. Rott. blz. 266. Van dit werk is ook het handschrift te Rotterdam aanwezig. Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 4.

²⁾ Cat. Rogge I. 1. 38.

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 47.

Episcopii scripta a Philippo a Limborch, e Belgico in Latinum sermonem versa, et ab Auctore aliquot in locis aucta." Amstel. 1701. ¹⁾

Naast Limborch's biografie van Episcopus is die van Seb. Centen in zijn „Naamrol der Remonstrantsche schrijvers" 1750 ²⁾ Dl. I van geringe waarde. In zooverre alleen is ze vollediger, dat de werken van Episcopus worden opgesomd.

23 November 1790 aanvaardde J. Konijnenburg (gest. 1827) ³⁾ het professoraat aan het Seminarium der Remonstrantsche Societeit te Amsterdam met eene oratie „Laudatio Simonis Episcopii." Deze „Laudatio" kwam in 1791 uit. In hetzelfde jaar verscheen er een Nederlandsche vertaling van; ze is zeer gezwollen en laat alleen de lichtzijde van Episcopus' leven zien.

Thans moeten nog genoemd worden de „Memoirs of Simon Episcopus, to which is added a brief account of the synod of Dort, by Frederick Calder". London 1835. ⁴⁾ In een „introductory Chapter" wordt de binnenkomst van het Calvinisme in Nederland en van het „Hyper-Calvinism" in Holland besproken. Daarna volgen historiografie en biografie elkaar op, terwijl het geheel wordt

¹⁾ Op de Univ. Bibl. te Leiden. Voor Curcellaeus en Limborch, zie J. Tideman „De Rem. Broed." Haarlem 1847, blz. 19, en de dissertatie van A. des Amorie v. d. Hoeven Jr. 1843 „De Joanne Clerico et Philippo a Limborch."

²⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 21. Zie ook Adr. van Cattenburgh „Bibliotheca Scriptorum Remonstrantium", pag. 60—73.

³⁾ Zie J. Tideman „De Rem. Broed." blz. 20.

⁴⁾ Op de Bibl. der Rem. Ger. Gem. te Rott. Cat. Bibl. Rott. blz. 267.

besloten met eene karakteristiek van Episcopus (Chapter XIX p. 515—543) en een „Appendix” (p. 543—549) die uitloopt op eene kleine dogmen-historische studie.

In dit boek is de behandeling van Episcopus' wetenschappelijken arbeid nog onvólledig, ook al wordt in dit opzicht veel vergoed door de karakteristiek van Episcopus.

Ook Abraham des Am. v. d. Hoeven heeft in zijn „Tweede Eeuwfeest van het Seminarium der Remonstranten” Leeuwarden 1840, op de aan Episcopus gewijde bladzijden (75—98) alleen in schoonen vorm samengevat wat reeds door anderen was gegeven.

HOOFDSTUK II.

Levensbeschrijving van Simon Episcopus.

§ 1. Episcopus' leven tot aan zijn profesoraat te Leiden (1583—1612.)

Simon Bisschop ¹⁾, zoon van Egbert Remmetz. Bisschop en Geertruyd Jans, werd den 8 Januari 1583 te Amsterdam geboren. Van zijne jeugd is ons niets bekend. Zijne ouders, die hij reeds vroeg verloor (zijn vader stierf in 1602, zijne moeder in 1604) waren onbemiddelde lieden en zouden niet in staat geweest zijn, dit kind (met zijne broeders Jan en Rem, de eenige, hun van een tiental gebleven) eene wetenschappelijke opleiding te geven, had de oud-burgemeester Cornelis Bennink hun zijn steun niet toegezegd en Simon op zijne kosten laten studeeren. Opgenomen onder de alumni der Amsterdamsche regeering, werd hij op zeventienjarigen leeftijd naar Leiden gezonden en geplaatst in het Staten-College, welks regent Kuchlinus was. ²⁾ Hier wijdde hij zich, na de noodige voorbereidingsstudiën, een drietal jaren aan de

¹⁾ Over het ontstaan van den toe-naam Bisschop en over het familie-wapen raadplege men: Glasius. „Godgeleerd Nederland” 1852. Dl. I. blz. 424 en „Biografisch woordenboek” van v. d. Aa. Dl. V, blz. 182.

²⁾ Zie de Attestatie van den kerkeraad te Amsterdam voor S. Episcopus. Cat. H.S.S. Rott. No. 278.

philosophie en ging daarna in de theologie studeeren. Den 27 Februari van 't jaar 1606 werd hij tot meester in de philosophie bevorderd, bij welke gelegenheid hij een oratie hield: „An Philosophiae studium necessarium sit Theologiae candidato.” 1) Het verlies van Kuchlinus, die in hetzelfde jaar stierf, smartte hem zeer. 2)

Na zijne bevordering tot „magister artium” wijdde Episcopus zich geheel aan de theologie, onder de leiding

---

1) Deze oratie is opgenomen in de „Orationes a M. Simone Episcopo habitae in Academia Leydensi.” Oper. Theol. Pars Altera, 1665. I. pag. 582 seq.

In de Attestatie voor S. Episcopus van de Regenten van het Staten-College, onderteekend door S. Kuchlinus en P. Bertius 10 April 1606 (Cat. H.S.S. Rott. No. 279) wordt o. a. het volgende gezegd: „Testatur igitur ipsum vitae pietate et singulari in studiis diligentia se nobis probasse: exercitia scholastica linguarum et bonarum artium ita instituisse et coluisse, ut ex merito suo ante aliquot septimanas summo cum totius Senatus Academici et studiosae juventutis applausu supremam in Philosophia lauream consequutus est.”

En van zijne theologische studien heet het in dezelfde attestatie: „In theologijs studiis disputationum publicarum et privatarum inque propositionibus ita se plerumque gessit, ut spem nobis dederit, fore aliquando Ecclesiae *D E I* utile organum.”

Ditzelfde oordeel is uitgesproken in 2 Latijnsche gedichten op hem vervaardigd, één van 1601 en één van 1606. (Zie Abr. den A. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 89.)

2) Zooals blijkt uit een brief aan Rem. Bisschop van 10 Augustus 1606. (Cat. H.S.S. Rott. No. 973). Kuchlinus werd door Bertius opgevolgd, die in 1615 door Vossius werd vervangen. Zie den brief van S. E. aan C. Vorstius van 23 Juni 1615 (op de Bibl. te Amst.) Deze brief is ook opgenomen in de „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 7. Vergelijk: Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 254.

Bertius werd ontslagen wegens zijn „Hymenaeus”, waarin hij de contra-remonstrantsche leer heftig had aangevallen en daardoor ook Jacobus I van Engeland geërgerd had.

der hoogleeraren Gomarus, Trelcatius en Arminius. Reeds den 11 Juni 1606 kon hij op verlangen van de Amsterdamsche regeering, in de Nieuwe Zijdskapel eene predikatie houden over Rom. VIII : 14. ¹⁾ Het was bij deze gelegenheid dat Episcopius kennis maakte met Wtenbogaert.

Bij de bekende twisten tusschen Arminius en Gomarus trok hij partij voor den eerste. Maar ook tot de persoon van Arminius voelde Episcopius zich aangetrokken. Er ontstond een vriendschap tusschen beiden, waaraan Arminius' dood te spoedig een einde maakte. ²⁾ Bijkans in elken brief aan zijn broeder Rem spreekt Episcopius over Arminius. Moet Arminius eene conferentie bijwonen, hij spreekt vol hoop over hem, die „altijts met groote courage Godt loff" is. ³⁾ Zal er onder leiding van Arminius eene belangrijke „disputatio" gehouden worden, hij deelt het Rem mede. ⁴⁾ In Franeker zijnde, miste hij zijn leermeester en vriend zeer, ⁵⁾ en toen v. d. Borre hem Arminius' ziekte

¹⁾ Deze preek is niet opgenomen in de „Predicatiën van S. Episcopius" 1693.

²⁾ Zie H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd" Dl. I, blz. 158: „Dwinglo's verzen door v. d. Hoeven in zijn „Eeuwfeest" blz. 89 genoemd, zijn niet zooveel waard, als de bijzondere ingenomenheid van Arminius, die hem (E.) toen E's vader in 1602 aan de pest was gestorven, een tweede vader werd."

³⁾ Brief aan Rem van 3 Juni 1608. Op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ Brief aan Rem van 22 Juli 1608. Op de Bibl. te Amst.

⁵⁾ Brief aan Rem van 12 Juli 1609. Op de Bibl. te Amst. Uit dezen tijd is ons ook een brief van S. E. aan Arminius zelf bewaard gebleven, in de „Praest et Erud. Vir. Epist." No. 131. z. d. en z. j. Uit den inhoud kan opgemaakt worden, dat hij uit dezen tijd moet zijn. Episcopius spreekt hierin namelijk over zijn disputeeren met Sibrandus Lubbertus te Franeker.

meldde,¹⁾ spoedde hij zich naar Leiden en waakte er trouw bij het ziekbed van zijn leermeester. De ziekte week oogenschijnlijk, en Episcopus keerde terug naar Franeker, echter om spoedig het bericht van Arminius' overlijden te ontvangen. Hoezeer hem zijn terugkeer naar Franeker speet, en hoe diep bedroefd hem dit doodsbericht maakte, blijkt uit een brief aan v. d. Borre.²⁾ De woorden, daar neergeschreven, vloeien over van piëteit en liefde: „Abitne pia illa placida totoque fere eruditionis spiritu plena, paci veritatieque amica anima. Itane ultimum vidi, tetigi coram, et valedixi sine revivendi spe”. Instemmend met het woord des profetenzoons (2 Reg. 2:12), roept hij het uit: „Vale, Pater, currus Israelis et ejus equi!” Doch hier had de Eliza een dubbel deel van den Eliageest ontvangen.

Episcopus was spoedig in de gelegenheid dit te bewijzen, en wel in Franeker, waarheen hij zich in den voorzomer van 1609³⁾ begeven had en waar hij, zooals uit een brief aan Rem van 26 Juli 1609 blijkt,⁴⁾ 12 Juni goed was overgekomen, doch niet zonder een moeilijke reis en „niet sonder voorgaende groote vreese.” De aanleiding tot deze reis was de teleurstelling, die Episcopus ondervonden had in 1608, toen hij bij zijn beroep naar Amsterdam door de tegenpartij was gedwardsboomd. (Voor

1) In een brief van 30 Juli 1609 Cat. H.S.S. Rott. No. 728. Ook afgedrukt in de „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 130.

2) Z. d. en z. j. Op de Bibl. te Amst.

3) Zie de Attestatie voor S. E. gegeven door Adrianus Borrius te Leiden 5 Mei 1609. Cat. H.S.S. Rott. N°. 280.

4) Op de Bibl. te Amst. Het is niet zeker of de datum 26, dan wel 16 Juli is. Ik vermoed: 26.

het beroep naar Gouda in 1608 had hij bedankt). Het doel der reis was de studies te voltooien. Men verwachtte hem te Franeker, zooals blijkt uit den bovenvermelden brief van 26 Juli aan Rem. Hij verhaalt daarin, dat, toen hij Zondags in de kerk kwam, de menschen zeiden: „dat het wel mocht wesen de verwachte Mr. Episcopius.” Ook spreekt hij in denzelfden brief over „disputationes” met „den doctor” (Sibrandus Lubbertus) waarvoor hij eerst bedankt had, maar waartoe hij later door Lubbertus gedwongen was.

De disputaties liepen over het zevende hoofdstuk van den brief aan de Romeinen. Episcopius bleek geen gemakkelijk te overwinnen tegenstander. Limborch verhaalt in zijne levensbeschrijving van Episcopius: ¹⁾ „Doctor Sibrandus zelve zijde, dat hij met zoodanighen Leydenaer gedisputeert hadde, die met recht een Arminiaen mochte genoemd werden, alzo hij geloofde, ja wist, dat Arminius zelf niet beter noch netter zijne bewijsredenen zoude kunnen aandringen als hij.” Dit wordt bevestigd door Episcopius' eigen woorden in een brief aan Rem van 14 Januari 1610: „Mij is gesezt, dat hij (Sibrandus) over tafel in praesentie van alle de Professoren zoo vrij van mij gesproken en geroemt heeft, dat Arminius een kint was om de cracht van zijn argumenten soo voor te stellen.” ²⁾

¹⁾ „Leven van S. Episcopius” vóór de Predicatiën. Amst. 1693. blz. 7.

²⁾ Op de Bibl. te Amst. De datum van dezen brief is niet duidelijk leesbaar. Het cijfer is blijkbaar gecorrigeerd. Vermoedelijk heeft er eerst gestaan: 13 Januari en is dit in 14 veranderd. De brief is een antwoord op een schrijven van Rem van 8 Januari, welke brief evenals de meeste brieven van Rem uit deze jaren, verloren is gegaan.

Episcopus had geen hoogen dunk van zijn tegenstander, evenmin als van de andere Hoogleraren te Franeker. Aan Arminius schreef hij: ¹⁾ „dat Doctor Sibrandus niet en was een man daervoor men groote vreeze behoefde te hebben.”

In 1609 ging het disputeeren kalm, voorzoover er althans gedisputeerd werd. In een brief van 14 Dec. 1609 aan Rem. ²⁾ schreef Episcopus: „De Professoren alhier ofte disputeren weynich ofte materien daer weynich op te seggen valt, ofte versoecken dat ick van disputeeren ophoude.” Dit laatste had o. a. Lindenus gedaan, die bang was, dat men hem (L.) zou verdenken, Episcopus' gevoelens te zijn toegedaan en daarom dezen verzocht had, onder zijn praesidium althans niet te disputeeren. 22 Dec. 1609 schreef hij (E.) aan Rem: ³⁾ „Hier is het alles stil en schijnt men goet vindt datmen niet veel disputeert. Mijn studie int Hebreeus begint mij nu soet te worden en is daervan het swaerste all overwonnen Godt loff en Zijn genae.” Gedurende den tijd, dat er niet gedisputeerd werd, wijdde Episcopus zich onder de leiding van Drusius aan het Hebreeuwsch. Intusschen gingen, terwijl deskundigen zwegen, leeken voort met disputeeren. Dit geschiedde over de brandende theologische quaesties bij de meest alleduagsche gelegenheden. Zoo schreef Episcopus in zijn brief van 22 Dec. 1609

---

¹⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 131. Zie C. Sepp „Godgeleerd onderwijs in Nederland” Dl. I. blz. 141.

²⁾ Op de Bibl. te Amst.

³⁾ Op de Bibl. te Amst.

aan Rem ¹⁾ over eene „conversatie met een schipper” die hem aansprak, „soms tijts in de Academie, soms tijts opt ijs, soms tijts op straet, . . . soo vande Praedestinatie als vande voldoeninghe Christi en vande Erfsonde, (van de Drievuldicheyt wil hij niet spreekken). . . . Ick bekenne, dat hij mijn vruntschap seer geringh soect. . . . en dat hij stoutelijck op mijne camer come, van mij niet versocht wort.”

Zwaarder beproeving echter wachtte Episcopius. Lubbertus' houding veranderde. Dit is reeds op te maken uit den brief van 14 Januari 1610 ²⁾ aan Rem.

In dezen brief, waarin de toon nog al scherp is, schreef hij, dat men het hem zeer lastig begon te maken. Breedvoerig schreef hij hierover aan Corvinus in een brief van 18 Februari 1610. ³⁾ Hij besloot terug te keeren.

¹⁾ Zie Noot 3. blz. 14.

²⁾ Zie blz. 13. Noot 2.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Een uitvoerig verhaal hiervan vindt men in Limborch's „Leven van Episcopius” blz. 7—11. Bekend zijn de uitingen van toorn, waartoe Lubbertus zich eens verleiden liet bij eene publieke disputatie. Het publiek, dit als maatstaf bezigende, oordeelde dat Lubb. het onderspit gedolven had. (Zie „Uit de Rem. Broed.” 5e jaargang blz. 23.) Tot welke noodlottige gevolgen het oordeel van het publiek ook in de twisten tusschen de Rem. en C. Rem. soms geleid heeft, is bekend. Het grauw, dat 19 Februari 1617 het huis van Episcopius' broeder Rem plunderde, beschuldigde de Arminianen, dat ze leerden „datter geen Godt is, geen opstandinghe”. (in een brief van Rem aan Episcopius z. d. en z. j. op de Bibl. te Amst.) Men zie hiervoor ook H. C. Rogge: „Joh. Wtenb. en zijn tijd.” Dl. I. blz. 86. Calder heeft in zijn „Memoirs of S. Episcopius” p. 80—82 E. verdedigd tegen Hollandsche en Engelsche schrijvers, die hem een driftig „debater” noemden en zeiden, dat zijn jeugd en onervarenheid hem tegenover Lubb. onstuimig deden zijn en zich ongepast deden gedragen.

In Mei 1610 vinden we hem weer te Amsterdam. De kerkeraad aldaar wilde hem niet toelaten tot het avondmaal, tenzij hij eene attestatie had van Franeker. Die werd hem gegeven. ¹⁾ Spoedig daarop kreeg hij een beroep naar Alkmaar. Hij bedankte. In November 1610 werd het verzoek, naar Alkmaar te komen, herhaald met hetzelfde ongunstige gevolg.

(Episcopus was een der onderteekenaars van de Remonstrantie, die in dit jaar werd aangeboden.) ²⁾

Intusschen werd hem door de regeering van Rotterdam Bleiswijk aangeboden. Hij besloot dit aan te nemen, maar men legde hem moeilijkheden in den weg. De geruchten over hem verspreid, als aanhanger van Arminius en het disputeeren in Franeker hadden hem verdacht gemaakt. Men verlangde eene attestatie van het Statencollege te Leiden. Bertius gaf die den 25 Juli 1610 ³⁾ en verklaarde daarin, dat Episcopus „zulk toegenomen ende hemzelven zoo wel gequeten heeft, dat hij van ons seer bequaem geachtet is geweest, omme buyten ordre inde Gemeynthe Godes, zulk verzocht zijnde, behoort te worden.”

Den volgenden dag, 26 Juli, willigde ook de Classis

---

1) 4 Mei 1610, Cat. H.S.S. Rott. No. 281.

2) Misschien ook haar opsteller? Tot heden werd zij aan Wtenbogaert toegeschreven. Maar J. Tideman heeft in „De Remonstrantie en het Remonstrantisme” Haarlem 1851 er aan herinnerd, dat in de „Kerckelike Historie” van Wtenbogaert een tekst van de Remonstrantie voorkomt, die aanmerkelijk verschilt van het stuk, zooals het is ingediend. Ik geloof niet, dat het uit te maken is, of Episcopus in 't opstellen aandeel heeft gehad, en zoo ja, of hij het stuk heeft opgesteld, dan wel geredigeerd.

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 282.

van Zuid-Holland het verzoek van de gemeente te Bleiswijk betreffende het beroep van Episcopus in, bepalende, dat hij zou geëxamineerd worden in de classis op 16 Augustus „naestcomende”.¹⁾ Tot dit examen kwam de classis eerst den 27 September te Rotterdam bijeen, terwijl de magistraten van Rotterdam, als Heeren van Bleiswijk, mede verschenen, om bij het examen tegenwoordig te zijn. Verscheiden predikanten, waaronder Becius en Fraxinus, afgevaardigden der synode, maakten bezwaar, omdat Episcopus geen attestatie van Amsterdam had.²⁾ Toen bij meerderheid van stemmen tot het examen werd besloten, gingen zij weg uit de vergadering. Episcopus werd predikant te Bleiswijk, echter niet zonder dat nog eerst een brief ontvangen was door den kerkeraad van Bleiswijk, 14 October 1610,³⁾ waarin men dezen waarschuwde „den voors. M. Episcopium niet te ontvangen, voor al eer ons appel in eene meerdere vergaderinge, die kerkelijke is, sij gehooft en geoordeelt.” De schrijvers behoorden tot hen, die tegen het examen hadden geprotesteerd. Zij verklaarden dit gedaan te hebben, omdat er klachten over Episcopus waren ingekomen en voegden hieraan toe: „Wij verclaeren voor den Heere, hierin niet anders gesocht te hebben, dan de quitinge van onse conscientie.”

Hiertegen kwam den 17 October 1610 een brief van

---

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 284.

²⁾ Zie „De Kerckelicke Historie” van Joh. Wtenb. Dl. IV. blz. 49 en 50 en G. Brandt „Hist. der Ref” Dl. II, blz. 141—143.

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 285.

den kerkeraad en de Regeering van Rotterdam ¹⁾, welke getuigde van een gunstiger stemming jegens Episcopius, maar niet zonder voorbehoud.

Een uitvoerig verhaal van het examen zelf vindt men in de „Handelinghen voorgevallen op 't examen van mijn broeder Symon binnen Rotterdam”, opgesteld door Rem Bisschop. ²⁾ Over het beroepingswerk zelf wordt gesproken in een „Copie extract uit het Besoignen Bouck van de Regierders der Heerlickheyt Bleyswijk.” ³⁾ 17 October aanvaardde Episcopius zijn ambt te Bleiswijk. Van zijn arbeid aldaar is ons niets bekend. ⁴⁾

De conferentie tusschen 12 predikanten gehouden te 's Gravenhage in het jaar 1611 werd mede bijgewoond door Episcopius. Wat daar verhandeld is, is opgeteekend in de: „Memorie van de handelinghe der 12 predikanten, wtgeroepen van de Staten van Hollant tot een vriendelijke conferentie over de thien artykulen bij de Remonstranten overgeleverd.” ⁵⁾

Volgens dit verslag voerde Episcopius slechts éénmaal, den 19 Maart het woord. ⁶⁾

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 287.

²⁾ 12 blz. Cat. H.S.S. Rott. No. 286.

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 283.

⁴⁾ Zie J. Tideman „De Rem Broed.” blz. 169.

⁵⁾ 90 blz. Cat. H.S.S. Rott. No. 30. Niet geheel volledig, alleen over 11—23 Maart.

⁶⁾ Zie G. Brandt, „Hist der Ref.” Dl. II. blz. 126 v. v. en blz. 159 v. v. Curcellaeus zegt in zijne „Praefatio” vóór „M. Simonis Episcopii Opera Theologica” 1650, p. 2, sprekende over de conferentie in den Haag: „ubi cum Deo et bonis omnibus operam suam probaret, colloquia inter senos Remonstrantes et totidem Contra-Remonstrantes, in

Veel heil zag Episcopus in dit confereeren niet. Alleen in eene generale synode had hij nog eenig vertrouwen. Zoo zag hij het in van den beginne af aan. In een brief aan Rem van 5 Maart 1608 ¹⁾ spreekt hij het als zijne meening uit, dat de strijd in de kerk niet zal bijgelegd worden, „voor en aler dat daer volle vergaderinge sal geschieden.”

Ook van de samenkomst van Arminius en Gomarus voor den Hoogen Raad ²⁾ had hij weinig goeds verwacht, omdat, zooals hij schreef aan Rem, 8 Juni 1608: ³⁾ „het wort geheel secreet ende verborgen gehouden 't geene aldaer passeert.”

Deze stemming was in 1611 nog niet veranderd.

Den 30 September van hetzelfde jaar ontving Episcopus een beroep naar Utrecht. Volgens het besluit tot beroeping, namens regeering en kerkeraad onderteekend, ⁴⁾ verlangde men hem „tot eenen ordinaris predicant”, terwijl de hoop werd uitgesproken „dat hem gelieve deze beroepinge niet af te slaen, maer gewillichlyck aen te nemen.” Men had hem daar gaarne. Ook hier wederom ging het beroepingswerk niet vlot. 31 Dec. 1611 ontving Episcopus een brief van de regeering te Rotterdam, ⁵⁾

---

consessu Illustrium Hollandiae et Westfrisiae Ordinum, anno 1611 Hagae-Comitis instituto, adhibitus est et illic tanquam 'in illustri theatro ingenii acumen et non vulgarem in Sacris Litteris et controversiis Theologicis peritiam omnibus conspiciendam praebuit.”

¹⁾ Op de Bibl. te Amst.

²⁾ Zie G. Brandt „Hist der Ref.” Dl. II. blz. 80—84.

³⁾ Op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 288.

⁵⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 289.

waarin hem werd aangezegd, dat hij moest „op 't Raedthuys deser stede verschijnen om te aen hooren 't geen diesaengaende sullen hebben voor te dragen” de betrokken magistraten als Heeren van Bleiswijk, welke gemeente Episcopus dan zou verlaten. Waarschijnlijk is, dat men hem instructies wilde geven met het oog op hetgeen voorgevallen was bij het beroepingswerk te Bleiswijk. De zaak werd althans slepende gehouden, en was nog niet beslist, toen in 1612 plotseling de benoeming tot Professor aan de Leidsche Universiteit kwam. 8 Februari 1612 besloten de curatoren hem tot hoogleeraar te benoemen, om als zoodanig de plaats te vervullen van Gomarus, die zijn ambt vrijwillig had neergelegd. Den 15 Februari schreven zij hem dit; het doel der benoeming was: „meerdere bevorderingen van studenten in de faculteit der S. Theologiae als oock meerdere luyster en reputatie der Universiteit.” ¹⁾

Episcopus nam het professoraat aan en heeft tot het verwezenlijken van dit doel bijgedragen. ²⁾ Van 18 tot 20 Februari werd door middel van N. van Zeyst, Pensionaris van Leiden, met de Rotterdamsche regeering, en door middel van Grevinchoven met den kerkeraad van Bleiswijk onderhandeld. ³⁾ 21 Februari 1612 volgde

---

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 290.

²⁾ Siegenbeek vermeldt in zijne „Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool” Dl. I. blz. 100 v.v. dat het getal studenten, dat in 1609 en 1610 was afgenomen, weer toenam en in 1613 tot 274 steeg. (Het bedroeg 262 in 1609 en 250 in 1610). In een brief aan Gideon a Boetselaer van 10 Juni 1616 (Praest. et Erud. Vir. Epist. No 252.) zegt Episcopus: „Academia nostra, laus Deo, viget et floret, plus quam antehac.”

³⁾ Zie C. Sepp „Godgeleerd onderwijs in Nederland” Dl. I, blz. 219.

het ontslag van de classis, waarin de betrokken personen „mede met eenen attesteren en getuyghen dat D. Episcopus voors. sich selven den gantschen tijd in den welcken hij ende de Broeders der classis heeft geconverseert, vreedtsamelijck en Godtvruchtelijck heeft gedraghen in leere en in leven, gelijk een vroom en getrouw dienaer Jesu Christi toestaet ende betaemt.” 1)

7 Maart ontving Episcopus het schriftelijk verzoek van N. van Zeyst, aan den kerkeraad van Utrecht kennis te geven van zijne benoeming tot Professor. 2) Den volgenden dag (8 Maart) reeds schreef Episcopus naar Utrecht 3) dat hij het beroep niet kon aannemen wegens „het beroep van de professie in de Universiteyt tot Leyden.”

Hiermede eindigde Episcopus' korte ambtsvervulling van predikant in de Ned. Herv. Kerk en ving een nieuw tijdperk in zijn leven aan. 4)

§ 2. Episcopus' Professoraat aan de Leidse Hoogeschool.

Nadat 21 Februari Episcopus' lesuren waren geregeld, 5) aanvaardde hij den 23^{en} het professoraat met

1) Cat. H.S.S. Rott. No 291.

2) Cat. H.S.S. Rott. No. 2116.

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 974. (concept).

4) Verwondering baart de groote speed, waarmede dit alles in zijn werk ging. Zie H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. I. blz. 157. „Alles was ongetwijfeld voorbereid en de haast laat zich gemakkelijk verklaren uit de begeerte, om alle kerkelijke uitspraak den pas af te snijden. Men had met het beroep van Vorstius leergeld betaald.”

5) „Codex IX Actorum Senatus” op 21 Februari 1612. Deze berust op 't Senaatsarchief te Leiden. De Univ. Bibl. bezit er een afschrift van.

eene inaugureele oratie „De optima regni Christi extruendi ratione.”¹⁾ Reeds dadelijk onder deze rede, waarin niets was dat aanstoot kon geven, uitte zich de ontevredenheid.²⁾ De senaat moest een „edictum” uitvaardigen. Dit geschiedde den 25 Februari: „Visum est senatui quandoquidem studiosi strepitus et motus quosdam in lectione D. Episcopii excitassent, eosdem studiosos, proposito inter reliqua D. D. Ordinum edicto, serio monendos esse, ut in posterum officii sui et iuramenti rationem habeant seque quemadmodum oportet in eadem lectione modeste gerant.”³⁾

De Professoren zouden voorloopig toezicht houden. „Decretum praeterea in Senatu Academico ut primis tribus vel quatuor lectionibus Professores interessent.”⁴⁾

Onder deze ongunstige voorteekenen hield Episcopus 28 Februari zijn eerste college over Rom. I: 16, terwijl de Curatoren, de Rector Magnificus en de bij decreet aangewezen Professoren aanwezig waren. Episcopus was aangewezen om te doceeren, „de vrijheyte der Prophetie of uytlegginghe der heyligher schriftuyren.”⁵⁾ Hiermede nam hij aanstonds een aanvang. Tot onderwerp koos hij het 2de en 3de hoofdstuk van de

1) Opgenomen onder de „Orationes a M. Simone Episcopo habitae in Academia Leydensi.” Oper. Theol. Pars Altera 1665. I. pag. 586—589.

2) Diarium Everardi Bronchorstii, Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leydensi (1591—1627.) Ed. 1898. p. 123.

3) Codex IX Actorum Senatus. Op 25 Februari 1612.

4) Diarium Ev. Bronchorstii p. 123.

5) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 290; „De Kerckelicke Historie” van J. Wtenb. Dl. IV. blz. 50.; G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 290 en Abrah. des A. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 90.

Openbaring. In het jaar 1614 volgde hierop de exegese van den 1sten brief van Johannes. Einde April 1617 was de uitlegging van 1 Joh. voltooid. Daarna begon hij met het Evangelie naar Matthaëus, 't welk hij door de synode en de daarop gevolgde ballingschap niet geheel kon voltooien; 24 van de 28 hoofdstukken werden behandeld en de aantekeningen als „Notae Breves in XXIV priora Capita Matthaei” na zijn dood uitgegeven.

Ook hield hij als Professor de oraties: „Paraphrasis et observationes in cap. VIII—XI Epist. ad Romanos”, een „Praefatio in Explicationem I Epistolae Catholicae Apostoli Joannis” en een „Praefatio in Novi Testamenti brevem et succinctam interpretationem.”¹⁾ De „disputationes” onder Episcopus' leiding gehouden te Leiden, werden gedeeltelijk reeds in 1618 door Hommius uitgegeven²⁾ en bestreden.³⁾

---

1) Al deze studies zijn opgenomen in de Oper. Theol. Pars. Altera 1665 I. p. 1—581.

De „Paraphrasis” werd afzonderlijk reeds in 1644 uitgegeven.

2) Als „Collegium Disputationum Theologicarum in Academia Leydensi privatim institutarum a M. Simone Episcopo” 1618. Cat. Rogge I. 1. 39.

3) In zijn „Specimen Controversiarum Belgicarum etc.” 1618. Cat. Rogge II. 1. 31. Volledig zijn de „disputationes” eerst uitgegeven in 1646 als „Disputationes Theologicae Tripartitae.” (Cat. Rogge I. 1. 39.) Het eerste deel bevat de disputen gehouden tot November 1612 (17 in getal) het tweede deel die, welke gehouden zijn tusschen Nov. 1612 en Dec. 1615. Het derde bevat de 33, reeds in het „Collegium.” (Zie Noot 2) afgedrukte stellingen, gehouden tusschen 1616 en 1618. Ook Trigland viel de „disputationes” aan in zijn „Kerckelijke Geschiedenissen” blz. 636 en zeide dat Episcopus veel studenten bedierf (K. G. blz. 626.)

De reeds zoo vaak besproken verhouding tusschen Polyander en Episcopus mag hier niet stilzwijgend worden voorbijgegaan. Polyander, de opvolger van Arminius, was geen aanhanger van dezen en stond als zoodanig tegenover Episcopus, maar gold voor zeer vredelievend. Het was den Curatoren bekend, dat hij en Episcopus het niet eens waren. Toch kozen ze Episcopus in de hoop, op deze wijze het verschil te kunnen opheffen. In hun brief van 15 Februari 1612 ¹⁾ spraken zij als hun verlangen uit, dat Episcopus en Polyander zich zouden beijveren „de jonghe Theologen door het onderhouden der onderlingher verdraechsaeemheydt in de schole te ghewennen tot behoorlijke betrachtinge van vrede in de Kercke.”

Polyander had liever een ander tot collega gehad en eerst op verzoek der Curatoren besloot hij Episcopus' inaugureele oratie te gaan bijwonen. Ook Episcopus was niet bijzonder met zijn collega ingenomen. In een brief aan C. Vorstius van 11 Juli 1616 ²⁾ schreef hij: „De Polyandro nihil certi polliceri audeo. Si ex aliorum, uti solet, judiciis pendebit, acrius paulum metui: si ex suo ipsius ingenio, mitius.”

In denzelfden brief ook: „Heri disputabat D. Polyander de peccato Originali, eheu quam misere! Vix dixerim quam multa *ἄτοπα* et absurda responsa sint.” En elders

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No 290. Zie ook: J. Wtenb. „De Kerckelicke Historie” Dl. IV. blz. 50. G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. bl. 190, 191. Abr. des Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 90. C. Sepp „Godgeleerd onderwijs in Nederland.” Dl. I. blz. 219.

²⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 273.

wordt gesproken van „Polyandri simulata clandestina et nullis rationibus subnixa in Remonstrantes invidia atque amarulentia.” ¹⁾

Evenmin mag onbesproken gelaten worden Episcopus' houding tegenover Heydanus. Dit geschiedde op den 2 April 1613, toen Episcopus in de Nieuwe Kerk te Amsterdam moest optreden als peter bij den doop van het eerstgeboren kind van zijn broeder Jan. Toen de dienstdoende predikant Heydanus hem daarbij de vraag deed, of hij de leer, die vervat was in het Oude en Nieuwe Testament en de artikelen des geloofs voor waarachtig hield, antwoordde Episcopus volgens het formulier, dat heeft het woord: „Dien-volgende”.

Episcopus zelf verhaalde in een brief aan Wtenbogaert van 3 April 1613, dat terstond zijn broeder met hem instemde, zeggende: „ick mede” en nog 2 anderen „onvoorsiens en buiten ons weten”. ²⁾

Trigland verhaalt hieromtrent het volgende: ³⁾ „D. Hey-

¹⁾ Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. p. 19. col. 2. Zie verder ook G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 220 en Ph. a. Limborch „Leven van S. Episcopus” blz. 31, waar verhaald wordt, dat er bij een maaltijd op Pinksteren van het jaar 1616 twist ontstond tusschen Polyander en Episcopus.

²⁾ Brieven van Joh. Wtenb. No. 145. Zie G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 217—220. Iets dergelijks was reeds met Wtenbogaert tegenover Plancius voorgevallen. Curcellaeus zegt in de „Praefatio” voor de „Opera Theologica” pag. 3:

„Episcopus inter illos praecipuus respondit, se pro vera et salutari doctrina habere id omne quod secundum Dei verbum et symbolum Apostolicum ibi docebatur, prout usitatae formulae, ex qua interrogatia fieri consuevit, verba haberent.”

³⁾ Kerckelijke Geschiedenissen blz. 662.

danus hadde zijne vraghen wel klaer ende duydelijk voorghestelt, doch en hadde Episcopus niet op die maniere gheantwoort: mommelde sulcx datmen wel eennich gerucht hoorde, maer niet verstaen en konde, wat hij seyde. De Predikanten, die daer saten op hare plaetse, vraechden daer nae malkanderen watter geseyt was, gelijk oock D. Casparus. ¹⁾

Triglandius, die daer mede sat, seyde dat hem docht gehoort te hebben het woordt „Dienvolgende”, meenende, dat hij had willen te kennen gheven, dat hij voor waer. heyt hielt 't gene volgende Godts woordt geleert wierdt- 't Volck hoorende dat gerucht of gemommel, stont over eynde, om te sien wat dat voor een persoon was, dei soo openbaerlijck den Predikant al mommelende weder-sprack. De Predikant D. Heydanus seyde daerop van den Predickstoel tot Episcopus, sonder datmen in hem eenige cholere heeft kunnen mercken: Jonghman, wie ghij zijt, ick en kenne u niet. Maer het en past u niet hier openbaerlijck inde kercke te wederspreken.” ²⁾

Na afloop van de godsdienstoefening wilde het volk Episcopus eene bestraffing toedienen. ³⁾ Jacobus, koning van Engeland, was zeer verstoord over hetgeen met Wtenbogaert en Episcopus was voorgevallen en liet dit aan den gezant der Staten in Engeland zeggen. Wtenbogaert schreef hierop aan den gezant de toedracht der zaak, wat hem en ook wat Episcopus betref, met het

¹⁾ Casparus Heydanus.

²⁾ Later heeft Heydanus kennis gemaakt met Episcopus door het „Antwoordt” dat deze tegen zijn (H.'s) „Proeve” schreef.

³⁾ Cf. Curcellaeus' „Praefatio” (vóór de „Opera Theologica” 1650) pag. 3.

verzoek dit aan den Koning te willen mededeelen. Dit deed de ambassadeur. 1) Episcopus betreurde hetgeen met hem voorgevallen was. „Ick wenschte wel of dit niet waere geschiedt, het doet veelen opmerken,” zoo schreef hij 3 April 1618 aan Wtenbogaert en 6 April schreef hij aan v. d. Borre: 2) „De responso negativo meo plane nihil est, quod dicitur.” Er waren geruchten over hem verspreid en men maakte het hem zoo lastig, dat hij de hulp der overheid moest inroepen.

„Sed ego non dubito, quidquid id est, breve omne illud evaniturum et in fumum abiturum. Quod si tamen praeter opinionem et spem meam rumores isti percrebescant, tum vero remedio aliquo occurrendum esse non diffiteor.” 3)

Intusschen men ging voort met het verspreiden van geruchten, ja men begon hem te beschuldigen van Socinianisme. Dat deze laatste beschuldiging valsch was blijkt uit een brief van Episcopus aan Regnerus Vitellius van 17 Juni 1614. 4) Deze had Episcopus zijn plan medegedeeld, om Servet's boek „De erroribus Trinitatis” uit te geven. Episcopus gaf duidelijk zijn afkeer van dit voornemen te kennen.

Tot het vermoeden dat Episcopus Sociniaansche neigingen had, gaf aanleiding zijn correspondentie en vriend-

1) „De Kerckelicke Historie” van Joh. Wtenb. Deel IV. blz. 64.

2) In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst. opgenomen in de „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 208.

3) Zie H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. II. blz. 231.

4) Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 228. Zie Abrah. des Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 95 en 96.

schap met Conr. Vorstius. Hoewel van andere gevoelens dan hij, gevoelde Episcopus zich tot den verstooten geleerde aangetrokken, wiens kennis en wetenschappelijken aanleg hij hoog waardeerde, evenals Vorstius de zijne. ¹⁾

Ook tot Wtenbogaert voelde Episcopus zich hoe langer zoo meer aangetrokken en tusschen hen ontwikkelde zich eene vriendschap, die hen later gedurende de ballingschap nog nader tot elkaar zou brengen. Zij vulden elkaar aan. Was Wtenbogaert een man der praktijk, in wetenschappelijke quaesties raadpleegde hij steeds Episcopus, wiens oordeel hij hooger stelde dan van één „ex majoribus vel minoribus Diis.” ²⁾

In den nazomer van het jaar 1615 maakte Episcopus eene reis naar Parijs. ³⁾ Dit was een gereede aanleiding tot het verspreiden van geruchten. Zijne tegenstanders beweerden, dat hij „raedslagen” te Parijs hield met Jezuiten en den predikant du Moulin opzettelijk gemeden had aldaar; du Moulin zelf sprak dit tegen in een brief aan Joh. Polyander. ⁴⁾ „Ce mot servira a vous dire que

¹⁾ Zie de brieven van S. Episcopus aan Conr. Vorstius van 23 April 1614, 23 Juni en 8 Juli 1615. Deze brieven zijn op de Bibl. te Amst. De beide laatsten zijn ook opgenomen in Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 798.

²⁾ Zoo schrijft hij in een brief van April 1615 aan Episcopus (Cat. H.S.S. Rott. No. 1887. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 168.)

³⁾ Ph. a Limborch spreekt op blz. 26 van zijn „Leven van S. Episcopus” van eene reis. Ten onrechte zegt P. Bayle in zijn „Dictionnaire historique et critique” T. II. p. 376, dat Limborch hier noemt een „voyage imaginaire” van 1610 naar Parijs. Zooals uit het verband kan opgemaakt worden, is hier de reis van 1615 bedoeld. Zie ook C. Sepp. „Godgeleerd onderwijs in Nederland” Dl. I. blz. 249.

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 944. (Afschrift van de hand van Episcopus.)

Monsieur l'Ambassadeur ¹⁾ de Messeigneurs les Etats a prié de vous informer de la vérité de quelques bruits qui ont couru contre l'honneur de Mr. Episcopus vostre collègue, au quel on met a sus qu'estant a Paris il a hanté les Jésuites et qu'il ne m'est point venu voir. La première accusation, si elle estoit vraye pourroit iustement le rendre suspect. Mais la deuxième ie ne voy pas quel grand crime il y peut avoir. La vérité est que sur le premier point ie ne peus le défendre autrement que par l'opinion que i' ay de sa probité. Car de vous specifier ou il a hanté et ce qu'il a fait en ceste ville c'est chose que ie ne scay. Seulement i'ay appris quil est venu une fois à Charenton et a assisté à la prédication. Monsieur l'Ambassadeur l'ayant ches soy a disner, me fit l'honneur de my inviter aussy: mais i' avoy alors invité quelques amis qui disnérent ches moy. Mr. le Pasteur de la maison de Mondit Sr l'Ambassadeur ma témoigné quil est venu ches moy par deux fois, mais quil ne m'y a point trouvé. C'est ce que ie vous en puis dire."

Dit wordt bevestigd door een open brief van Gideon van den Boetzelaer, Heer van Langerak, Ambassadeur in Frankrijk, 7 Nov. 1615, ²⁾ waarin deze zegt dat hij „verstaan hebbende uyt seeckere brieven, aen onsen domestijcken predicant D. Bylandium, uyt Hollant, geschreven, hoe dat eenige quaetwillige ende leugenachtige tongen" enz. (verspreid hebben, dat Episcopus) „hem

---

1) Van Boetzelaer.

2) Cat. H.S.S. Rott. No. 292.

selven bij eenige Jesuiten, ende met namen bij Petrum Cottonium soude hebben gevoegt ende met deselve eenige secreete communicatiën tot nadeel van het vaderlant soude hebben gehadt ende de samenspreeking met de heere Petro Molino soude hebben ontloopen" (gedwongen is) „in vry conscientie (te) verclaren, dat deselve heeren Episcopus noyt bij eenige Jesuyten. Papen, Monicken ofte eenige andere Catholijcque personen heeft geweest."

De beschuldigingen waren weerlegd en Episcopus werd korten tijd met rust gelaten, totdat de strijd weer opnieuw en feller ontbrandde.

In Mei 1616 viel de Leidsche predikant Festus Hommius, die ook bij het examen van Episcopus voor zijn beroep naar Bleiswijk was tegenwoordig geweest, ¹⁾ hem aan op zulk eene wijze, dat de rust der Hooge School gevaar dreigde te loopen.

Als aanleiding tot dezen openlijken strijd noemde Trigland ²⁾ de „sociniaensche leeringen" die Episcopus verkondigde, en waardoor hij in botsing kwam met den rechtzinnigen Hommius. Dit zegt echter te weinig. De zaak heeft zich aldus toegedragen.

Den 7 Mei 1616 liet Episcopus door den student Petrus Geesteranus uit Alkmaar in 't openbaar „theses" verdedigen „de convenientia et discrimine Veteris et Novi Testamenti." ³⁾ Hierbij was de predikant Hommius,

---

¹⁾ Zie blz. 17.

²⁾ „Kerkelijke Geschiedenissen," blz. 638.

³⁾ Men vindt de 24 theses in de „Disputationes Tripartitae" 1646. Pars Prima. Disp. XI. (cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 401. col. 1.)

als gewoonlijk, tegenwoordig, die er socinianisme in meende te bespeuren. Hij deelde dit gevoelen aan den Amsterdamschen schepen Jan Grootenhuis mede, die het weer op zijn beurt aan anderen vertelde. Spoedig kwam het ook één der curatoren der Leidsche Hoogeschool, Adriaan van der Mijle, ter ooren, die de geruchten van zoo nadeelige strekking voor de Hoogeschool achtte, dat hij meende een nader onderzoek te moeten instellen. Episcopus en Hommius werden eerst afzonderlijk, daarna gezamenlijk gehoord den 9 Mei. ¹⁾ Episcopus kon reeds dadelijk Hommius' beschuldiging ontzenuwen door zijn triniteitsgeloof en zijne christologie te belijden. ²⁾ Het gelukte Episcopus Hommius te overtuigen. Hij verzocht een schriftelijk bewijs van de curatoren, dat de tegen hem ingebrachte beschuldiging onwaar was met een kort verslag, hoe de zaak zich had toegedragen. Dit werd hem gegeven. ³⁾ De beschuldigingen duurden evenwel voort, hetzij doordat Hommius niet geschreven had aan Grootenhuis, zooals de curatoren hem verzocht hadden, hetzij om andere redenen. Dit werd Episcopus te erg, en thans trad hij tegen Hommius op met de beschuldiging, dat deze hem verdacht maakte. Hij ver-

¹⁾ Hiervan vindt men een verslag in een register van 't Archief van Curatoren der Rijks-Universiteit te Leiden, loopend van 1596—1618, en in een door Episcopus zelf opgesteld „Verhael van 't geene den 9 May verhandelt is tusschen D. Festum en Episcopium voor mijn Heeren, de Curateurs.” (Cat. H.S.S. Rott. No. 293).

²⁾ O. a. door te wijzen op Thesis IX, die hij in zijn „Verhael” (zie noot 1.) breedvoerig behandelt.

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 294. Zie G. Brandt „Hist. der Ref.” Df. II. blz. 396 en 397.

voegde zich zelf den 8 Augustus bij de curatoren. Hommius werd ook voor hen geroepen en nu was het zijne beurt zich te zuiveren van wat hem ten laste werd gelegd. Wederom ontaardde deze bijeenkomst in een langdurig theologisch gesprek. En ook na dit tweede gingen de verdachtmakingen voort, zonder dat iemand bij machte was ze te smoren. 9 Januari 1617 nog schreef Episcopijs aan C. Vorstius: ¹⁾ „Irritare etiam et in arenam vocare me Festus videtur.” En aan Schotlerus den 11 April 1617 ²⁾ „Socinianismi scilicet crimen mihi iam dudum impactum, haud gravate sustineam. Defendi nuper theses quasdam de discrimine V. et N. foederis, rudes profecto illas, et uti in exercitiis publicis quandoque solet, opera atque industria discipuli elaboratas; ecce suspicax animus protinus in iis litis materiam odoratus est, lineamenta erroris Sarmatici in iis apparere, etsi eas orthodoxe satis a me defensas et propugnatas idem diceret. Hinc illae lachrymae, hinc socinianus audior. Quasi vero et contrarium non satis appareat ex thesibus, et, si non appareat, anne ideo socinianismum alicui impingere sufficeret? Certe non defuerunt omni aevo, etiam in antiquiore illo ad Augustinum usque, hodieque qui ea de re varie arbitrati sunt. Et, si in ejusmodi argumento libera non sunt Academiæ judicia, quis tandem servitutis et tyrannidis modus erit?

Certe, si me illi, qui ita de me loquuntur, docentem aliquoties audivissent, cum in ista materia versarer,

---

¹⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst.

²⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 283.

aliter sentirent. Fateor quidem me non curiose quaerere et aucupari materiam disserendi de controversiis illis. Sed ubi ea offertur, ita me in ea versari audiunt, ut facile sententiam mutent si qui secus de me sentiunt." 1)

Reeds in 1615 had de Magistraat van Leiden Episcopus willen laten preeken en tot den dienst in Leiden gebruiken. Hij had daarvoor bedankt. Dit belette hem evenwel niet, in den Haag in de Grootte kerk en in de Hofkapel op te treden. Zoodra Prins Maurits dit vernam, gaf hij aan zijn broeder zijn verlangen te kennen, om Episcopus eens te spreken. Frederik Hendrik deelde dit aan van der Mijle mede, die het weer overbracht aan Wtenbogaert en den 16^{en} Augustus 1617 had het gesprek plaats. Jammer genoeg is er ons niets van bekend.

Limborch 2) verhaalt, dat Maurits hem gezegd had:

---

1) P. J. Wijminga heeft in zijn „Festus Hommius” 1899 breedvoerig over dezen strijd geschreven (blz. 192—206.) Hij trachtte te bewijzen, dat Hommius onschuldig is. In G. Brandt's „Hist. der Ref” Dl. II. blz. 398—406 wordt partij getrokken voor Episcopus. Tegenstanders der Remonstranten doen het tegenovergestelde. Deze quaestie is niet uit te maken. Boos opzet of niet, wie van beiden schuldig is, zoo niet beiden schuldig zijn, is door den onpartijdigen onderzoeker niet met zekerheid vast te stellen.

Zie ook J. Trigland „Kerckelijcke Geschiedenissen” blz. 638—641. Limborch „Leven van S. Episcopus blz. 28—31. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. II. blz. 331. Siegenbeek „Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool” Dl. I. blz. 100, 104.

2) „Leven van S. Episcopus” blz. 47. Limborch teekent hierbij aan: „Tot dusverre vinde ik dit gesprek in de aantekeningen van Episcopus, het vervolg is mij tot noch toe niet voorgekomen, ende kan het derhalven niet mededeelen.” Zie ook G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 623 en 624 en H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. II. blz. 466.

„Dat hij gaerne met hem spreken wilde van deze verschillen in 't stuck van Religie; wat hem daerof dachte, en of hij niet wat en wiste dat gebruyckt konde werden tot wegneminghe van de swarigheyt? Dat men hem (M.) verdacht hield alsof hij ietwat anders zochte, en d' eene zijde zoo droeg, dat hij d' andere wilde onderdrukken: dat zulks verre van hem was, en dat hijze beyde wilde voorstaen en verdedigen; maer dat hij 't alleen hield met die, daer hij meende, dat de oude Religie alleen bij was.”

De tijd van Episcopius' professoraat was rijk aan teleurstellingen. De verbittering tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten nam toe en gaf aanleiding tot de ramp, die in het jaar 1617 Rem Bisschop trof. ¹⁾ Rem woonde ijverig de vergaderingen der Remonstranten bij, die eerst in een particulier huis, later in een grooten spijker of pakhuis werden gehouden. Toen Sopingius ²⁾ den 5 Februari 1617 te Amsterdam optrad, had Rem een rustverstoorder verzocht bij zich aan huis te komen. Later had hij de regenten opmerkzaam gemaakt op de pasquillen, die te Amsterdam waren aangeplakt en verspreid en toen Sopingius voor de tweede maal optrad, ontkwamen Rem en zijn broeder Jan ternauwernood aan de handen van het grauw. ³⁾ Dit ging zoo voort,

---

1) De briefwisseling tusschen Rem en Episcopius is ons voor een goed deel bewaard gebleven; van of aan Episcopius' broeder Jan bezitten we geen enkelen brief.

2) Predikant te Warmond. Zie: Tideman „De Rem. Broed.” blz. 75.

3) Van deze vergadering vindt men een verhaal in een brief van Rem aan Episcopius z. d. en z. j., aanwezig op de Bibl. te Amst.

totdat het volk, zich zelf niet meer meester, zijn woede koelde aan het huis van Rem. Toen namelijk Sapma uit Hoorn 19 Februari 1617 te Amsterdam zou preeken, werd door strooibiljetten (pasquillen) verspreid, dat dit in het huis van Episcopus' broeder Rem zou geschieden. Het grauw liep te hoop en plunderde Rem's woning. ¹⁾

23 Februari kwamen aan Rem's huis 2 ouderlingen, zeggende uit naam van den kerkeraad, dat hij zich van het avondmaal had te onthouden. ²⁾ Episcopus vond zijn broeder te onvoorzichtig en te zorgeloos. 18 Februari nog had hij hem geraden, ³⁾ zich wat minder op den voorgrond te plaatsen en wat te wijken, ook al zou dit hen „die omstaen groote oorsaek van roem geven, doch die cannen lichtelijck haer laten.”

De plundering smartte hem zeer. Hij was ontzet over zulke „niet alleen onchristelijcken maer oock meer als Turksche ende barbaarsche moetwil.” ⁴⁾ Te vergeefs reclameerde Rem bij de Staten. ⁵⁾ Het baatte niet. Episcopus kon zijn broeder slechts met brieven moed

¹⁾ „Al mijn schoone huys is gespolieert” zoo schreef hij aan Episcopus in een brief z. d. en z. j. aanwezig op de Bibl. te Amst.

²⁾ In een brief aan Episcopus z. d. en z. j. aanwezig op de Bibl. te Amst.

³⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ In een brief aan Rem van 21 Februari 1617, aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁵⁾ Zie den brief van Episcopus aan Rem van 22 Februari 1617, aanwezig op de Bibl. te Amst.

Wtenbogaert had gewild dat Rem een aanklacht bij het Hof had ingediend, die zeker beter gevolg zou hebben gehad. Het antwoord van Rem. z. d. en z. j., is mede op de Bibl. te Amst. aanwezig.

inspreken, ¹⁾ en hem waarschuwen voor zijne zorgeloosheid, ook na de plundering. ²⁾ Ten overvloede gingen kwaadwilligen Rem nog belasteren, ³⁾ hetwelk Episcopus het volgende deed neerschrijven: ⁴⁾

„De gestadighe gedenckenisse van Uwe ongeluck ende de menighvuldighe tijdingen van alle canten de grootte Uwer ongeluck uytbreydende en vermeerderende, laten mij niet stil zijn om bij nae alle oogenblick aen U. L. te schrijven ende uyt u te verstaen de gantsche gelegenthey. Dees sorge becommert mij nu aldermeest, niet omdat ick daarmede Uwe droefhey wil vermeerderen, maer omdat ick rust en mach hebben, om U te meer tot geduldicheyt ende lijtsaemhey te vermanen en aen te porren, biddende dat God mij en U. L. verstercken wil om gewilich te draghen 't geen onrechtveerdichlijk door de hand van quaetwillighe en onchristelijke menschen U is overcomen.

God behoede ons voor nog erger en wapene ons met de geest Zijner stercte.

Frére, toont nu dat ghij een Christen sijt, sterckt U selven met een goed conscientie.”

In een brief aan C. Vorstius ⁵⁾ uitte hij de klacht:

1) Zie de brieven van Episcopus aan Rem van 25 en 28 Februari; beide op de Bibl. te Amst.

2) In een brief van 2 Maart 1617, op de Bibl. te Amst.

3) Zooals hij schrijft aan Episcopus in een brief z. d. en z. j. op de Bibl. te Amst.

4) In een brief z. d. en z. j. op de Bibl. te Amst. aanwezig.

5) Van 27 Februari 1617, aanwezig op de Bibl. te Amst. Deze brief is ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 280.

„Fraternae domus calamitas ¹⁾ major est quam ut otium mihi aut animus sit ejus tragicam historiam pertexere. Horret animus cum immanis atque efferae illius crudelitatis claro die, consciis illis, quorum erat providere, ne quis civium opprimeretur ab insana plebe, perpetratae recorder. Et utinam hic finis esset. Sed metuo, ut de fortunis reliquis, aut saltem de fama atque existimatione ipsius propediem comitia habeantur.”

In het begin van het zelfde jaar gaf Venator, predikant te Alkmaar, ²⁾ een boekje uit, getiteld: „Theologia vera et mera. Een suyver fundament-boeck”, ³⁾ waarin de godheid van Christus werd aangetast. Er kwamen klachten in bij de Staten. Maar deze wilden eerst deskundigen hooren, voordat ze zelf spraken, en droegen daarom aan Polyander en Episcopus op, een schriftelijk oordeel daarover te vellen. Episcopus was in het geheel niet ingenomen met dit boekje. In een brief aan Rem van 5 Maart 1617 ⁴⁾ sprak hij over een brief „vande H. H. Staten gezonden aan D. Polyander en mij, met een bijgevoeghd boecksgen van Adolphus Venator, begeerend, dat wij haer souden dienen van advijs over het selve boecksgen, waerinne het doch van de godheyt Jesu Christu en andere fundamenteele puncten der Christelijcke religie anders spreeckt als behoort. Ick vreese dat Adolphus sich selven en anderen met het

---

¹⁾ Zoals Rem zelf verklaarde, beliep de schade f 5000.

²⁾ Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 237.

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 118.

⁴⁾ Op de Bibl. te Amst.

uitgeven van dit boecksgen geen goed gedaen sulle hebben.”

In een brief aan C. Vorstius van 11 Maart 1617 ¹⁾ gaf hij eene uitvoerige beoordeeling van Venator's boek en eindigde hij zijne afbrekende critiek met de woorden: „Nunc, si forte nocebit auctori libelli censura nostra, magnum saltem emolumentum adfert caussae nostrae.” Het boekje en Episcopius' afkeurend oordeel toch zouden den Remonstranten te stade komen, doordat men zou leeren inzien, dat zij toch andere en meer schriftmatige leerstukken hadden en de godheid van Christus handhaafden.

10 Maart brachten de Professoren hun oordeel uit. ²⁾ De Staten hadden gevraagd, hoe de auteur dacht over de godheid van Christus. Zij verklaarden, dat de auteur slechts eenmaal Jezus „de sone Godts” noemde („te weten pag. 22 van het eerste deel”), maar dat overigens zijne opvatting van dit leerstuk niet duidelijk uit dit boekje bleek, en „dat sodanighe generaele gronden ende fundamenten van den Autheur worden geleyt door de welcke de absoluyte nootwendicheyt van de Christelijcke Religie om salich te worden, onses bedunckens, omgestoten wordt.” Episcopius herhaalde voor zich dit oordeel nog eens in een brief aan de Staten van 21 Maart 1617. ³⁾

Na het ontvangen van dit advies oordeelden de Staten

---

¹⁾ Op de Bibl. te Amst.

²⁾ In een brief aan de Staten van Holland en West-Friesland, aanwezig op de Bibl. te Amst. De brief is geschreven door Polyander, en door Episcopius gecorrigeerd.

³⁾ Op de Bibl. te Amst.

het noodig, met de 2 Professoren ook Venator in den Haag te ontbieden, opdat deze rekenschap zou geven van zijn boek. Dit geschiedde den 17^{en} Maart ten overstaan van de Heeren Muis van Holy en Hugo de Groot. ¹⁾

Ofschoon Venator in de Statenkamer de godheid van Christus beleed, vonden de Professoren het boekje toch „schandaleus en periculeus” en verzochten zij, dat het door de Heeren Staten zou worden „gesupprimeert”. Op denzelfden dag nog besloten de Staten, Venator’s boek overal te doen intrekken en hem af te zetten als predikant. Tevens vaardigden zij een plakkaat uit tegen het schrijven over verschillende leerstukken en het drukken van boeken. Hierover verzochten zij Episcopijs’ oordeel. Hij maakte in een brief van 23 Maart ²⁾ een zestal opmerkingen, waarvan de voornaamste zijn :

Ook orde te stellen op de „ongehoorde ongebondenheit van spreekken ende andersins, die gebruyckt wort tegen den kerckendienst ende kerckendienaren, de welke ten minste in geen weynigher consideratie en behooren genomen te worden in desen deele, als de magistraten ten platten lande.”

Te zorgen, dat het academisch onderwijs door dit plakkaat geen schade zou leiden.

Te onderzoeken of het behoorlijk en „practicabel” is, dit plakkaat voor alle boeken te doen gelden, ook voor boeken „die nochtans goet ende stichtelijck zijn.”

---

¹⁾ Zooals vermeld wordt in een brief van Episcopijs aan Wtenbogaert. Zie Brieven van Joh. Wtenb. No. 183 en G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 529—531.

²⁾ Op de Bibl. te Amst.

Het vonnis tegen Venator kwam Episcopus te zwaar voor. Wel bleef zijn oordeel over het boekje hetzelfde, maar dieper indruk had op hem gemaakt Venator's mondelinge verklaring en zijne verdediging voor de Staten. Daarom kon hij niet nalaten, althans in dit opzicht Venator recht te doen wedervaren en voor hem in de bres te springen. In een brief aan de Staten ¹⁾ van 21 Juni 1617 drong hij er op aan, om Venator's „beleydenisse ende sijne naerder verclaring soo van sijn intentie ende oogenmerck int voors. Fondamentsboek als oock int verhandelen van verscheyden leerpoincten, door openbare druck voor alle de werelt bekend te macken, ten eynde dat na de selvige verclaringe, sijn boeck verstaen sijnde, de gegevene ontstichtinge, gelijk ick verhoope, wechgenomen mach worden.”

Ook Venator zelf trachtte nog door een smeekschrift verzachting van het vonnis te verkrijgen; 't is hem niet gelukt. ²⁾

Episcopus hield zich niet alleen op de hoogte van den strijd tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten, maar nam daaraan ook een werkzaam aandeel. In een brief aan Gideon a Boetseler van October 1615 ³⁾ gaf hij een uitvoerig verslag van den toestand, waarin hij belang bleef stellen, ook al was voor hem het wetenschappelijke van de quaestie de hoofdzaak, zooals hij

---

¹⁾ Op de Bibl. te Amst.

²⁾ Zie „De Kerckelicke Historie” van Joh. Wtenb. Dl. IV. blz. 159 en 160 en G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 528—538.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 250.

schreef aan Marcus Gualtherus (April 1616):¹⁾ „Qui partes nondum faciunt valde multi sunt. Sed horum omnium sollicitudo nos tantopere non tenet, atque eorum qui in Academia vivunt.”

Eene vergadering van Remonstrantsche predikanten, in Februari 1616 te 's Gravenhage gehouden, werd door Episcopus bijgewoond. Een voorstel tot eene conferentie, door den Prins gedaan, werd hier verworpen, omdat het confereeren met de tegenpartij van vroeger niets uitgewerkt had. Tegengewerkt door het hof en de zich in Amsterdam en elders van de kerk afscheidende Calvinistische predikanten, begonnen de Remonstranten langzamerhand aan eene hereeniging te wanhopen. Ook Episcopus zag de toekomst donker in. 27 Februari 1617 schreef hij aan C. Vorstius: ²⁾ „jam esse tempora video, ut cedendum potius de jure nostro sit, quam funis rigide trahendus. Nimirum praecisi adversarii consilia nos capere cogunt alia quam cuperemus ipsi, si liceret.” Had hij vroeger nog alleen heil verwacht van eene generale synode, thans verlaat hij zich ook niet meer hierop. 12 Februari 1618 schreef hij aan C. Vorstius: ³⁾ „Odi, fateor, synodos omnes quae alio fine quam ad excutiendum, ventilandum, et, si fieri possit, persuadendum aliis controversae quaestionis veritatem conveniunt. Et tamen cum longas has et prolixas ordinum deliberationes con-

---

¹⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 268.

²⁾ In een brief, op de Bibl. te Amst. aanwezig. Deze brief is ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 280.

³⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 301. Zie blz. 19.

sidero, video tandem rem eo deventuram, ut ad synodum tanquam ad extremam et sacram anchoram confugiatur. Quamdiu aliis animis res nostra non agetur, tamdiu necesse est, ut credam, quosdam a quibus id expectari non debebat, ad eum scopum consilia omnia sua dirigere.”

Wtenbogaert ¹⁾ wachtte niet, totdat het zoover gekomen was, maar nam den 30 Augustus 1618 de wijk naar het buitenland. Zijn vlucht werd door de achtergeblevenen goedgekeurd en geprezen. ²⁾

De toestand werd zorgwekkend. Men verkeerde in onzekerheid en weifelde. Reeds den 7 Augustus 1618 was Episcopus met Dwinglo en v. d. Borre naar den Advocaat van Holland gegaan, om hem te vragen wat voor maatregelen hij tegenover de onrustige burgerij dacht te nemen, waarop zij ten antwoord kregen, dat hij het niet wist.

Op Episcopus rustte thans de taak, als leidsman te strijden voor de zaak, die hij voorstond en de Remonstranten bij te staan in de moeielijke dagen die hen wachtten.

Voor dat dit geschiedde deed men nog eene laatste poging om hem verdacht te maken. ³⁾ In een preek,

¹⁾ Dien Calder in zijn „Memoirs of S. Episcopus” p. 44 „the ruling spirit” noemt.

²⁾ Zie den brief van S. Episcopus, N. Grevinchoven. e. a. aan hem, op de Bibl. te Amst., opgenomen in de „Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde Mannen deser eeuw.” blz. 33—40.

³⁾ De Studenten van 't Fransche college te Leiden had men reeds vroeger verboden, de lessen van Episcopus bij te wonen, zooals vermeld wordt in een vertoog, dat 24 Maart 1618 door de Remonstranten

16 September 1618 door Episcopus te 's Gravenhage gehouden, ¹⁾ vond men eene aanleiding om eene klacht in te dienen bij de Staten. Deze deden onmiddellijk onderzoek. In een brief aan den kerkeraad van 's Gravenhage ²⁾ (18 Sept.) schreven zij over eene „exorbitante predicatie” van Episcopus, „gehouden op Sondach lest voor heden alhier in de groote kercke, daer inne veel vredelievende personen souden zijn geweest geërgert.” De Haagsche kerkeraad antwoordde 20 September ³⁾ dat zij „hebben gehadt seer goet ende volcomen contentement” en dat zij „nyet een eenigh woort ofte reden hebben gehoort dat eenichsints eenigen aenstoot ofte ergernisse conde geven, maer ten contrarie” zij oordeelden de predicatie „seer Godtvruchtich ende dienstig, om alle menschen te onderwijzen ende aen te maenen.”

Denzelfden dag (20 Sept 1618) ontving Episcopus een brief van de Staten van Holland en West-Friesland, waarin hem aangezegd werd, 1 November binnen Dordrecht te zijn. ⁴⁾ Episcopus zou dan met Polyander als afgevaardigde der Leidsche Academie ter synode verschijnen. De synode kwam echter niet 1 maar eerst 13 November bijeen. 11 November vergaderde een aantal Remonstranten te Leiden, om te beraadslagen, hoe

---

aan de Staten werd aangeboden, en waarin zij hun inzichten over het bijeenroepen van eene synode blootlegden. (G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 733—744).

¹⁾ Over den tekst Matth. V : 6. Zie „Predicatie van S. Episcopus” 1693 blz. 331. Zie blz. 33.

²⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 295.

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 296.

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 297. cf. „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 308.

zij zich hadden te gedragen ter synode. Ook Episcopus was op die bijeenkomst. Men besloot afgevaardigden naar de synode te zenden, om te verzoeken, dat de Remonstranten zich in behoorlijken getale en onder vrijgeleide op de synode mochten komen verantwoorden. Deze deputatie kwam met Episcopus, die als afgevaardigde der Leidsche Universiteit naar Dordrecht reisde (Polyander was reeds vooruitgegaan) 18 November aldaar aan, en moest dadelijk vernemen dat den vorigen dag besloten was, met Episcopus zooveel Remonstranten te citeeren als de synode goeddacht. Te vergeefs werd hiertegen geprotesteerd, ook door Episcopus, die zich kon beroepen op zijn lastbrief, het baatte niet. ¹⁾ Het besluit werd in een officieel schrijven herhaald, ²⁾ waarin Episcopus' naam werd opgenoemd onder die van de geciteerden van Zuid-Holland (*Hollandia Australis*) en hem werd aangezegd, aanwezig te zijn „ad finem praedictum in synodo intra quatuordecim dies post acceptionem harum praesentium literarum, sine ulla tergiversatione aut exceptione, ne negligentia aut contumelia

---

¹⁾ C. Sepp („Godgeleerd onderwijs in Nederland” Dl. I. blz. 230) betreurt het, dat Episcopus hierin toegestemd heeft en meent, dat hij, wanneer hij als lid daar gezeten had, de „zaak” beter zou hebben kunnen dienen, nu diende hij slechts de „partij.” Van eene „partij” der Rem. was echter toen nog geen sprake.

²⁾ In een brief van 16 November, onderteeekend door J. Bogerman, J. Rolandus, H. Faulkelius, F. Hommius en S. Damman. (*Cat. H.S.S. Rott. No 298.*) Hierin wordt de Synode „legitime congregata” genoemd, terwijl gezegd wordt, dat het haar wil („voluntatem”) is, „ut primo loco examinentur ac dijudicentur Quinque Articuli Remonstrantium.” (deze woorden zijn in den brief onderstreept.)

culpa aliqua in te inveniatur, aut caussa vestra defuisse videaris." 1)

13 November had Episcopus afscheid genomen van zijne studenten met eene oratie, waarin hij zeide, 3 dingen zich altijd voor oogen gesteld te hebben tijdens zijn professoraat:

„Primum est, ut veritatem rerum scripturis comprehensarum, quantum a me fieri posset, nudam, apertam et planam vobis facerem, nullo ceromate, nulla purpurissa adulteratam, nullis cincinnis incrustatam, nullis fucis aut adscititiis coloribus pictam. Enimvero interesse putabam, ut qui veritatem tum ipse scire, tum alios docere vellet, eam ita sciret, tanquam si solem ipsum manibus suis gestaret, et quidem ideo magis, quod videbam veritatem multarum et maximarum rerum in ipsa Scriptura Sacra, elaboratis humana industria phrasibus, ingeniosis vocularum fictionibus locorum communium artificiosis texturis, exquisitis terminorum ac formularum inventionibus, adeo involutam, perplexam et intricatam redditam esse, ut Oedipo saepe opus esset ad Sphingem illam Theologicam enodandam.

Haec prima fuit cura mea, a circulatoria, scholastica et sophistica illa Theologia ad Apostolicam simplicitatem vos, veluti ad carceres primos revocare et retrahere, in qua tantum momenti positum esse semper existimavi, ut omne mihi punctum tulisse visus fuerit is, qui tantum illam unam didicisse potuerit.

Alterum quod mihi propositum semper habui, hoc

---

1) De laatste woorden zijn in den brief onderstreept.

fuit, uti sanctimoniam jam fere orbe Reformato proscriptam et nescio qua forte propria nostra culpa in exsilium actam, vobis commendatam redderem et ad vos veluti postliminio revocarem.

Hanc curam secundam excepit tertia: Quod Pacem semper vobis et concordiam, quaeque utriusque coagulum est, mansuetudinem suaserim.

Vos interim, devotae Deo animae, si quid mei vobis carum fuit, id unicum mecum agite, ut conscientiam vestram illaesam custoditis in adventum Filij hominis.

Habete itaque reverenter veritatem, quam accepistis.

Sanctimoniam etiam et pietatem aemulamini. Luceat lux vestra coram hominibus, ut videntes opera vestra bona, glorificent Patrem vestrum qui in coelis est.

Pacem colite cum omnibus quantum fieri potest.

Denique ostendite vos regi spiritu Domini illius, qui jus vitae ac necis in vos et nos omnes habet.

Si id impetravero, si id obtinuero, nihil mihi tam grave, tam difficile accidere poterit aut evenire quod non lubens feram ac perferam.

In hac spe, in hac fiducia vel mori sustinuerim. 1)

---

1) 't Origineel van deze oratie is bewaard te Amsterdam. Episcopus heeft buiten op geschreven: „Oratiuncula habita in Auditorio Theologico 13 Nov. 1618 paulo antequam ad Synodum Dordracenam per literas Illustriss. ordd. Hollandiae una cum collega meo qui praecesserat evocatus, discederem.

Hac ipsa die Synodus Dordracena inchoabatur,
18 Dordracum cum fratribus veniebam.”

De oratie is afgedrukt in Ph. a Limborch's „Historia vitae Simonis Episcopi” 1701 p. 121—134, en in de „Oper. Theol.” Pars Altera 1665 I. pag. 170—172 onder de „Orationes a M. Simone Episcopo habitae in Academia Leydensi.” In het Nederlandsch is ze vertaald door

§ 3. Episcopi'us' ballingschap en zijn terugkeer in het vaderland. (26 Juli 1626).

2 December waren de geciteerde Remonstranten te Rotterdam bijeengekomen en hadden daar gesproken over den inhoud van de rede, door Episcopi'us te houden ter inleiding hunner zaak bij de synode. Den 5^{den} nog waren zij te Rotterdam en den 7^{den} December (23ste zitting) las Episcopi'us zijne oratie, waarover zooveel te doen is geweest. De oratie is te bekend, vooral in de woorden: „Nihil spectavimus, nihil optavimus, nihil quaesivimus aliud quam auream illam et quae inter servitutem et licentiam media inter est, Libertatem”, om er meer van af te schrijven dan deze eigenaardige slotwoorden: „Quisquis non eo animo accedit, ut quibus minime favet, possit absolvere et quos unice amat, condemnare, nae ille indignus est qui in hoc consessu suffragium ferat. Amicus esse debet Plato, amicus Socrates, amica synodus, sed magis amica Veritas.” ¹⁾

Limborch in zijn „Leven van S. Episcopi'us” blz. 51—58 en in 't Engelsch door F. Calder in zijn „Memoirs of S. Episcopi'us” p. 247—264. Zie ook Abr. des Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 91—94. De hier geciteerde plaatsen zijn te vinden in het origineel op de pag. 3, 6, 8 en 12.

C. Sepp heeft in zijn „Godgeleerd onderwijs in Nederland” Dl. I. blz. 230 v. v. Episcopi'us geschetst als: „een godgeleerde, die met eere een plaats inneemt onder de mannen der wetenschap.”

¹⁾ Het origineel van deze oratie is te Amsterdam op de Bibl. Limborch heeft buiten op geschreven: „Dit is het origineel van de oratie van Simon Episcopi'us gedaen in de synode te Dordrecht, en waer over men zooveel moeite tegen hem heeft gemaect, en hem van logen willen beschuldigen.” Dit is afgedrukt in Limborch's: „Historia

Bogerman eischte eene copie van deze oratie. Episcopus zou hierop geantwoord hebben „geen copije te hebben die bequaem was ende genoeg geschreven”, maar op aandringen van den Praeses, die, welke hij voor zich had, overgegeven en het origineel behouden hebben. 1)

Bogerman had hem toen beschuldigd van leugen, bewerende, dat hij gezegd had, in het geheel geen copie te hebben en hem bestraft.

„Die bestraffinghe was hieruyt ghesproten, (zoo verhaalt Trigland) 2) dat als Episcopus belast was copie van zijn oratie te gheven ende gheseydt hadde, gheen copie te hebben ende daerop hem bevolen het principael daeruyt hij de oratie ghereciteert hadde, over te leveren, ende men meende dat hij sulcks getrouwelijck hadde ghedaen, van eenighe toehoorders op de Galerijen staende ghemerckt was, dat hij een copie hadde, jae, het Principael behoudende, een copie die net ghenoech geschre-

---

vitae Simonis Episcopi”, 1701 pag. 145—167 en in de „Oper. Theol.” Pars Altera 1665 II. pag. 1—4. In het Nederlandsch is ze afzonderlijk uitgegeven in het jaar 1618 als: „Oratie van den Hoogh-gheleerden ende voortreffelijcken Mr. Simon Episcopus, Professor der Theologie inde Universiteyt binnen Leyden. Bij hem in de Synode Nationael tot Dordrecht soo voor hem selfs, als van weghen de XII andere Remonstrantsche hem bijghevoechde Kercken-Dienaren, inden aenvang haerder handelingen gedaen den 7 December Ao 1618. Ghedruckt 1619.”

Dit pamflet is op de Bibl. te Amst. aanwezig en geeft een getrouwe vertaling van het origineel in 29 blz. (Cat. Rogge I. 1.42). Een zeer verkorte Nederlandsche vertaling geeft Limborch's „Leven van Simon Episcopus”; uitvoeriger, ofschoon eenigszins gewijzigd, is die in G. Brandt's „Hist. der Ref.” Dl. III. blz. 102—123.

1) Zie „De Kerckelicke Historie” van J. Wtenb. Dl. V. blz. 4; G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. III. blz. 123 v. v.

2) „Kerckelycke Geschiedenissen” blz. 1116.

ven was, overghegheven hadde 't welck die toehoorders den Heere Praeside Politico ¹⁾ aengheseydt hebbende, was daer op ondersoeck ghedaen ende alsoo bevonden". ²⁾

De Politieken drongen er op aan, de zaak te laten rusten „sulcks dat oock de Praeses Eccles. daervan gheen wijder verhael soude hebben ghedaen, ten ware dat de Remonstranten, die sachte vermaninghe niet willende verdragen", een geschrift hadden ingeleverd en „in dat schrift zijne E. van partijdicheyte ende onrecht hadden beschuldicht, beroepende haer op het ghetuyghenisse van de gantsche vergaderinghe."

Dit geschrift werd 12 December ingeleverd. ³⁾ Zij verklaarden daarin: „Nos infra scripto pastores ac verbi domini ministri ad Synodum Nationalem ab Illustr. D. D. Ordd. delegatis vocati et citati, serio et ex fide veroque testamur, D. Mag. Simonem Episcopium S. Sae Theologiae Professore, dilectum nostrum in Chr̄o (Christo) fratrem, postquam orationem auspicatoriam de sententia consensu et approbatione nostra, in Synodo recitasset et a R. dissimo D. Praeside rogatus esset ut orationem quam recitaverat, ipsi exhiberet, diserte satis nitido descriptum nec aliud indicare posse, quam reliquos sermones ultro citroque cum D. Praeside habitos, non hoc

1) Martinus Gregorius.

2) Trigland's meening, dat Episcopus zou gezegd hebben „gheen copie te hebben" wordt gewraakt door het geschrift, door de Remonstranten op den 12 December 1618 aan de synode aangeboden. (Cat. H.S.S. Rott. No. 47.)

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 47. Zie Noot 2). Hierin hebben de Remonstranten alleen Episcopus verdedigd, niet, zooals Trigland zegt, Bogerman beschuldigd.

voluisse ac si aliud exemplar nullum haberet, sed quod nullum nitido satis et collatione facta accurato descriptum haberet, parati, ubi res exiget et necessitas postulat, solemniter pleniorum hujus rei fidem facere. Actum Dordrecht. Ao 1618. 12 Decemb."

Dit stuk was onderteevend door alle geciteerde Remonstranten. ¹⁾ De oratie maakte overigens een goeden indruk. In een brief aan Episcopus van 25 April 1619 ²⁾ schreef Wtenbogaert: „Ick danck U. E. van zijne voortreffelicke oratie daer overall veel van geseydt wordt tot eere." Zij opende de reeks der geschriften, tijdens de synode door de Remonstranten ingediend. Hierbij bedienden deze zich het meest van Episcopus' hulp. Zijn meesterschap werd door allen erkend. In den bovengenoemden brief schreef Wtenbogaert: „De Uwe ende der Broeders pennen sal se ³⁾ wonden, de mijne mach se een schaecken geven." Ook de brief, den 3 Januari 1619 ⁴⁾ aan de Staten Generaal gezonden, is door Epis-

---

¹⁾ Een verslag van wat is „gepasseert in de Synodo Nationali" vindt men ook in een namens Episcopus door v. d. Borre geschreven brief van 8 Dec. 1618 (Cat. H.S.S. Rott. No. 978).

Te betreuren is het dat met zulke nietigheden veel tijd werd verspild ter synode en de gemoederen werden verbitterd. De Remonstranten hadden meer te doen dan Trigland meende, waar hij zeide: „hij (Episcopus) en de zijnen moesten nu doen 't ghene dat haren naem mede bracht, namelijk Remonstreren." (Kerckelijke Geschiedenissen blz. 1104.)

²⁾ Cat H. S. S. Rott. No. 1904. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 220.

³⁾ De tegenpartij.

⁴⁾ Cat H. S. S. Rott. No. 976. Hier is de hand van Episcopus het duidelijkst. In G. Brandt's „Hist. der Ref." Dl. III. blz. 266 en 267 is de inhoud van dezen brief gedeeltelijk in het Nederlandsch vertaald.

copius opgesteld. Hierin noemen de Remonstranten het doel hunner komst ter synode: „Ut libere sententiam nostram proponamus, explicemus, defendamus, quantum possumus et necessarium judicabimus.

Nihil aliud petimus Illustrissimi Domini, quam quod citatis omnibus recta ratio et humana omnia iura concedunt, nempe ut causam nostram ipsi agamus libere et plene, prout in conscientia ipsi judicabimus esse necessarium et caussae nostrae utile. Contra vult Synodus caussae nostrae sive sententiae explicationem et defensionem intra quaestiones, quas ipsa format, cohibere, ut in ipsa articulorum pertractione de ijs rebus agendi occasionem nobis praecidat, qua quam maxime ad declarandam, illustrandam et stabiliendam sententiae nostrae veritatem faciunt.”

Deze klacht was niet ongegrond. Een der scribae van de synode, Festus Hommius, ¹⁾ had in December van het jaar 1618 uitgegeven: „Specimen controversiarum Belgicarum,” ²⁾ waarin een 4 tal theses van Episcopus anders waren geciteerd, dan ze uitgesproken waren. Hiertegen had Episcopus in 1618 uitgegeven zijn: „Optima Fides Festi Hommii”, ³⁾ waarin hij aantoonde, dat hem gezegden waren toegeschreven, die de zijne niet waren. Van Hommius' hand kwam hierop: „Collegium Disputationum Theologicarum in Academia Leydensi privatim institutarum a M. Simone Episcopo”, ⁴⁾ waarop

¹⁾ Zie blz. 30 en 31.

²⁾ Cat. Rogge II. 1. 21.

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 39. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 461. seq.

⁴⁾ Cat. Rogge I. 1. 39. Dit geschrift werd door Rogge abusievelijk onder Episcopus' werken opgenomen.

Episcopus antwoordde met een „Brevis Responsio.”¹⁾ Hiermee echter was de zaak niet afgelopen. 2 Januari (45° zitting der synode) werden die „Disputationes” nog eens besproken. Hommius beweerde, dat ze, zooals hij ze had geciteerd, Episcopus' eigen werk waren. Deze hield het tegendeel vol en verweet Hommius zijn oneerlijkheid.²⁾

20 Maart 1619 (123° zitting der synode) bracht Lud. Crocius, Theologisch Professor te Bremen, eene beschuldiging tegen Episcopus in. Hij zeide, dat in de 7° Thesis van Episcopus' 22° Disputatio bijna evenveel dwalingen als woorden waren.³⁾ Episcopus kon niet dadelijk antwoorden, want de Remonstranten waren reeds verwijderd uit de synode;⁴⁾ 21 Maart vroeg hij hem in een brief om opheldering:⁵⁾ Deze heeft Crocius niet gegeven.⁶⁾

6 Mei (153° zitting) werd een sententie tegen de Remonstranten uitgesproken, nadat 24 April het vonnis

1) Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 463 seq.

2) P. J. Wyminga verdedigt Hommius in zijn „Festus Hommius 1899” blz. 268—272. Doch zie G. Brandt „Hist. der Ref.” Dl. II. blz. 887.

3) Zie den brief van Episcopus aan Crocius van 21 Maart, op de Bibl. te Amst. aanwezig, ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 345, waarin deze woorden: „In ea tot fere errata esse quod verba.” Zie ook den brief van Episcopus aan Vorstius van 22 Maart 1619, aanwezig op de Bibl. te Amst.

4) 14 Januari 1619. Zie H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. II. blz. 512.

5) Zie noot 3.

6) Zie G. Brandt „Hist der Ref.” Dl. III. blz. 536.

reeds geveld was. In den Haag moesten zij de uitvoering hiervan afwachten. ¹⁾

Wtenbogaert was zeer bezorgd voor Episcopus en de zijnen. Herhaaldelijk ried hij hem aan toch niet naar 's Hage te gaan. ²⁾ Episcopus wilde liever in het land blijven, omdat hij meende, ook in de gevangenis meer voor de zaak te kunnen doen dan buitenslands. Hiertegen kwam Wtenbogaert op, die hem aanspoorde om toch in tijds over te komen. „Wij zijn met u. E. persoon bekommert ten hoogsten ende en vreesen niet sooseer u. E. bannissement als gevanckenisse, om u. E. onnut te maecken.” ³⁾

De Remonstranten sloten zich aaneen, om af te wachten wat hun vonnis zou zijn. Reeds 20 Februari schreef Barlaeus aan Episcopus: ⁴⁾ „Unum hoc adversariis terrore est et admirationi, quod concordēs videant Remonstrantes, nec impendentium aut quae intentantur malorum metu affici.”

30 Juni werd den Remonstranten gelast zich naar 's Hage te begeven. Den vorigen dag (29 Juni) nog had v. d. Borre Episcopus in een brief ⁵⁾ beloofd „hier te blijven, en niet te wijcken, maer het uysterste te verwachten, al ginghe het oock vorder als de voors. voor-

---

¹⁾ Episcopus hield door v. d. Borre zijn broeder Rem op de hoogte. Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 978.

²⁾ Zoo in zijn brieven van 19 en 20 Mei 1619, Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 356 en 357. Brieven van Joh. Wtenb. No. 225.

³⁾ In een brief, op de Bibl. te Amst. aanwezig. Zie ook „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuw” blz. 171.

⁴⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 331.

⁵⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 735.

slagen doen." Hij smeekte Episcopus, ook zoo te doen. „Men zal daer deur d'onbillickheyt van geene die ons sulx aendoen, aen dach doen comen : de gemeenten sullen deur ons standvastigh gesterct worden en totte liefde der waerheyt deur ons exempelen geanimeert."

Den 3° Juli werd hun de acte van stilstand voorgelegd, die alleen de predikant Leo uit Bommel teekende. Hij toonde hierover later berouw en schreef aan Episcopus, zijne diensten te zullen aanbieden aan de Broeders, ¹⁾ hetgeen hij evenwel niet gedaan heeft.

Den 5° Juli werd de sententie der Staten, volgens welke zij werden gebannen, aan de Remonstranten voorgelezen. Op Episcopus' antwoord werd geen acht geslagen. ²⁾ Nadat hun vooraf het hun toekomende daggeld was uitbetaald, werden de Remonstranten 6 Juli weggebracht. ³⁾ Episcopus' verzoek naar Waalwijk te mogen gaan, werd ingewilligd. Hij kwam met tien anderen 7 Juli aldaar aan. ⁴⁾

Aan de voorbereidende bijeenkomsten te Waalwijk tusschen 3 Augustus en 13 September gehouden, nam

¹⁾ In een brief van 20 Juli 1619. Cat. H.S.S. Rott. No. 1392. Deze brief, die in 't Latijn geschreven is, is gedeeltelijk vertaald in G. Brandt „Hist. der Ref." Dl. IV. blz. 65.

²⁾ „De Kerckelicke Historie" van Joh. Wtenb. Dl. V. blz. 45. G. Brandt „Hist. der Ref." Dl. III. bl. 691—695.

³⁾ Onder de aan Episcopus gegeven rijksdaalders was een Brunswijksche met het opschrift „Veritas vincit omnia" bij het beeld der waarheid, die den voet zet op den laster en den leugen, terwijl op de keerzijde stond: „Recte faciendo neminem timeas."

⁴⁾ Over zijn verblijf aldaar zie: G. Brandt „Hist. der Ref." Dl. IV. blz. 29 v.v. en J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed." Dl. I. blz. 67 v.v.

Episcopus een werkzaam aandeel. Op één daarvan, die van den 7° en 8° Augustus, werd voorgelezen het „Antidotum”, door hem opgesteld tegen de Dordtsche canones. Het had moeite gekost dit van hem gedaan te krijgen, hij had het aan Wtenbogaert willen opdragen, maar deze achtte zich daartoe niet in staat. ¹⁾ Tegen de synode schreef Episcopus in hetzelfde jaar ook de „Onbillycke Wreetheyt der Dortsche synode.” ²⁾

Te Waalwijk bleken de Remonstranten niet langer veilig. De bijeenkomsten werden te Antwerpen voortgezet en hier was het, dat de Remontstrantsche Broederschap „te Rotterdam ontstaan en te Waalwijk bevestigd”, werd opgericht. (30 Sept.—4 Oct.) ³⁾

Episcopus, die reeds in Augustus naar Antwerpen was gegaan, en als assessor de vergadering bijwoonde, trad met J. Wtenbogaert en N. Grevinchoven ⁴⁾ als buitendirecteur op.

Op dezelfde vergadering werd gesproken over eene confessie, waaraan de behoefte zich deed gevoelen. De aanbiedingen uit Denemarken en Stade, ⁵⁾ maar niet

---

¹⁾ Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1906, 1907, 1908, 1911. Brieven van Joh. Wtenb. No. 231, 232, 234 en 235. Het werkje verscheen in 1619 (Cat. Rogge I. 1.42) In 1620 kwam er een Latijnsche vertaling van (Cat. Rogge I. 1.40. Cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 10—47).

²⁾ Cat. Rogge I. 1. 42. Hiervan verscheen in het zelfde jaar (1619) een Latijnsche vertaling (Cat. Rogge I. 1.39 en 40. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 5—10). De Fransche vertaling heb ik niet kunnen vinden.

³⁾ Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. I. blz. 118.

⁴⁾ Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 49.

⁵⁾ Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. I. blz. 166.

minder de aanvallen der tegenpartij maakten haar noodzakelijk. Bovendien was het doel van haar, de verstrooide en verspreide Remonstranten zich te doen aaneensluiten. Episcopus was een dergenen, aan wie opgedragen werd, haar samen te stellen. Hij heeft het werk alleen moeten doen. In 1619 achtte hij er den tijd nog niet gunstig voor, zooals hij schreef aan Paulus Stochius, gewezen secretaris van de weeskamer te Leiden. ¹⁾ Deze drong er reeds toen sterk op aan. Bij eene huiszoeking bij Stochius vond men dezen brief. Heinsuis gaf haar in 1620 uit ²⁾ met een breedvoerige voorrede, ³⁾ „aen de Hoog: Mog: Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden.” In deze voorrede werd den Remonstranten Roomschezindheid en Socinianisme verweten. Zij eindigde met de beschuldiging, dat de Remonstranten „nu met eygen hant bekennen, dat sy geene (confessie) en hebben, dat is, noch soecken, wat zij met de hare eeparelich gelooven moeten.”

De brief werd nog eens afgedrukt in een anoniem geschrift, getiteld: „Brief van Simon Episcopus met eenighe Aenteyckeninghen ofte Commentarien breeder verclaert” ⁴⁾.

---

¹⁾ In een brief van 15 Augustus 1619. (Niet 5 Augustus, zooals J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed,” Dl. I. blz. 166 vermeldt.)

²⁾ Cat. Rogge I. 1. 42.

³⁾ 20 bladzijden. De brief zelf beslaat 6 bladzijden.

⁴⁾ Cat. Rogge II. 1.40. Hier wordt het geschrift vermeld onder Trigland's werken. Telkens werd een stuk van den brief afgedrukt, waarop dan een commentaar, een stuk „Verklaringe” volgde. Hierin waren vele beschuldigingen.

Episcopus vond het noodig hiertegen te schrijven een „Noodige Verantwoordinge der Remonstranten” ¹⁾ waarin hij de beschuldigingen weerlegde.

Sommige Remonstranten oordeelden eene confessie geheel overbodig. Dirk Rafaelsz. Camphuysen en anderen trachtten haar te voorkomen door te schrijven een „Waerschouwinghe over 't stellen van een confessie” (1620) ²⁾ Aan de Rotterdamsche Remonstranten had Camphuysen zelf reeds 13 Augustus 1620 een brief geschreven, om hun dien stap te ontraden ³⁾.

De buitendirecteuren lieten zich evenwel hierdoor niet van hun voornemen afbrengen, maar schreven 15 December 1620 een brief aan de opzieners te Rotterdam, waarin zij zeiden, dat de „Waerschouwinge noch van ons, noch van eenich lidt onser societeit, noch oock van onsen off der gemeiner Remonstrantsche societeit wegen en is uytgegeven.” ⁴⁾

Deze brief werd nog in 1620 gedrukt en door de directeuren rondgezonden „aen alle Remonstrants-ghesinde Ghemeynten der Vereenichde Nederlanden.” ⁵⁾

¹⁾ Cat. Rogge I. 1. 42.

²⁾ Zie de „Theologische werken van Camphuysen Amst. 1699.” L. A. Rademaker meent (blz. 96 v. v. van zijn „D. R. Camphuysen” 1898) dat de „Waerschouwinghe” van Joh. Geesteranus is. Zie ook Cat. Rogge I. 1. 159.

³⁾ Zie L. A. Rademaker „D. R. Camphuysen” blz. 94.

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1925. Zie „Brieven van Joh. Wtenb.” No. 263, en J. Tideman „Stichting der Rem. Broed.” Dl. I. blz. 306. Bijlage No. 5.

⁵⁾ Cat. Rogge I. 1. 94. De brief beslaat 6 bladzijden. Op blz. 5 staan de door mij geciteerde woorden.

Ondanks alle tegenwerking arbeidde Episcopus rustig voort aan de confessie. Reeds 6 Februari kon zij in een, afzonderlijk daarvoor beschreven, algemeene vergadering te Antwerpen worden besproken. Aan Wtenbogaert en Episcopus werd opgedragen er een „Nederduytsche” vertaling van te bezorgen en 9 Februari werd zij goedgekeurd en aangenomen. In 1622 werd zij uitgegeven als „Confessio sive declaratio Sententiae pastorum, qui in foederato Belgio Remonstrantes vocantur, super praecipuis articulis religionis Christianae.” ¹⁾

In de „Praefatio ad Lectorem Christianum” zette Episcopus het doel van dit geschrift uiteen. ²⁾

Eerst waarschuwde hij voor den volgende „triplex abusus confessionis”:

I. Nemo ad formulas istas confugiet, ut ex iis certa fide, veluti ex fontibus hauriat ac deprimat ea, quae credenda sunt, proinde nec in dubiis Scripturarum sensibus recurret ad eas, tanquam recti et obliqui indices: nec obscuros aut controversos sensus ad eas tanquam ad lapidem lydium probabit aut explorabit.

II. Nemo ad earum sensus adstringetur aut adstringi se patietur alia lege, quam quatenus et quamdiu ipse certo deprehendit atque in conscientia sua convincitur, eas cum scripturarum sensibus convenire.

---

¹⁾ Cat Rogge I. 1.40. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665, II. pag. 69 seq. De Nederlandsche vertaling van Wtenbogaert verscheen in 1621 als „Belijdenisse ofte verklaringhe van 't ghevoelen der Leeraren, die Remonstranten worden ghenoeemt, enz.” (Cat. Rogge I. 1.95).

²⁾ De „Praefatio” is in de uitgave van 1622 niet gepagineerd. Daarom wordt hier naar de „Oper. Theol. Pars Altera” verwezen.

III. In disputationibus, collationibus, examinibus ad illam nunquam provocabitur, neque ad illarum incudem revocabuntur fidei controversiae; sed ad solum verbum divinum, tanquam ad regulam unicam, omni exceptione majorem et veram sanorum sermonum ὑποτύπωσιν, quam unicus Magister noster Jesus Christus et Apostoli ipsius nobis reliquerunt, omnes omnino sine metu aut periculo exigentur et expendentur. ¹⁾ Necessarium istud est ne formulae istae unquam habeantur pro limitibus et terminis, intra quos Religio et Salvifica Dei Cognitio consistere credatur, tanquam si ii, qui istis accedere, aut suffragari per conscientiam nequeunt, a salute aeterna et regno coelorum ea propter excluderentur ac separarentur. ²⁾

Hierna werd het doel genoemd:

„Scopus autem nobis praecipuus hic fuit: crebris eorum flagitationibus satisfacere, qui officium hoc Ecclesiae simul et Reipub: nostrae a nobis deberi judicabant, et quidem publici boni promovendi caussa, hoc est, tum divinae, veritatis amplius illustrandae, tum pacis in utraque illa faelicis procurandae et quaqua versum propagandae. Accessit alter, ut orthodoxiam et innocentiam nostram adversus iniquas criminationes hac ratione commodius assereremus.” ³⁾

---

1) Cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 71, col. 1.

2) Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 72, col. 1.

3) Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 73, col. 1.

Men heeft de Remonstranten vaak anti-confessioneel genoemd. Dit is onjuist. Zelf toch hebben zij in het begin der twisten herhaaldelijk aangedrongen op herziening, niet op afschaffing der belijdenisschriften.

De Groot bleek zeer ingenomen te zijn met de confessie. In een brief van 20 Juni 1622 ¹⁾ aan Coddaeus schreef Episcopus: „De Confessione nostra scribit mihi D. Grotius in hanc sententiam: Confessio apud aequos homines hic nobis uti spero proderit.” Dit had de Groot geschreven in een brief van 7 Juni 1622. ²⁾ Ook Hogerbeets oordeelde er gunstig over. Althans in een brief aan Vorstius van 24 Juli 1621 ³⁾ schreef Episcopus: „Iudicium D. Hogerbetii de confessione nostra non ita nuper vidimus; amicum certe est et favorable.”

Episcopus vertoefde slechts 2 jaren te Antwerpen. Brieven uit het vaderland verzachtten zijne ballingschap. ⁴⁾

De derde stelling van C. D. Sax, geplaatst achter zijn „Carolus Niellius” 1896, luidende: „Door het stellen eener confessie pleegden de Remonstranten ontrouw aan hun beginsel” is derhalve onjuist. Ook L. A. Rademaker is in zijn „D. R. Camphuysen” 1898 dezelfde meening toegedaan. In de inleiding blz. 6 zegt hij: „Maar hoe goed ook bedoeld en al zijn ons bijna geen voorbeelden bekend van misbruiken, de Remonstrantsche Broederschap begaf zich in hetzelfde gevaar, dat oorzaak was geweest van zooveel strijd en ellende in de Gereformeerde kerk: zij vervaardigde ook eene confessie.” Dit keurt Rademaker af. Hiertegen kan worden aangevoerd: 1o. hetgeen hierboven is afgedrukt. 2o. dat eene confessie noodzakelijk is in een geordend kerkgenootschap. 3o. dat de geschiedenis van de confessie zelve in de Rem. Broed. van haar ontstaan af tot op den huidigen dag toe, leert, dat zij, „een menschelijk geschrift,” nooit „eene plaats boven Gods woord heeft ingenomen,” zooals Rademaker vreesde, dat ze later zou gaan doen, en dat zij nooit een voor allen en ten allen tijde geldende geloofsnorm is geweest, maar een zuivere „belijdenis” is gebleven.

1) Op de Bibl. te Amst.

2) Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 417.

3) Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 387.

4) Zie den brief van Marcus Gualtherus aan Episcopus van 9 October 1619. (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 364) en den brief van

Te Antwerpen kreeg Episcopius bezoek van den Pool Jonas Slichting, die hem en eenige anderen uitnoodigde, naar Polen over te komen en hun zijn hulp aanbood. Na een dag beraad bedankten zij hiervoor. ¹⁾ Dit bezoek is een bewijs, hoe de Socinianen zelve de Remonstranten voor zich trachtten te winnen.

17 Februari 1620 maakte Episcopius bij gelegenheid van een maaltijd te Antwerpen kennis met een Jezuiet, Petrus Wading. Er ontspon zich een theologisch gesprek tusschen beiden dat later werd voortgezet. ²⁾ 17 Februari werd gesproken over 2 Cor. V : 15, „Christus pro omnibus mortuus est,” vervolgens over het geloof („Deinde agebamus de fide ipsa”) waarop Wading, plotseling af-

---

Sylvius aan Episcopius van 9 October 1619 (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 365). Sylvius was een bedekte naam voor Vorstius. (Een lijst van bedekte namen in de geschriften der Remonstranten is in handschrift op de Bibl. te Amst. aanwezig. Eene alphabetische lijst is gemaakt door J. Tideman in zijn „Stichting der Rem. Broed.” Dl. I, blz. 345. Bijlage No. 9.) Tot het gebruiken van bedekte namen werkte zeer zeker ook mede het feit, dat men brieven onderschepte en uit hun inhoud verkeerde gevolgtrekkingen maakte. (Zie Ph. a Limborch „Leven van S. Episcopius” blz. 114 v. v.)

¹⁾ Dit wordt vermeld in een „Extract uyt seker schrijfboeck van S. Episcopius van hem aengeteykent op die tijd als de Remonstranten gebannen sijnde haer t' Antwerpen onthielden.” (Cat. H. S. S. Rott. No. 303.) Het is eene copie, die geschreven is met de hand van Ph. a Limborch. Dit extract is afgedrukt in J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 448, Bijlage No. 19. Volgens dit extract had dit bezoek plaats 22 en 23 October, van welk jaar is onbekend. Aangezien Episcopius van Aug. 1619—Aug. 1621 te Antwerpen is geweest, kan het 1619 of 1620 geweest zijn.

²⁾ Episcopius zelf heeft het opgeteekend. Het is bewaard gebleven in een brief van Arn. van Poelenburg, opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” pag. 603 seq.

brekend, beloofde, Episcopus boeken te zullen geven. Het tweede dispuut werd gehouden 30 Juni 1619 en liep over de justificatie. („Ista occasione incidimus in quaestionem de Justificatione.”) Het derde en laatste dispuut vond plaats 10 October buiten de stad, terwijl ook Wtenbogaert daarbij aanwezig was. Hierin werd gesproken over het Arianisme en over de aanwezigheid van Christus „realiter in coena.” Vervolgens over de vraag, waarom de Protestanten zich afgescheiden hadden van de R. Kath. Kerk, en of de Paus of het concilie de hoogste instantie was. Hier mengde Wtenbogaert zich even in het gesprek. Episcopus had een handigen tegenstander, die tegen hem opgewassen was. Het laatste „colloquium” was zeer zwaar en langdradig. Hier was de Jezuet het meest in zijn kracht. Nog werd gesproken over de plaats „Tu es Petrus” Matth. XVI: 18, toen de avond een einde aan het gesprek maakte. Des morgens 10 uur waren zij bijeengekomen. („Propter ingruentem et cadentem vesperam finis impositus colloquio.”)

Een en ander gaf Wading aanleiding om Episcopus 2 brieven te schrijven, één over de „regula fidei” en één over de „cultus imaginum.” Episcopus antwoordde hierop breedvoerig. ¹⁾

Was Episcopus zoo een enkel maal in de gelegenheid, zelf nog eens te disputeeren, voorshands moest hij zich tevreden stellen met de berichten over de disputaties,

---

¹⁾ De brieven van Wading zijn in handschrift te Rotterdam aanwezig (Cat. H.S.S. Rott. No. 1824), echter zonder vermelding van jaartal en datum. Zij moeten omstreeks 1622 geschreven zijn, want in een brief van de Groot aan Episcopus van 14 Januari 1622, worden

gehouden te Leiden, hem door den student Jac. Westerbaen op zijn verzoek gezonden. ¹⁾

In het voorjaar van 1621 begaf Episcopus zich met Cupus ²⁾ over Aken naar Keulen, om te zien, of daar gelegenheid zou zijn voor de Remonstranten zich te vestigen. 8 Mei aldaar aangekomen, werd hun 21 Juni het verblijf in die stad ontzegd; zij bleven nog heimelijk tot 28 Juni en keerden toen onverrichter zake naar Antwerpen terug, waar zij 7 Juli behouden aankwamen. Aan eene nederzetting aldaar viel niet te denken.

Na het eindigen van het Bestand achtten de Remonstrantsche Directeuren het geraten, niet zoo dicht in de nabijheid der Hollandsche grenzen te blijven. Episcopus vertrok daarom met Wtenbogaert en Cupus 24 Augustus naar Rouaan, waar zij den 31sten aankwamen. De Spaansche gezant en de Roomsche geestelijken hadden te vergeefs getracht, hen over te halen, om toch in Antwerpen te blijven. Van Rouaan gingen zij naar Parijs. Grevinhoven, ³⁾ die door ziekte te Antwerpen werd

---

ze genoemd (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 408. Episcopus had het oordeel van de Groot over zijn antwoord gevraagd.) Het antwoord van Episcopus is niet meer in handschrift aanwezig. Wel bestaat er een copie van, alsook van de brieven van Wading zelf (uit de 17° eeuw, 4° in perkamenten band, Cat. H. S. S. Rott. No. 427.) In 1644 werden de brieven met het antwoord uitgegeven en in 1646 in het Nederlandsch vertaald, (Cat. Rogge I. 1.41 en 45, cf. „Oper. Theol.” 1650, II. pag. 95 seq.).

¹⁾ Zie den brief van Westerbaen aan Episcopus van 6 Maart 1621. Cat. H.S.S. Rott. No. 1835; voor Westerbaen zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 3.

²⁾ Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 51.

³⁾ Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 49.

opgehouden, volgde hen later daarheen. Parijs werd nu hun verblijfplaats. Echter hadden zij, wat de keuze betrof, lang gewiefeld tusschen Frankrijk en Holstein, waar reeds onderhandeld was over eene nederzetting der Remonstranten. ¹⁾ De reis naar Holstein leverde allerlei bezwaren op. Zoo schreef Episcopus reeds 24 Juli 1621 aan C. Vorstius: ²⁾

„Holsatiam petere nec tutum nec adhuc consultum est. Itinera omnia infesta sunt et invia. Nec me decolavit adhuc spes omnis libertatis recuperandae in patria ipsa. Gallia itaque sola restat, in quam nos recipiamus, et unde, si spes omnis nostra irrita cadat, in Holsatiam proficisci commode ac tuto licet.” Zij vestigden zich dus te Parijs. In October gingen Episcopus en Wtenbogaert naar Rouaan, om daar de wintermaanden door te brengen. De reden van hun vertrek noemde Episcopus in een brief van 11 October 1621 ³⁾ aan Leonardus Marius, Regent in het College der Hollanders te Keulen, met wien hij tijdens zijn verblijf aldaar in kennis was gekomen: „Parisiis Rotomagum iterum discessimus, quod emporium illud patriae nostrae vicinius, et Ecclesiis nostris opitulandis oportunius esset.”

Toen de Groot in zijn huis te Parijs de Remonstranten liet vergaderen kwamen Wtenbogaert en Episcopus uit Rouaan over, om aldaar te preeken. De eerste sprak

---

¹⁾ Deze nederzetting kwam spoedig tot stand (zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. I. blz. 188—211.)

²⁾ Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 397.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 404.

op Paaschzondag, Episcopus preekte den tweeden Paaschdag naar aanleiding van 1 Cor. XV:17, 18. ¹⁾ Naar Rouaan teruggekeerd, hielden zij daar voor goed hun domicilie; in October 1622 werden zij door eene epidemie gedwongen een tijd lang naar Parijs te gaan, vanwaar zij eerst in het najaar van 1623 terugkeerden. In een brief aan Henricus Niellius ²⁾ van 24 Augustus 1623 ³⁾ schreven Episcopus en Wtenbogaert: „de Wachter ⁴⁾ blijft nog hier, niet wetende off hij haest op Rouen volgen sal, off niet.”

Het was in 1622 dat Episcopus de pen opnam tegen Camero van Montauban. Reeds vroeger had hij diens werken bestudeerd; 13 Januari 1613 schreef hij aan de Groot: ⁵⁾ „Scripsi ad D. Uytenbogardum de operibus Cameronis, quae a te legi pervelim. Invenio multa pugnancia. Magna est viri et horum operum in his locis auctoritas: quo justius danda est opera, ut, si fieri potest, evellatur animis ultima haec nebula de voluntatis actu necessario sequente scientiam quam practicam vocant.”

De Groot zelf spoorde hem er nu toe aan, om Camero te weerleggen. 7 Juni 1622 schreef hij: ⁶⁾ „De Cameronis scripto tecum sentio operae pretium facturum qui vestigia ejus sequens ulcera denudet. Rescripsit iam aliquid

---

¹⁾ Zie de „Predicatiën van Mr. S. Episcopus” 1693, blz. 733.

²⁾ Broeder van Carolus.

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1935. Brieven van Joh. Wtenb. No. 289.

⁴⁾ S. Episcopus.

⁵⁾ „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 203.

⁶⁾ „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 417.

D. Tilenus ¹⁾ sed breviter et interdum *πικρόχολως*. Rogo tu quoque librum expendas, et si fieri potest in paraphrasi et annotationibus argumentis ejus occurras. Eum laborem quamprimum licebit in manus resumas velim, multas magnasque ob causas.”

Zoo geschiedde. Episcopus bestreed in 1624 in een geschrift „Epistola viri docti ad amicum” ²⁾ Camero's gevoelen over de genade en den vrijen wil, zooals hij dat verkondigd had in zijn „Theses de Efficacia Gratiae Dei, et usu Liberi Homini Arbitrii in negotio salutis humanae.” ³⁾ Camero verweerde zich in eene „Defensio”, ⁴⁾ waartegen Episcopus zijn „Responsio ad defensionem Joh. Cameronis” schreef. ⁵⁾

Met het oog op die Remonstranten, die zich verzetten tegen het voeren van een overheidsambt, ⁶⁾ schreef Episcopus zijn „Tractatus Brevis in quo expenditur an homini Christiano liceat gerere Magistratum”, ⁷⁾ waarover de Groot zeer gunstig oordeelde. Episcopus stelde bij al

1) te Sédan.

2) Gedrukt vóór de „Defensio Joh. Cameronis 1624,” (Cat. Bibl. Rott. blz. 29.) Ook in de „Oper. Theol. 1650. II. pag. 209 seq. als „Examen Sententiae Joannis Cameronis.”

3) Opgenomen in „Joannis Cameronis ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ, sive opera.” (Genevae, 1642, fol. (Cat. Bibl. Rott. blz. 29.)

4) Zie noot 2.

5) Oper. Theol. 1650, II, pag. 219 seq.

6) Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. I, blz. 225, v. v.

7) Oper. Theol. 1650 II, pag. 71, seq. Dit geschrift werd tegen zijn zin in 1629 in het Nederlandsch vertaald, zooals blijkt uit de voorrede van de uitgave in het Nederlandsch. (Cat. Rogge I, 1, 44, Zie ook Cat. H.S.S. Rott. No. 1090. Brieven van Joh. Wtenb. No. 1115.)

zijne werken prijs op diens oordeel. ¹⁾ Van zijn kant spoorde de Groot Episcopus telkens tot nieuwen arbeid aan. Nu weer verlangde hij van hem, ²⁾ dat hij zijn „Paraphrasis” en zijn „Annotationes” over Rom. 8—11 zou uitgeven. ³⁾ Werkelijk heeft Episcopus er aan gedacht, ze toen reeds uit te geven. ⁴⁾ Er is echter niets van gekomen. ⁵⁾

Wederom op aandringen van de Groot, nam hij onderhanden eene beoordeeling van het boekje van den Jezuïet Lessius, getiteld „Consultatio de Religione”. Het is gebleven bij een ontwerp, dat nooit is uitgewerkt. In 1627 kwam Car. Rijckewaert er nog eens op terug ⁶⁾ en verlangde, dat Episcopus eene beoordeeling in het licht zou geven; het is niet gebeurd.

De gevangenneming van de binnendirecteuren Poppius en Niellius (21 Februari 1623) was een zware slag voor Episcopus. ⁷⁾ In een brief aan zijn broeder Rem van 28 Februari 1623 ⁸⁾ klaagde hij over de valsche beschuldigingen na de conspiratie tegen Maurits. „Helpt anderen

---

) Zie den brief van Grotius aan Episcopus van September 1622. (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 421.)

²⁾ In den brief in Noot I. genoemd.

³⁾ Zie blz. 23.

⁴⁾ Zie den brief van Wtenbogaert aan Henricus Niellius. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1935. Brieven van Joh. Wtenb. No. 289.)

⁵⁾ Eerst na zijn dood in 1644 is de „Paraphrasis” uitgegeven.

⁶⁾ In een brief aan Episcopus van 29 November 1627. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1729.)

⁷⁾ Zie C. D. Sax „Carolus Niellius” blz. 153. G. Brandt „Hist der Ref.” Dl. IV. blz. 1025—2031, en „Brieven van Joh. Wtenb.” No. 284—287.

⁸⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook opgenomen in de „Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde mannen deser eeuwe.” blz. 323 v. v.

stercken en houden wat er te houden is, op dat de getrouwe broeders niet genoodsaecht worden de spade op den dijk te steecken ende de moet verlooren te geven."

De beschuldiging, dat Episcopi^{us} en Wtenbogaert tijdens de conspiratie dicht bij de grenzen zouden zijn geweest, sprak Episcopi^{us} tegen in een brief aan Rem van 14 April 1623, ¹⁾ waarin hij zeide dat zij „ter contrarieren van Rouen na Parijs dat is dieper in Vranckrijck zijn gegaen.” ²⁾

Aan Frans van Limborch ³⁾ schreef hij 5 Mei van hetzelfde jaar naar aanleiding van de conspiratie: ⁴⁾ „’t geene mij het herte wee doet is, dat men ons het lijden voortaan niet als Christenen maer als dootslagers en moorders sal soecken, ende alsoo onse goede saecke, die soo schoon begon te staen, alle haere luyster beneemen, opdat haer loop verhindert werde.” Hij bleef echter hopen. „Hierom verheughe ick mij als ick sie dat vrome vrienden en die mij aldernaest aen het herte leggen, desnietteenstaende cloeckmoedigh blijven en voetsel soecken om altijd staende te blijven. Soo moet het geschieden: onse onnoselheyt ⁵⁾ moet ons vooreerst troosten en dan moeten wij malkanderen met een blijd en gelijkmoedighe geest verstercken.” Intusschen hij

¹⁾ Op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 341, v. v.

²⁾ Om eene epidemie te ontwijken. Zie blz. 65.

³⁾ die kort geleden zijn neef was geworden. (Zie den brief van Episcopi^{us} aan F. v. Limborch van 2 Februari 1623. Cat. H.S.S. Rott. No. 981.

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1100. Zie ook den brief aan F. v. Limborch van 17 Maart 1623, op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 337, v. v.

⁵⁾ Onschuldigheid.

zelf bleef zeer terneergedrukt. Trigland's „Vermaninghe” naar aanleiding van de conspiratie, het overloopen van de Nijmeegsche Remonstranten, de beschuldigingen van Slatius, de Loevesteinsche gevangenschap, dit alles werkte daartoe mede. ¹⁾ Daarbij kwam nog het vortrek van Cupus naar het vaderland (Juni 1623). 7 Juli schreef Episcopus aan Rem ²⁾ „ick sie dat u. l. wat bekommert schrijft over mijn eensaem leven dat ick nu leven moet deur het vertreck van Cupus daer ick tot noch toe geselschap aen hebbe gehadt: ick wenschte dat ick er u. l. niet van hadde geschreven. Dan het stont mij vrij wat swaer voor; 't is oock in der waerheyt een verdrietlick leven.”

Een tijd lang zag Episcopus de toekomst zeer donker in. 2 Juni schreef hij aan Fr. v. Limborch: ³⁾ „'t Getal der helden die nu strijden in 't landt is kleyn geworden.”

Vele predikanten liepen over of teekenden de acte van stilstand.

Degenen, die trouw bleven, bemoedigde hij met de volgende woorden, neergeschreven in een brief aan Assuerus Matthisius van 4 Augustus: ⁴⁾

---

1) Zie de brieven aan Rem van 5 en 19 Mei en 9 Juni 1623, op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 345 v. v.

2) In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 367 v. v.

3) In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 356 v. v.

4) Op de Bibl. te Amst. Te Rotterdam (Cat. H.S.S. Rott. No. 982) is een afschrift aanwezig van de hand van G. Brandt. De brief is ook opgenomen in de „Brieven van versch. verm. en gel. mannen deser eeuwe,” blz. 381 v.v. Voor Matthisius zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 63,

1o. „een vrome ziel ende getrouwe dienstknecht Jesu Christi moet meer letten op het oordeel van de gemeenten of dergenen, die de sorge der gemeenten bevolen is, als op zijn eygen. Die dient die moet geheel dienen.”

2o. „niemant mach of kan sich selven verseeckeren dat sijnen dienst voor sekeren tijt niet noodich en is.”

3o. eens zullen de Remonstranten erkend worden en daarom is noodig „de gestadige onderhoudinge van onse gemeenten in het vaderlandt.” Zoo men mocht meenen, dat door de conspiratie verandering in den staat van zaken was gekomen, Episcopus ontkende het: „Ick kome tot het besluyt uyt allen desen. De saecken staen in gelijcke termen als in het begin. Het selfde eynde ende oogmerck isser als noch dat er van den beginne is geweest.”¹⁾ Episcopus bewees het door de pen weer op te nemen ter verdediging van het Remonstrantisme. Camero hield hen nog steeds bezig, zooals hij aan de Breen schreef:²⁾ „Etenim me totum iam Camero meus habet ut aliis curis vacare nec liceat nec pene libeat.” En herhaaldelijk vroeg hij om boeken.³⁾

---

1) Dezelfde meening is ook verdedigd in de: „Redenen, waeromme de Remonstrantsche Leeraers niet en behooren haer te laten bewegen deur beloften van tractement, dreygementen van straffen ofte andersins, om stille te staen en sich te onthouden van alle ofte eenige bedieninge des woordts, enz. Gestelt door S. Episcopus” (Brieven van verscheyde vermaerde en geleerde Mannen deser eeuwe, blz. 181—192.)

2) In een brief z. j. en z. d. op de Bibl. te Amst. aanwezig, ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 426.

3) Zie den brief aan F. v. Limborch van 8 September 1623. Cat. H.S.S. Rott, No. 984.

Toen 31 Dec. 1623 eenige Remonstranten, waaronder Rem Bisschop, uit de kerk te Amsterdam werden gebannen, ¹⁾ gaf dit Episcopus aanleiding om een brief aan hem te schrijven en hem moed in te spreken. Deze brief werd zeer gunstig beoordeeld ²⁾ en zonder voorkennis van Episcopus in 1624 gedrukt met den titel: „Nicticheyt van den Calvinischen Ban.” ³⁾

In het begin van 1624 kwam Cupus het getal der gevangenen op Loevestein vermeerderen ⁴⁾. Door al die tegenwerking vermeerderde de kracht en de moed der overblijvenden. 1 Nov. 1624 schreef Cupus aan Episcopus ⁵⁾ „Mij is seer lieff te verstaen, dat de broeders door onse gevanckenisse inde Goddelicke waerheyt versterct worden.” Ook Episcopus bleef vertrouwen en meende zelfs in Rouaan niet genoeg voor de zaak te kunnen doen. — Hij wilde naar Holstein gaan. — „Tsoude kunnen komen dat wij nae Holsteijn dochten”, zoo schreef hij 29 Maart ⁶⁾ uit Parijs. In plaats hiervan echter ging hij eene groote reis door Frankrijk maken. 16 Mei begaf hij zich op weg, in het begin van Juli was hij te Rouaan terug. ⁷⁾ Hoezeer hij naar het vaderland

1) Ph. a Limborch „Leven v. S. Episcopus” blz. 126.

2) Zooals blijkt uit 2 brieven van Cupus aan Episcopus van 13 Februari en 16 Mei 1625. (Cat. H.S.S. Rott. No. 852 en 854.)

3) Cat. Rogge I. 1. 42.

4) In een brief aan Episcopus van 24 Februari 1624, gaf hij een uitvoerig verslag van zijne arrestatie. (Cat. H.S.S. Rott. No. 849.)

5) Cat. H.S.S. Rott. No. 850.

6) Aan Fr. v. Limborch. Cat. H.S.S. Rott. No. 989.)

7) Een verhaal van die reis vindt men in een brief van Episcopus aan één der gevangenen op Loevestein van 29 Juli 1624. Cat. H.S.S. Rott. No. 991. Zie Bijlage A.)

verlangde, bewees de ontmoeting met een Hollander, Mr. Reael, te Rochelle.¹⁾ Na zijn terugkeer vervulde hem nog steeds de gedachte, om naar Holstein te gaan. „Ik ben noch onzeker of ick wel hier blijve desen winter dan of ick nae Holsteyn gae,” zoo schreef hij 29 Juli.²⁾ In Frankrijk was hij niet meer veilig voor vervolging. Daarom besloten Episcopus en Wtenbogaert in Augustus, om den eersten September met een Hamburger schipper naar Holstein te gaan. Op het laatste oogenblik werden zij door een Amsterdamschen schipper ver-raden en door den kapitein van een Hollandsch oorlog-schip gezocht. Met behulp van den Hamburger wisten zij zich te redden³⁾; maar dit dwong hen tevens, in Frankrijk te blijven. Hier wachtten Episcopus weer drukke bezigheden. Op aandringen van de Groot en Tilenus schreef hij zijn „Examen Thesium Jacobi Capelli”⁴⁾: „Tegen Capellum heb ick oock wat gestelt omdat Mr. Grotius en D. Tilenus meenen dat het meriteere gedaen te zijn.⁵⁾ Zoo schreef hij den 22sten Juli, en in een

---

1) Vermeld in een brief aan Fr. v. Limborch van 28 Mei 1624 uit Rochelle. (Cat. H.S.S. Rott. No. 990.)

2) Zie noot 7.) blz. 71.

3) Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 37. Brieven van Joh. Wtenb. No. 310.

4) Prof. te Sédan. cf. Oper. Theol. 1650 II. pag. 165 seq. De Theses van Cappellus zijn opgenomen in: „Thesaurus Disputationum Theologicarum in Alma Sedanensi Academia habitarum.” Genevae 1661 (Cat. Bibl. Rott. blz. 175.) De 2 theses, waartegen Episcopus schreef, zijn Thes. cxvi en cxvii (uit 't jaar 1623.)

5) Cat. H.S.S. Rott. No. 991. Zie ook den brief aan Cupus van 22 Maart 1625. Cat. H.S.S. Rott. No. 998.

brief aan F. v. Limborch van 29 Maart ¹⁾ stond het volgende over dit „Examen”: „D. Grotius en Tilenus dringhen daer op, meer insonderheyt Tilenus als mij wel lief is. Sij meenen datter aen gelegen is dat t selvighe gedrukt wordt tot informatie van de Francoys te Sedan en geheel Vranckrijck deur.”

Wel waren de door hem behandelde onderwerpen zaken die „oud en dickmael geseyd” waren, „maer die hier noch onbekent zijn in veele plaetsen en dienen connen om te stuyten de cours van die schadelijcke en onbeschaemde Theses van Capellus.

Ick hebbe hier noch andere stuckgen die ick soo nu en dan gestelt hebbe, die ick wel wenschte dat mede het licht sagen tot onderrichtingen van sommige en eenige sware materiëen maer de tijt ende de plaetsen laten sulckx noch niet toe.” ²⁾

Onder die andere stukken was een geschrift dat Episcopus gesteld had tegen Bodecherus, gewezen predikant te Alkmaar, die in 1623 de acte van stilstand had geteekend en in 1624 tegen de Remonstranten geschreven had zijn: „Sociniano-Remonstrantismus.” ³⁾ De repliek van Episcopus had tot titel: „Bodecherus ineptiens.” ⁴⁾ — Ook tot deze repliek was hij wederom gedwongen geworden door

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 989. Zie blz. 71 noot 6.)

²⁾ Het „Examen Thesium Jac. Capelli” kwam eerst na Episcopus' dood uit. Het geschrift maakte een uitnemenden indruk, zooals blijkt uit een brief van Cupus van 13 Februari 1625. (Cat. H.S.S. Rott. No. 852.) en een brief van Mercier uit Parijs van 30 April 1625. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1146.)

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 156.

⁴⁾ Cat. Rogge I. 1. 40. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 48 seq.

anderen. Hij zag het nuttelooze van al dat geschrijf in. 22 Maart 1625 schreef hij aan Cupus ¹⁾: „Gave God dat wij eens van al dat strijdigh schrijven en weerschrijven verlost mochten sijn.” En 29 Juli 1624 schreef hij naar aanleiding van zijn „Bodecherus ineptiens” ²⁾: „Tegen Bodecherum heb ick wat gestelt omdat het van ons verwacht weerde al hoe wel ick het niet nodich en achte.”

Met zijn werk tegen Camero ³⁾ kwam hij ook dit jaar (1627) klaar. In den zelfden brief schreef hij: „Tegen Camero heb ick wat gestelt omdat ick het wel meende nodich te sijn. Theeft oock zijn vrucht gedaen zoo mij D. Grotius dickmael heeft met dancksegging verclaert.” ⁴⁾

---

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 995.

²⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 991.

³⁾ De „Reponcio.” Zie blz. 65 en 66. De „Responsio,” van Episcopus kwam eerst na zijn dood uit, daar hij die met het oog op Camero's dood niet wilde uitgeven. (Zie Limborch „Leven van S. Episcopus” blz. 132 en den brief van Episcopus aan Fr. v. Limborch van 2 October 1625 Cat. H.S.S. Rott. No. 1009, en den brief van Episcopus aan de Groot van 19 Maart 1625 op de Bibl. te Amst. Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 13.)

⁴⁾ Grotius verbaasde zich over des schrijvers scherpzinnigheid. Zie Ph. a Limborch „Leven van S. Episcopus” blz. 132 en J. Konijnenburg „Laudatio Simonis Episcopii” pag. 37. Vervolgens den brief van Mercier uit Parijs aan Episcopus van 20 April 1625 (Cat. H.S.S. Rott. No. 1145), den brief van Grotius aan Episcopus van Mei 1625, aanwezig op de Bibl. te Amst., opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No. 438, en den brief van Fr. van Limborch aan Episcopus van 30 April 1625, op de Bibl. te Amst. Ten slotte: Cat. H.S.S. Rott. No. 1487, 1797. (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 437 en 634.)

Ook Wtenbogaert was zeer ingenomen met Episcopus' werken tegen Capellus en Camero. (Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1955. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 316.) en zond zijn eigen geschriften altijd eerst aan

Episcopus handhaafde zijn opvatting van den vrijen wil die hij tegen Camero had verdedigd in een geschrift dat hij mede in dit jaar bewerkte, zijn: „Tractatus brevis de libero arbitrio.” Ook dit geschrift verscheen evenals zoovele andere eerst na Episcopus' dood. ¹⁾ De redenen waarom zijne geschriften niet dadelijk gedrukt werden, waren niet alleen van financieelen aard. In Frankrijk was een strenge censuur en bovendien zooals hij aan F. v. Limborch schreef: ²⁾ „geen Franschman kan mijn hant lezen, tis hier en daer al wat qualijck te lezen voor diegeene die mijn hant niet kennen.” Daarom nam hij de hulp der Loevesteinsche gevangenen gretig aan, die voor hem zijne werken copiëerden en zodoende nog werkzaam waren in het belang van de Broederschap. ³⁾

Het jaar 1625 was voor Episcopus het zwaarste jaar van zijne geheele ballingschap. Het liet zich in den beginne anders aanzien. Hij was vol hoop, ook ondanks de vervolgingen. „Ecclesiae nostrae vivent vigentque neque tamen afflictiones cessant.” Wel wachtte hem nieuwe arbeid, daar men bezig was de confessie aan eene strenge censuur te onderwerpen, maar toch bleef hij hopen. „Professores Theologici dicuntur sub praelo habere confessionis nostrae examen. Id novae scriptioni ansam dabit.

Episcopus, opdat ze diens „oordeel ende schave passeren” zouden. (Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1941. Brieven van Joh. Wtenb. No. 299 en „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. II. blz. 95.)

¹⁾ Cf. Oper. Theol. 1650 II. pag. 198 seq.

²⁾ In een brief van 3 Juli 1625. Cat. H.S.S. Rott. No. 1006.

³⁾ Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1022, 1027, 1029, 1033, en J. Tide-
man „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 256.

Ita labor ex labore nascitur. — Nec erit finis nisi Deo six videbitur qui saepe in propinquo est cum longe abesse videtur.” Zoo was het 19 Maart ¹⁾; spoedig zou het veranderen. — 16 April stierf Rem Bisschop. — Welk een slag dit voor den balling was blijkt uit de brieven van dien tijd. Episcopus ontving de tijding eerst later. Toen hij wist dat zijn broeder stervende was, ²⁾ schreef hij hem een brief om hem op het sterven voor te bereiden. ³⁾ Daarin riep hij uit: „Zal ick dan noch het geluck van den hemel hebben dat inplaetse van mij dese mijne bedroefde brief van U gelesen werde of gesien? Hoe beklemt de vreeze mijn harte en hoe perst de liefde mij te hoopen tegen hoope: O ballingschap! hoe swaer valt ghij mij nu!”

Hoezoer hij ook zelf troost behoefde, dadelijk vatte hij de pen op om den zijnen moed in te spreken. In een van deze treffende brieven sprak hij van de liefde zijns broeders „daer ick van segghen mach gelijk van David en Jonathan geschreven staet, dat sijne siele met de mijne gelijk als tsamen in een bondel gebonden was ende dat hij mij als sijn eygen selve lief hadde, en daerom oock nu mee uytroepen mach met David: Ick ben benauwt en draghe leet om Uwentwille mijn Broeder: Ick hebbe groote vreught en vrolijkheyt aen U gehadt.

---

1) In een brief aan Grotius, aanwezig op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in „Praest. et Erud. Vir. Epist.” No 13.

2) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 999.

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 1000. Deze brief is ook opgenomen in de „Troost der geloovigen enz.” Amst. 1695. blz. 61. Zie ook Cat. H.S.S. Rott. No. 1001.

Uwe liefde is mij sonderlingher geweest als eenigher vrouwen liefde zoude moghen zijn, hoe zijt gij soo gevallen en van mij gescheiden".¹⁾

Het kostte Episcopus moeite om niet naar Holland terug te keeren. — Daarbij kwam dat men telkens op zijn overkomst aandrong. — Zoo schreef hij 27 April²⁾. „Vint ghij noodigh of geraden dat ick in 't lant bij U kome, ick zal mijn saken daerna aanlegghen om terstond te komen." Dit was echter niet noodig; wel kon men in het vaderland zijn hulp meer en meer gebruiken. 26 Janari reeds had hij aan Grotius geschreven³⁾: „In onse vaderlant wackert vrij wat den ijver van onse gemeynten, zoo in de steden als oock ten platten lande sulckx datter arbeyders gebreken tot den ooght". 19 Mei schreef hij⁴⁾: „Ick zal mijne komste niet verhaesten maer wachten wat God moghelijck eerlangh gelieven zal." Een week later was zijn stemming geheel anders. 26 Mei schreef hij⁵⁾: „Och! mogt ick somtijts nu bij U

---

1) In een brief aan zijn nicht Geertruydt Bisschop, 19 Mei 1625, opgenomen in de „Troost der geloovigen" blz. 91. Aan haar schreef hij ook reeds 8 Mei. Deze brief is op de Bibl. te Amst. Troostbrieven schreef hij ook aan Fr. v. Limborch 19 Mei (Cat. H.S.S. Rott. No. 1002.) en aan Lijsbeth Philips, zijne schoonzuster, 27 April en 16 Juni 1625 en 24 April 1626, alle drie op de Bibl. te Amst. Deze 4 troostbrieven zijn ook opgenomen in de „Troost der geloovigen" blz. 68—95. Die van 27 April is ook geheel uitgegeven door J. Tideman in „Geloof en Vrijheid" 1870 blz. 345—356, en van aantekeningen voorzien.

2) aan Lijsbeth Philips. Zie noot 1.)

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 995.

4) aan Geertruydt Bisschop. Zie noot 1.)

5) aan Fr. v. Limborch. Cat. H.S.S. Rott. No. 1003.

tesamen wesen en U helpen draghen Uwe droefheden." Intusschen hij wilde weg uit Frankrijk. Nogmaals richtte hij den blik naar Holstein. In den zelfden brief schreef hij: „Wij hebben op Hamburgh geschreven, om, zoo haest doenlijck sal zijn, van een trouw schipper verseeckert te moghen zijn. Soo haest en zal die tijding en schipper niet gekomen zijn of wij sullen ons op de reyse in Godes naem begeven." Het zelfde schreef hij den 2° Juni aan Cupus ¹⁾: „Indien de hoope kleyn of geen en is voor ons int vaderlant, zoo zijn wij van sins te hervatten de Holsteynsche reyse." Ook deze reis is achterwege gebleven. Niet omdat hij gevaren duchtte. Hij vreesde geen „perijckelen. Tsijn andere redenen die mij weêrhouden en moghelijck voor een korten tijt, doch die ick in mijn herte alleen gaerne houden zoude en de pen niet derf vertrouwen," zoo schreef hij 27 October. ²⁾ En toch in Frankrijk kon hij niet blijven. „Vranckrijk walght mij van ; een censaem leven verdriet mij." Thans rijpte zijn besluit, naar Holland zou hij gaan, en dat zoo spoedig mogelijk. Reeds in April 1626 zou hij gegaan zijn, had Wtenbogaert's droefheid over zijn besluit hem niet weêrhouden. ³⁾ Eerst toen Grevinchoven hem had verzekerd dat „de Broeders eendrachtelijck ende instantelijck op mij begeert hebben, dat ick Uw gantsch vriendelijck soude verzoeken ende bidden om so haest als

---

1) Cat. H.S.S. Rott. No. 1004.

²⁾ aan Lijsbeth Philips in een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst.

³⁾ Episcopijs schreef dit 24 April 1626 aan Lijsbeth Philips, zie blz. 77, Noot 1.

mogelijk zal zijn in deze quartieren te willen comen", ¹⁾ eerst toen stond zijn besluit vast om te gaan. ²⁾ Nu kon Wtenbogaert hem niet weerhouden, 12 Juli nam hij afscheid van hem ³⁾. Den 25sten ging hij te Havre sloop en op den avond van den 28sten Juli kwam hij behouden te Rotterdam aan.

§ 4. Episcopus, als werkzaam leider der Remonstranten in het vaderland tot aan zijn Professoraat te Amsterdam. (28 Oct. 1634.)

Terstond na zijn aankomst wachtte Episcopus een druk en werkzaam leven, vooral doordat Grevinhoven, die, reeds in Februari 1626 teruggekeerd, Rotterdam voornamelijk en ook den Haag bediende, in Augustus van hetzelfde jaar naar Frederikstad ging. Naast Wtenbogaert, die 26 September 1626 terugkeerde, bleef Episcopus een leider der zaken en een bestuurder der Broederschap. En dit niet alleen in het wetenschappelijke, maar voor een goed deel thans ook in het praktische. Toch moest Wtenbogaert hem nog menigmaal terzijde staan met raad en daad. Er bestaat dan ook uit dien tijd eene uitgebreide correspondentie tusschen die beiden. Men mag onderstellen dat er ook thans nog

---

1) In een brief aan Episcopus van 12 Juni 1626, Cat. H.S.S. Rott. No. 1201.

2) Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1203 en 1205.

3) 19 Juli schreef Wtenbogaert hem: „Ick en heb mijn exilium maer tweemaal recht gevoelt, als ick eerst wt het landt gegaen sijnde t' Antwerpen alleen was, ende nu." (In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst. Brieven van Joh. Wtenb. No. 358.)

brieven werden onderschept. ¹⁾ Maar ook met de andere Broeders voerde Episcopus een zeer uitvoerige correspondentie, die echter meest over kerkelijke en plaatselijke aangelegenheden liep. ²⁾

Episcopus' terugkeer in het vaderland bezielde de Loevesteinsche gevangenen met nieuwen moed ³⁾ en gaf, hoewel ongelooflijk gauw bekend, geen aanleiding tot gewelddadig optreden. Een gematigder man, Frederik Hendrik, had thans het roer in handen en was den Remonstranten zeer welwillend gezind. De toestand was voor hen verre van ongunstig. ⁴⁾

De tegenpartij viel Episcopus niet mede. „Tis een harde partij, die wij tegen hebben. Sij schijnen om geen waerom tot d'allerminste moderatie te sullen willen verstaen.” Zoo schreef hij 11 Aug. aan Wtenbogaert. ⁵⁾ Dit bleek hem reeds dadelijk uit de Censuur van de 4 Leidsche Professoren over de Confessie, die in den zomer

¹⁾ Zooals blijkt nit een brief van Episcopus aan Wtenbogaert van 13 Augustus 1626, waarin hij zegt, dat 3 brieven aan Wtenbogaert, door diens vrouw geschreven, door Rosaeus waren onderschept. („Catalogue d' une splendide collection de Lettres Autographes et de Documents Historiques et Littéraires, provenant de la succession de Joh. v. Vollenhoven.” Leide 1894. No. 192. Deze brief is op de Bibl. te Leiden.)

Voor de briefwisseling tusschen Episcopus en Wtenbogaert uit dezen tijd, zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1013—1074 en No. 2000—2100.

²⁾ Zie Cat. H.S.S. Rott. No. 1048—1052, 1112—1151, 1844—1863, 1311—1318, 1671—1673.

³⁾ Brief van Car. Niellius aan S. E. van 9 Augustus 1626. Cat. H. S. S. Rott. No. 1518. (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 635.)

⁴⁾ Zie den brief van S. Episcopus aan Wtenbogaert van 18 Augustus 1626. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1013. Brieven van Joh. Wtenb. No. 366, 368 J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 106

⁵⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1013. Brieven van J. Wtenb. No. 367.

van dit jaar uitkwam, als: „Censura in Confessionem sive Declarationem Sententiae eorum qui in foederato Belgio Remonstrantes vocantur” ¹⁾.

„De Censura van de faculteyt tegen onse confessie is uytgekomen. Ick ben besich met het te lesen. Sij willen met geweld hebben dat wij Socinianen sijn, dan in de principaelste articulen de Trinitate et Satisfactione siet men clare dat se verlegen sijn. Op tstück van de justificatie hebben zijt wel meer geladen, gelijk uyt de conclusie van het boeck blijkt dat ick nu eerst lesende soo overliep.” Zoo schreef Episcopus aan Wtenbogaert. ²⁾ En Grevinchoven voegde er aan toe: ³⁾ „Spondere ausim pleraque quae in nostra Confessione aut reprehendunt aut desiderant Censores isti, in illis vel omnibus vel aliquibus saltem, eodem jure reprehendi aut desiderari posse. Tuum erit, pro industria ac prudentia tua de his cogitare, ac dispicere.” Dit deed Episcopus getrouw. Reeds te Rouaan was hij bezig met zijne beroemde Apologie, waaraan hij thans doorwerkte, totdat ze in 1628 was voltooid en in 1629 het licht zag. In het laatst van het zelfde jaar schreef Episcopus zijn „Oordeel over het ordinaris middel van 's Menschen Bekeeringhe” ⁴⁾, een wetenschappelijke uit-

---

1) Cat. Rogge II. 1. 34.

2) In een brief, aanwezig op de Bibl. te Leiden. (Cat. v. J. Geel No. 1014.)

3) In een brief aan Episcopus van 10 Augustus 1626. (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 443.)

4) Cat. Rogge I. 1. 42. In het Latijn vertaald en opgenomen in: Oper. Theol. 1650, II, pag. 372—377.

eenzetting van een quaestie, te Amsterdam voorgevallen onder Mennisten in zake de bekeering.

De Loevesteinsche gevangenen hadden niet te vergeefs op Episcopijs gerekend. Hij deed al wat in zijn vermogen was om hen te bevrijden. „Och mocht ick UW eenighe vertroostinge schrijven die niet in woorden alleen bestont!” zoo schreef hij aan Cupus. ¹⁾ „Gewelt te gebruycken is niet van node, iae ongeraen. Ons can worden geprocureert vrije exercitie en U luyden ontslaginge.” De Prins was echter niet doortastend genoeg. Toch bleef hij hopen en deed hij het mogelijke. „Aut nunc aut nunquam.” Deze woorden deden Cupus uitroepen, ²⁾ „Onse verlossinge is voor de deur.” Hij werd echter teleurgesteld, evenals Episcopijs. Het herhaalde requestreeren hielp niet. De regeering wilde zich onzijdig houden; de gevangenen moesten eindelijk zich zelf bevrijden (20 Juli 1631), zonder dat er van hoogerhand iets tegen gedaan werd.

Van de in het jaar 1627 gedane voorstellen tot hereniging en accomodatie ³⁾ was Episcopijs geen groot voorstander. Nog 11 Februari 1629 schreef hij aan Wtenbogaert: ⁴⁾ „Ick can u.E. niet genoegh schrijven hoe swaer dat mij sulcke gedachten vallen die op die accommodatie

---

¹⁾ In een brief van 28 November 1626. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1015. Zie J. Tideman, „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 252 v. v. Cat. H. S. S. Rott. No. 1049—1052.)

²⁾ In een brief aan Episcopijs van 20 December 1626. (Cat. H. S. S. Rott. No. 862.)

³⁾ Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” blz. 159 v. v.

⁴⁾ Cat. H. S. S. Rott. No. 1026. Brieven van Joh. Wtenb. No. 582.

lopen. Ick can mijn sinnen niet bijhouden alsicker op denck, want ick sie dat het doch niet en deught. Wij sullen ons gemoet pijn aendoen: een hoop haer eygen rust lust en staet soeckende luyden gelieven, onse partijen een stock in de hant geven om ons te slaen ende het meestendeel van onse gemeente ten alderhooght bedroeven.”

En bovendien de wetenschap wilde van geen accomodeeren weten. Den 17^{en} Juli 1627 liet Walaeus in een 25 tal theses vier artikelen der Remonstranten aanvallen, waarin zij van de leer der Hervormde kerk afweken. Het waren nog eens weer de oude quaesties die door hem werden te berde gebracht: de „electio” en „reprobatio”, de „praedestinatio”, het „liberum arbitrium” en de „perseverantia sanctorum”. Wel beweerde Walaeus, dat het zijn stellingen niet waren, zooals Episcopus aan Cupus schreef, ¹⁾ maar Cupus sprak dit beslist tegen. ²⁾ Deze stellingen werden hetzelfde jaar uitgegeven als: „Disputatio Theologica de Quatuor Controversiis Remonstrantium articulis vulgo notis. In qua status controversiae nude proponitur et Remonstrantes ad Ecclesiae Unitatem invitantur integra veritate.” ³⁾ Hiertegen schreef Episcopus in 1627

¹⁾ In een brief van 26 October 1627. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1018).

²⁾ In een brief aan Episcopus van 15 November 1627. (Cat. H. S. S. Rott. No. 867.)

³⁾ Deze „Disputatio” is niet te vinden in de „Opera omnia Walaei” Lugd. Bat. 1643. (Op de Bibl. te Rott.) Ze is alleen bekend door het „Examen” dat Episcopus er tegen schreef, waarin ze is opgenomen. (Cat. Rogge II. 1. 34.) en ook uit een afdruk achter het „Decretum Illustrium ac Potentium Ord. Holl. et Westfr. pro pace Ecclesiarum, 1614.” (Cat. Bibl. Rott. blz. 64.)

zijn: „Examen Disputationis Theologicae Antonii Walaei quam inscripsit de Quatuor Controversis Remonstrantium articulis vulgo notis.”¹⁾

Toen de Amsterdamsche predikanten (de Hervormde van Dongen en de Waalsche Doucher) als eenig middel tot hereeniging eene scherpere uitvoering der plakkatens²⁾ predikten, vatte Episcopus de pen op en schreef hier-tegen een in scherpe bewoordingen gesteld pamflet: „Plakkaatzuchtige Godsdienst.” Hij voltooide dit echter niet en gaf het daarom niet uit, maar verving het door het niet minder scherpe: „Vrije Godes-dienst of t' Samen-spreekinghe tusschen Remonstrant en Contra-Remonstrant.”³⁾ Tevens gaf hij hierbij eene wederlegging van Dunganus' „Salvatien”⁴⁾ en van een preek van Doucher.⁵⁾ Nog telkens daarna kwam het voor dat men den Remonstranten het recht betwistte om afzonderlijke vergaderingen te houden. Zelfs meende Frans van Limborch, daaromtrent niet ten volle verzekerd zijnde, Episcopus te moeten raadplegen. Deze antwoordde:⁶⁾ „Een goet Christen moet eenen anderen ijver hebben om Gods eere in sijne Waerheit te helpen vorderen naar zijn beste vermogen en de christelijke liefde niet te laten met

¹⁾ Cat. Rogge I. 1. 41, cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 59, seq.

²⁾ Zie „De Advocaat der Vaderlandsche Kerk,” 's Gravenhage 1772. 2o St. Verh. I. Hfdst. 8 (blz. 53—60) „De Plakkaten tegen de vergaderingen der Remonstranten.”

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 43.

⁴⁾ In 1626 uitgegeven (Cat. Rogge II. 1. 82.)

⁵⁾ Cat. Rogge II. 1. 221.

⁶⁾ In een brief van 8 Mei 1628. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1020.)

voeten treden insonderheyt als het schijnt dat hij daerbij genade en vrede heeft nae de werelt." Daarom behoefde men geen bezwaar te maken in het openbaar te vergaderen.

Tegen Trigland, die zich in een preek tegen de Remonstrantsche geloofsleer had uitgelaten, schreef Episcopi^{us}: „Eere Godts verdedight teghen den Laster Jacobi Triglandij begaen in seeckere Predicatie." 1)

Van het requestreeren dat in 1628 werdt voortgezet, 2) was Episcopi^{us} thans een voorstander geworden. In een brief aan Matthisius van 4 Augustus 1623 3) had hij zich er bepaald tegen verklaard. Toen achtte hij het overbodig. Thans nu de stemming veranderd was en de Remonstranten vasten voet begonnen te krijgen, achtte hij het noodzakelijk. Sprekende over vervolgingen in den Haag, zeide hij in een brief aan P. Cupus van 20 Juni 1628: 4) „Men hoort datter een groot ophef is bij de kerckelijcken en haar toegedane Politijcken om desen voortganck der Remonst. te stuyten. Wij zijn in deliberatie of men niet en behoort op eerst aenstaende dachvaert tgenerale Request 5) dat onlanghs voorgenomen

1) 1627. Cat. Rogge I. 1. 43.

2) Vele requesten zijn op de Bibl. te Rott. (Cat. H. S. S. Rott. blz. 10 v. v.)

3) Op de Bibl. te Amst., ook opgenomen in de „Brieven van versch verm. en gel. m. deser eeuwe," blz. 381 v. v.

4) Cat. H. S. S. Rott. No. 1023, door J. Tideman gedeeltelijk gecopieerd in „De Stichting der Rem. Broed." Dl. II. blz. 189. waar hij abusievelijk „uytsterken" in plaats van „uytsteecken" heeft gelezen.

5) Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed." Dl. II. blz. 175. (Cat. H. S. S. Rott. No. 79.)

was, te presenteeren. Tsoude mogelijk den slach wat breken." Op dit request, dat in Maart was ingediend, had Episcopus zelfs sterk aangedrongen bij Wtenbogaert, wiens hulp daarvoor noodig was. ¹⁾ Spoedig echter werd Episcopus ook het requestreeren moede, vooral toen hij zag dat het niet baatte om aan de gevangenen de zoolang gewenschte verlossing te brengen. ²⁾

In het najaar van 1628 berustte de Directie een tijdlang bij Episcopus alleen. ³⁾ Daarna wachtten hem weer andere werkzaamheden. In 1629 was hij te Amsterdam waar hij de gemeente bijstond en meermalen bediende. In een brief van 30 December 1629 ⁴⁾ schreef hij aan Wtenbogaert: „Hier (te Amsterdam) gaet het met onse vergaderingen wel voort. Twil hier al comen tot ons wat eenighsins de waerheyt en de vrede van de Christenheyt bemint. De huysen sijn veel te cleyn. Als ick op Kersdach leerde, moester een groote hoop wederkeeren, omdatter geen plaetse was om te hooren." In het begin van hetzelfde jaar werd het gebouw op de Keizersgracht gekocht, waar 31 Januari Montanus de eerste preek hield, terwijl den Zondag daarop Episcopus

¹⁾ Zie den brief aan Wtenbogaert van 28 Maart 1628 (Cat. H. S. S. Rott. No. 1020, Brieven v. Joh. Wtenb. No. 491.)

²⁾ Zie den brief van Episcopus aan Cupus van 26 April 1631. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1052.)

³⁾ Zie den brief van Episcopus aan Cupus, van 10 October 1623. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1024.) Wtenbogaert kon de directie niet op zich nemen, zooals hij 30 September 1628 aan Episcopus schreef. (Cat. H. S. S. Rott. No. 2031. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 544.)

⁴⁾ Brieven v. Joh. Wtenb. No. 683.

preekte over Hebr. X: 24, 25. ¹⁾ 6 Januari schreef hij aan Wtenbogaert: ²⁾ „Tsoude een lust zijn hier te arbeiden, sulcken appetijt en aenwas hier.” Toch had hij Wtenbogaert's hulp noodig. „Met die politijcke weerhanen ³⁾ can ick niet omgaen. Wij sullen beraetslagen hoe wij verder doen sullen. Helpt ons raden ten besten en wilt mij doch deselve met den eersten communiceeren”.

Episcopus drong er meermalen op aan, wat goede krachten naar Amsterdam te zenden, desnoods ten koste van kleinere gemeenten. Wtenbogaert echter was van oordeel dat terwille van Amsterdam de kleinere gemeenten niet mochten lijden. ⁴⁾

Intusschen, de gemeente te Amsterdam werd zoo goed mogelijk door Episcopus bediend. De, tot een kerk verbouwde, hoedenmakerij werd 8 September 1630 door hem ingewijd. Hij ging voort met aanhoudend preeken en schreef 30 December 1630 aan Wtenbogaert: ⁵⁾ „Het prediken heeft mij belet om u. E. te antwoordden.” Wtenbogaert had hem reeds vroeger gewaarschuwd, wat minder te preeken. ⁶⁾ Voegt men hierbij dat Episcopus in dit jaar vervaardigde de formulieren voor

---

1) Zie „Predicatiën van Mr. S. Episcopus” 1693 blz. 635.

2) Cat. H. S. S. Rott. No. 1034. Brieven van Joh. Wtenb. No. 693.

3) Smout en Kloppenburg, zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 40.

4) Zie den brief aan Episcopus van 8 Maart 1630. (Cat. H. S. S. Rott. No. 2057. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 727. Zie ook Cat. H. S. S. Rott. No. 1037.)

5) Cat. H. S. S. Rott. No. 1043. Brieven van Joh. Wtenb. No. 852.

6) In een brief van 18 Dec. 1630. (Cat. H. S. S. Rott. No. 2070. Brieven v. J. Wtenb. No. 848.)

doop en avondmaal, ¹⁾ die op de Societeitsvergadering te Rotterdam (15 October 1631) met eenige wijzigingen werden goedgekeurd, dan mag men aannemen, dat gedurende de jaren 1629 en 1630 Episcopus gewichtige diensten bewees aan de Broederschap.

Hier moge volgen een korte uitweiding over Episcopus' preeken. ²⁾ Deze preeken moeten beschouwd worden naar de eischen van den tijd, waarin ze uitgesproken zijn. Ze zijn te weinig practisch en te veel dogmatisch. Zelfs de lijdenspreeken zijn niet zeer vruchtbaar voor het gemoed en meer in den trant van herinneringspreeken op gedenkdagen, geschreven. De 34 preeken over Joh. 17:3 staan uit een wetenschappelijk oogpunt het hoogst. Het is opmerkelijk dat juist hier het meest gepolemiseerd wordt en het meest dogmatisch wordt gegeven. Zoo spreekt hij in zijn eerste preek over Joh. 17:3 ³⁾ over de Triniteit, in de achtste preek over denzelfden tekst ⁴⁾ over den zondeval; in de derde preek over Matth. 5:9 ⁵⁾ over de onderlinge verdraag-

¹⁾ Reeds vroeger had men daarover gesproken. Zie J. Tideman „de Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 304 v. v. en ook den brief van C. Rijkewaert en B. Praevostius (z. j. en z. d. op de Bibl. te Amst. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 846,) waarin zij die formulieren van Wtenbogaert en Episcopus beiden verwachten. De formulieren vindt men achter de „Onderwijsinge in de Christelijke Religie” 4o druck Rott. 1664. (Cat. Bibl. Rott. blz. 172.)

²⁾ Ze zijn volledig uitgegeven door Ph. a. Limborch in het jaar 1693. (Cat. Rogge I. 1. 47.)

³⁾ Uitgave van 1693, blz. 26.

⁴⁾ blz. 78.

⁵⁾ blz. 376.

zaamheid en de „non-necessaria.” Soms is hij zeer vrij in de behandeling van zijn stof, zoo in de 17de preek over Joh. 17:3. ¹⁾ Daarin betoogende dat een generale godsdienst niet genoeg is ter zaligheid en dat godsdienst meer is, dan een zich groepeeren om coryphaeën, hetgeen wel voldoende is in alle andere wetenschappen, spreekt hij over het Jus Civile et Canonicum van Justinianus, van der Pausen Decreta, van den „in de Medicijne geldende Aphorismi Hippocratis,” de boeken van Galenus, de philosophie van Aristoteles, over Euclides, Virgilius, Horatius en Cicero.

Zijn exegese is niet altijd practisch, maar veelal zuiver wetenschappelijk en zeer specieus. Zoo wordt in een preek over Matth. 5:18, 19 ²⁾ een bladzijde gewijd aan de etymologische verklaring van het woordje: Amen. Een der schoonste preeken is voorzeker die, welke hij hield bij zijn afscheid van de gemeente te Rotterdam, voordat hij als Professor van het Seminarium naar Amsterdam vertrok. ³⁾

Niet alleen in Holland maar ook buitenslands begonnen de Remonstranten vasten voet te krijgen. Over Engeland sprekend, zeide Episcopijs in een brief aan Wtenbogaert van 27 December 1629: ⁴⁾ „De Remonstr. winnen daer velt.” — Zoo was de verhouding tegenover andere kerkgenootschappen, tegenover de heerschende theologie

¹⁾ Uitgave van 1693, blz. 150.

²⁾ Uitgave van 1693, blz. 434.

³⁾ Over Matth. V: 48 blz. 619—621.

⁴⁾ Cat. H. S. S. Rott. No. 1032. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 597.

moest het Remonstrantisme nog telkens verdedigd worden. In 1629 voltooidde Espiscopius na langdurigen arbeid zijn: „Apologia pro Confessione sive Declaratione Sententiae eorum qui in Foederato Belgio vocantur Remonstrantes” ¹⁾. — Dit geschrift, dat hetzelfde jaar uitkwam ²⁾ was gesteld tegen de „Censura” ³⁾ der Leidsche professoren en maakte een diepen indruk. Episcopius wist dan ook, hoeveel afhing van deze apologie en van den indruk dien zij moest maken. In een brief aan Barlaeus van 3 April 1630 ⁴⁾ verdedigde hij het stellen daarvan in krachtige bewoordingen, aldus eindigende: „Nos conscientiae nostrae litavimus et patriae.” — Ook de tegenpartij erkende de belangrijkheid van dit geschrift. Zeer uitgebreid was dan ook de polemiek, die het in het leven riep. De Leidsche faculteit antwoordde reeds in 1630 met haar: „Specimen Calumniarum atque heterodoxarum opinio-

---

1) Cat. Rogge I. 1. 41. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 25 seq. (Zie blz. 81.)

2) J. Tideman zegt in „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 230, dat de Apologie eerst in 1630 is gedrukt. Toch kwam ze reeds in 1629 uit (Cat. Rogge I. 1. 41.) ook al moest ze door verschillende handen gaan en door velen gelezen worden, voor dat ze gedrukt kon worden, terwijl ook dit laatste nog vertraagd werd. (zie Cat. H. S. S. Rott. No. 774.) Dat ze in 1629 gedrukt werd, blijkt uit een brief van Episcopius aan Wtenb. (1630 z. d. Cat. H. S. S. Rott. No. 1039. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 778) waar sprake is van een tweeden druk, en uit een brief van Episcopius aan Wtenb. van 18 en 19 Juni 1630 (Cat. H. S. S. Rott. No. 1039. Brieven van Joh. Wtenb. No. 784.) waarin Episcopius zegt: „De Apologie is weder al heel gedrukt. Ick heb se hier al.” De 2e druk is dus van 1630. (Zie Cat. Rogge I. 1. 41.)

3) Cat. Rogge II. 1. 34. Zie blz. 81.

4) Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 475.

num ex Remonstrantium Apologia excerptarum." 1) In den „Catalogus Primus" wordt de Apologie vergeleken met het in dien tijd geruchtmakende werkje van den Pool Sam. Przypcovius: „Anonymi Dissertatio de Pace et Concordia Ecclesiae," 2) en de beschuldiging van Socinianisme uitgesproken. Deze beschuldiging werd herhaald in de „Proeve van Lasteringen" 3) en in „Extracten" uit de Apologie, overgeleverd aan de Staten. De punten, daarin vervat, zijn bewaard in de „Pointen bij de Professoren tot Leyden geextraheert uyt de Apologie van de Confessie der Remonstranten" (1630) 4), en worden daar samengevat in de conclusie dat de Remonstranten in de leerstukken van de „Erfsonde, overeenkomste en onderscheyt des ouden en neyuwen Testaments, het salich maeckend gelove, de goede werken, de volmacktheyt des menschen in dit leven, de voldoeninge Christi voor onse sonden, de rechtveerdichmaeckinge des menschen voor Godt, ende verscheyden andere meer, van het gemeyn gevoelen der Gereformeerde kercken verre verschillen."

Tegen de „Proeve" schreef Wtenbogaert in 1630 zijn „Korte Voorlooper", daarop de faculteit in 1631 haar „Antwoorde op den Voorlooper", waarop Wtenbogaert weder antwoordde met zijn „Replijck der Remonstranten op de Antwoordt teghen den Voorlooper" (1631). Professor Heynsius voltooide het werk door zijn „Monsterken van de ontrouwicheyt ende notoire leugenen der ge-

1) Cat. Rogge II. 1. 34.

2) Cat. Rogge II. 2. 38. Het verscheen in 1628.

3) Cat Rogge II. 1.34.

4) Cat. H. S. S. Rott. No. 112 (8 blz. fol.)

noemde Remonstranten" (1630)¹⁾. Hierover schreef Episcopus aan Wtenbogaert 17 Dec. 1630. „Aengaende het Monsterken van Heinsio uytgegeven, dat is seer vileyn. Waer ick op mijn stel, ick soude dat niet onbeantwoort laten." En 19 December (1630) schreef hij aan Wtenbogaert: ²⁾ „Op 't Monsterken wenschte ick dat wat gedaen werde. UE. heeft stoffe genoegh om in der haest wat te doen. Ick bekenne wel dat het niet weert en is, oock dat de materie ijdel en verdrietigh is, oock bij het gemeene volck onbegrijpelijk en daerom onaengenaem." Wtenbogaert voldeed aan Episcopus' verzoek en schreef zijn: „Oplossinge van de ontrouwigheyt ende notoire leughenen in 't monstreus Monsterken" (1631). ³⁾ Al dit twistgeschrijf begon Episcopus uitermate te verdrieten. 2 Juni 1630 schreef hij aan Wtenbogaert: ⁴⁾ „Ick ben vermoeyt. Ik sie dat u. E. meer vermoeyt wort deur alle dit woelen en rasen der theologanten. Tis niet wonder." Gelukkig duurde de storm slechts kort. In October kon Episcopus aan Wtenbogaert schrijven: ⁵⁾ „Men hoort nergens van de Apologie meer. De predicstoelen swijgen daarvan ende de blauwe boeckxkens sijn daarvan stom." Toch bedroef hij zich, de faculteit van Leiden en die van Deventer zwegen niet zoo spoedig, en Trigland vond

---

1) Cat. Rogge I. 1. 101 ; I. 2. 81.

2) Cat. H. S. S. Rott. No. 1043. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 847. Hierin is ook de brief van 17 Dec. opgenomen.

3) Cat. Rogge I. 1. 101.

4) Cat. H. S. S. Rott. No. 1039. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 768.

5) In een brief van 6 October 1630. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1041. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 809.)

het noodig, over de Apologie dispuut te laten houden op zijn colleges te Leiden. ¹⁾

8 December 1630 trad Episcopus in het huwelijk met Maria Jans Pesser, weduwe van Henricus Niellius, broeder van Carolus. Dit huwelijk werd te Rotterdam in het openbaar voltrokken. ²⁾

Aan Wtenbogaert's bede om minder te preeken gaf Episcopus in 1631 gehoor. ³⁾ Hij vatte de pen weder op. Nog altijd was onweerlegd gebleven het „Specimen” van de faculteit. ⁴⁾ Episcopus gaf een wederlegging in zijn: „Responsio Remonstrantium ad libellum cui titulus est: Specimen Calumniarum atque heterodoxarum opinionum ex Remonstrantium Apologia excerptarum,” ⁵⁾ waarin hij tevens verzekerde, niet de auteur te zijn van het geschrift: „De Pace et Concordia Ecclesiae” en nogmaals zich verdedigde tegen de beschuldiging van Socinianisme. Maar de strijd over de Apologie was nog niet gedaan. In dit jaar (1631) verscheen van de hand

---

¹⁾ Deze „disputationes” werden in 1647 gedrukt. (Cat. Rogge II. 1. 36.) In 1664 kwam Trigland's „Antapologia” tegen de Apologie uit. (Cat. Rogge II. 1. 36.)

²⁾ 21 November was Episcopus met haar „in een eeuwich verbont getreen,” zooals hij 20 November aan Cupus schreef (in een brief, aanwezig op de Bibl. te Leiden). Carolus Niellius was met deze verbintenis zeer ingenomen. (Zie zijn brief aan Episcopus van 1 Dec. 1630. Cat. H. S. S. Rott. No. 1546.) *C.S.P. Car. N. blz 208*

³⁾ Zie de brieven van Episcopus aan Wtenbogaert van 2 en 6 Januari 1631. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1044. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 856). Zie blz. 87.

⁴⁾ Zie blz. 90 en 91.

⁵⁾ Cat. Rogge I. 1. 41. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 284 seq.

van den Deventerschen hoogleeraar Nicolaas Vedelius een boekje, getiteld: „De Arcanis Arminianismi Libri duo, seu Quaestio, Quaenam sit Religio et fides Theologorum Remonstrantium, decisa ex Confessione et Apologia ipsorum,”¹⁾ waarin de Apologie uit elkaar werd gerukt en eenige leerstukken daaruit, geheel buiten het verband, naast elkaar werden geplaatst.

Episcopus had dit geschrift maar onbeantwoord willen laten, het niet de moeite waard achtend er iets tegen te stellen. „Tegen Vedelium hadde ick niet gemeent iet wat te stellen, maer werde geperst om wat te doen,” zoo schreef hij aan F. v. Limborch.²⁾ Men drong er op aan, dat hij het toch doen zoude, en zoo verscheen in 1633 van zijn hand een geschrift, dat hij, om de eigenaardige samenstelling van Vedelius' boek noemde: „Vedelius Rhapsodus sive Vindiciae Doctrinae Remonstrantium a criminationibus et calumnijs Nicolai Vedelii³⁾.”

Door dit twistgeschrijf mocht echter de praktijk, vooral het belang der gemeenten niet worden vergeten. Daarom werd op de Sociteitsvergadering van 15 October 1631 aan 7 gecommiteerden opgedragen te voorzien, in den dienst der kerken. Hieronder was ook Episcopus, die evenals de anderen, dadelijk na de vergadering, 23 October, deze nieuwe betrekking ging vervullen. Intusschen wenschte Amsterdam Episcopus voor zich. In een brief aan Wten-

---

1) Cat. Rogge II. 1. 59.

2) 11 Dec. 1631. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1601.)

3) Cat. Rogge I. 1. 41. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 322 seq.

bogaert ¹⁾ schreef hij, dat hij reeds 16 September een brief had ontvangen van de opzieners der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam, waarin zij den wensch uitspraken, dat hij zich aldaar zou komen vestigen. Maar in de vergadering van October had ook Rotterdam hem tot haar voorganger gewenscht. En zoo was het geschil begonnen, dat aanleiding zou geven tot langdurige verwickelingen, ook bij het oprichten van een Seminarium. In 1632 werd te Amsterdam eene „Illustre Schole” opgericht, welke oprichting Episcopius met vreugde begroette. ²⁾ Ook in de Broederschap had men reeds lang verlangend uitgezien naar een plaats en een instelling waar de toekomstige predikanten konden worden gevormd. Reeds in 1619 sprak Wtenbogaert in een brief van 17 Juni aan Episcopius ³⁾ over het oprichten van een „schole buytenlands voor dieghene die int landt off gandts niet of niet met sulck profijt voor de kereke en sullen kunnen blijven, opdat het werck Christi door jonge luyden, die op te queecken staen, onderhouden worde.” Ook in dat zelfde jaar hadden zich reeds eenige studenten bij de, toen nog in wording zijnde, Broederschap aangesloten, ⁴⁾ maar in 1627 eerst was de oprichting van een Seminarium ernstig besproken ⁵⁾. In 1629

1) z. d. Cat. H. S. S. Rott. No. 2050. Brieven van Joh. Wtenb. No. 992.

2) Zie den brief van felicitatie aan C. Barlaeus van 19 Januari 1632. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1064.)

3) Cat. H. S. S. Rott. No. 1906. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 231.

4) Zie J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. I. blz. 78.

5) Zie: Abr. des Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 75 en J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 3.

werden de eerste maatregelen genomen, in 1630 begon men gelden in te zamelen en zoo naderde de zaak haar einde, toen de verdeeldheid tusschen Amsterdam en Rotterdam ontstond. In de Societeitsvergadering van Februari 1632 herhaalde Rotterdam met klem van redenen haar verzoek, dat Episcopus zich aan haar zou verbinden. Amsterdam wilde niet toegeven en had de voldoening, na langdurige bespreking, het Seminarium met Episcopus te verkrijgen. ¹⁾

28 October 1634 opende Episcopus zijne colleges in zijne woning. ²⁾ Hij had reeds vroeger willen beginnen, zooals hij aan Wtenbogaert en Cupus schreef. ³⁾ 1 November kon hij aan Wtenbogaert melden ⁴⁾ dat hij zeven studenten had en 11 November schreef hij aan hem: ⁵⁾ „Men laet mij begaen met de studenten na mijn

¹⁾ Deze twist en de oprichting van het Seminarium zelf is reeds breedvoerig besproken door J. Tideman „De Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 328—347.

Wat op de Algemeene Vergadering van 1632 is voorgevallen, is gedeeltelijk te vinden in de „Extracten nopende 't verhandelde tusschen Amsterdam en Rotterdam aengaende Episcopium” (16 Febr. nae middach — 1 Martij), geschreven door Wtenb. Het overige is aan te vullen uit de briefwisseling van dien tijd. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1065, 1067, 2094, 2095, 2100, 2106. Zie ook Abr. des Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 81—84.) De bovengenoemde „Extracten” zijn te vinden: Cat. H. S. S. Rott. No. 299. Zie ook de „Memorie” (Cat. H. S. S. Rott. No. 300)

²⁾ Zie zijn brief aan Cupus van 27 October 1634. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1076).

³⁾ 18 October 1634. (Cat. H. S. S. Rott. No. 1074 en 1075.)

⁴⁾ Cat. H. S. S. Rott. No. 1077. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1060.

⁵⁾ Cat. H. S. S. Rott. No. 1077. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1062.

eygen sin, daermede ick wel tevreden ben, omdat mijn oogmerk is den dienst van de Societeyt en anders niet."

In verhouding tot de Broederschap bleef Episcopi^{us} een der drie gecommiteerden, die men in de Societeitsvergadering van 19—21 Juli 1634 had benoemd. Zijn medegecommiteerden waren Wtenbogaert en Cupus, die evenals hij in de Algemeene Vergadering van 5—8 April. 1633, toen men weder een directie van drie verlangde, hadden bedankt voor den titel van directeur. Voordat hij zijn taak aan het Seminarium aanvaardde, had Episcopi^{us} afgerekend met Trigland, die Poppius' „Enge Poorte" had aangetast. Episcopi^{us} antwoordde hierop met zijn pamflet „De Crachteloosheyt der Godsalicheyt van de Leere Jacobi Triglandii." Trigland schreef hiertegen zijn „Den krachteloosen Remonstrant, vermorseld door de kracht van de leere der waerheyt die nae de godtsaligheydt is." (1632). Op aandringen van de Broeders o. a. van Huttenus, die hem 16 Aug. 1632 schreef ¹⁾, toch vooral dit geschrift niet onbeantwoord te laten, ja zelfs dorst zeggen: „UE. zal de geheele Chrestenheyt dienst doen," op aandringen van dezen en anderen, schreef Episcopi^{us} het pamflet: „De kracht der Godsalicheyt, vermorst en vermorselt deur Jacobi Triglandii eensdeels achtergelatene antwoorden eensdeels krachteloose uytvluchten". (1632.)

Heviger werd de strijd toen in 1633 Trigland's „De Ware-Religie, verantwoord teghen de lasteringen ende

---

¹⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Leiden. Voor: Huttenus, zie J. Tideman „De Rem. Broed." blz. 51.

verkeerde Argueringen der Remonstrantsche Societeyt" verscheen. 1) Thans was Episcopi' geduld ten einde; mét scherper pen schreef hij zijn repliek, die in 1634 uitkwam en luidde „De War-religie ofte de verwarde, valsche en redenloose Religie Jacobi Triglandii." 2) Hierin critiseerde hij soms vrij scherp Trigland's infralapsarisme in den vorm van een dialoog tusschen een Gereformeerde en Contra-Remonstrant, en bewees hij, dat er geen eenheid te vinden is in de Gereformeerde religie. Later had hij spijt van den titel, die hem toch te scherp voorkwam. „Ick wenschte wel dat de titel ware verandert maer 't is te laet en niet te herdoen," zoo schreef hij 26 September aan Wtenbogaert. 3)

Zijn plan om den Engelschman Twissius, die tegen Arminius geschreven had, te antwoorden, heeft hij niet uitgevoerd (1633) 4).

In Februari 1633 had Episcopi' een brief gekregen van Joh. v. Beverwijck. Deze was geneesheer te Dordrecht en wenschte zekerheid te hebben omtrent de vraag, of het in de macht stond van den mensch, zijn leven te verlengen. Het Calvinisme scheen dit te ontkennen, door de leer van het „liberum arbitrium" scheen de mogelijkheid althans aangetoond te kunnen worden. Hij richtte daarom een schrijven aan verschillende theologen, o.a. aan een pater-Jezuïet te Parijs,

---

1) Zie Cat. Rogge I. 1. 43 en II. 1. 41.

2) Cat. Rogge I. 1. 44.

3) Cat. H.S.S. Rott. No. 1073. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1056.

4) Zie Ph. a Limborch „Leven v. S. Episcopi'" blz. 139.

aan Voetius, ¹⁾ en zoo ook aan Episcopus, aan wien hij schreef: „Totum hoc horribile arcanum mihi videtur et a te pro intellectu humano et arte medica penitus explanari posse.” Episcopus antwoordde 16 Maart 1633, dat volgens zijn meening de „vitae terminus non fatalis” was. Toen van Beverwijck in een tweeden brief de objectie maakte dat dit streed met de leer der praedestinatie en daaraan toevoegde: „Neminem negare arbitrator quod dicit Augustinus „de Praedestinatione”, Cap 14: Deum praescire quidquid futurum est,” antwoordde Episcopus 26 Juli, dat hij (B) de praedestinatio” met de „praescientia Dei” verwarde en dat zijn (E’s) gevoelen geenszins de „praescientia” ophief. ²⁾

Naar aanleiding van dit antwoord verscheen in 1637 van de hand van L. G. A. Renesse, predikant te Maarsse, een werkje, getiteld „VIII Meditatien van de Voorzienigheyt Gods omtrent den sterfelijcken ende stervenden mensch,” dat was gericht tegen „den Afgodt van de Vrije Wille der menschen.” ³⁾

§ 5. Episcopus als professor van het Seminarium der Remonstranten te Amsterdam tot zijn dood (4 April 1643).

Aan het onderwijs der toekomstige predikanten wijdde

---

¹⁾ Zie A. C. Duker „Gisbertus Voetius”. Leiden 1897. Dl. I. blz. 388 en blz. 390 noot 4).

²⁾ Deze brieven, zoowel die van Episcopus als van v. Beverwijck, zijn opgenomen in: Oper. Theol. 1650. II. pag. 378. seq. In 1636 verscheen er reeds een Nederlandsche vertaling van. (Cat. Rogge I. 1. 44.)

³⁾ Op de Bibl. te Amst.

Episcopus zich thans geheel, eene herhaling van zijn professoraat te Leiden, maar thans met betere vooruitzichten en meer onbelemmerd, omdat men althans zijn persoon niet meer aantastte. Wel de instelling; 8 Augustus 1636 werd Episcopus voor burgemeester Geelvinck ontboden, die hem uit naam zijner ambtgenooten vermaande en aanried, om toch vooral met omzichtigheid te werk te gaan bij zijn onderwijs en geen aanstoot te geven. Daarover waren klachten ingekomen. Episcopus kon er op wijzen dat zijn onderwijs in alle stilte geschiedde in zijn eigen woning. ¹⁾

Bij de verwisseling van vroedschappen was Episcopus beducht voor de opheffing van het Seminarium, waarop de kerkelijken aandrongen. „Ick duchte dat dan onse Seminarium alhier zoude verboden worden,” zoo schreef hij aan Wtenbogaert. ²⁾ De kerkelijken ageerden voortdurend. „Tsjin onvermoeyde luyden, en die altijd vorder en vorder moeten. Ick dencke dickmael aen 't seggen van Helmichius: de kercke en wort niet moed en zal toch eyndelijck bovendrijven. Evenwel so hope ick dat God de Heere haere quade raetslagen tegen ons stuyten en breken zal.” Zoo schreef hij den 28 Mei van het jaar 1639 ³⁾ aan Wtenbogaert. 7 Dec. berichtte hij: ⁴⁾ „Ick gelove vastelijck dat het Seminarium onse partijen seer

---

¹⁾ Iets dergelijks overkwam in 1655 Curcellaeus.

²⁾ In een brief z. d. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1083. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1089.)

³⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Leiden. (Cat. J. Geel. No. 947. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1102.)

⁴⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1090. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1112.

in 't ooge is ende Episcopus haer in de weghe: dat zij beyde die doornen gaerne quijt waren en wenschten dat het huysien allengskens uytsterven mochte. Mach het Seminarium noch wat blijven, ick hoope dat de Societeijt daeruyt jonge luyden metter tijd sal becomen, die oock doornen sullen wesen in de voeten van onse parteyen en lichten in onse vergaderingen." Hij bleef hopen dat men, evenals met de vergaderingen, ook hierin de Remonstranten hun gang zou laten gaan. „Ick gelove dat het Seminarium haer seer teghen de borst is, maer vertrouwe dat de Staten dat niet en sullen soecken te beletten, dewijle sij onse publijcke vergaderingen bij conniventie gedogen." ¹⁾ Deze hoop is verwezenlijkt, en Episcopus kon doorgaan met zijn onderwijs, waaraan hij zich dan ook geheel wijdde, zoo zelfs, dat de Groot het betreurde, dat Episcopus zich zoo weinig met de buitenlandsche theologie bezig hield. Mercier schreef 13 Februari 1632 aan Episcopus ²⁾, dat de Groot er zich over beklaagde „de ce que vous ne respondez rien aux Cameronistes qui triomphent icy de vostre silence. Il me dit que vous semblez mespriser ses advis, et restreindre vos soins dans les limites des provences Unies sans vous soucier beaucoup de ce qui se passoit ailleurs au préjudice de vostre cause." Episcopus had thans gewichtiger werk te doen, de resultaten van zooveel wetenschappelijken arbeid bijeen te verzamelen in een hoofd- en standaardwerk, daarbij geholpen door de colleges, gegeven

¹⁾ In een brief aan Wtenb. van 14 Dec. 1639. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1090. Brieven v. Joh. Wtenb. No: 1115.)

²⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst.

aan de Remonstrantsche studenten. Bemoeide hij zich weinig met het buitenland, met het vaderland des te meer. Vooreerst de Broederschap zelve. Waar de krachten van anderen te kort schoten, steunde en hielp hij, waar goede krachten dreigden verloren te gaan, of, door tijdelijke afwezigheid, den gang van zaken dreigden tegen te houden, wist hij ze weder op te wekken. Paschier, wiens vader gestorven en wiens moeder krank was, sprak hij moed in met de woorden: „Ick houde dat de gemeente Jesu Christi in dese schaersheyt van arbeyders onder ons meer in consideratie moet comen als de ouders zelve.”¹⁾ Men kon Paschier zoo noode missen.²⁾

Gelijke kracht oefende Episcopus tegenover diegenen in de Broederschap, die bezwaar maakten tegen het dragen van wapenen of het voeren van een overheidsambt. Toen Claes de Bije hem 17 December 1637 uit Alkmaar een brief schreef³⁾ over het „hedendaeghs oorlogvoeren”, greep Episcopus deze gelegenheid aan, om als zijn meening uit te spreken, dat zij, die „den Christenen ongeoorloft jae verboden achten te sijn, oock het ampt van een Magistraet en het swaert te gebruycken, door sulcke hare opinien, alhoewel onwetende, oorsaeck sijn, dat er veel meer duysenden eeuwigh verloren gaen, als er honderden verloren gaen door de misbruycken die de oorlogh mede brengt.”⁴⁾

¹⁾ In een brief aan Paschier van 3 November 1635 (Cat. H.S.S. Rott. No. 1079.)

²⁾ Zie den brief van Episcopus aan Paschier van 25 November 1636. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1080.)

³⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 824.

⁴⁾ In een brief aan Claes de Bije van 19 Mei 1638. (Cat. H.S.S.

Montanus ¹⁾, die evenals de Breen ²⁾ in 1623 tegen Episcopus' geschrift: „An liceat homini Christiano gerere Magistratum” geopponceerd had ³⁾ en in 1629 bezwaar had gemaakt, om Alkmaar te bedienen, wegens den doop van jonge kinderen, welken doop Episcopus als een „non-necessarium” beschouwde ⁴⁾, trad in 1638 weder met Episcopus in het strijdperk. In een brief van 12 September 1638 ⁵⁾ trachtte hij zijn gevoelen, omtrent het gebod van het zwaard voeren en omtrent de vrijheid van profeteeren, door bijbelpláatsen te bewijzen en noemde hij de quaestie „principael”, wat ze voor Episcopus geenszins was. Episcopus vond Montanus' opvatting „niet practicabel” tegenover de gemeenten en zeide dat Montanus hem ten onrechte van onverdraagzaamheid beschuldigde, want dat hij het juist was geweest die

---

Rott. No. 1082.) Deze brief is, evenals die van Claes de Bijde van 14 Dec. 1637, afgedrukt in de Predicatie van S. Episcopus 1693. blz. 1020. v. v. Van deze quaestie is verder niet anders bekend, dan alleen dit eene, dat de Bijde, met deze repliek niet tevreden, 16 Aug. 1638 nogmaals aan Episcopus schreef (Cat. H.S.S. Rott. No. 825), maar blijkbaar geen antwoord kreeg.

1) Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 224, 231.

2) Zie J. Tideman „De Rem. Broed.” blz. 3. De Breen schreef een „Examen Tractatus a M. Simone Episcopo conscripti super quaestione an liceat Christiano Magistratum gerere.” Hierbij schreef Episcopus aantekeningen en opmerkingen, die later tegelijk met het „Examen” in: Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 468 seq. zijn uitgegeven. Zie ook Cat. H.S.S. Rott. No. 816, 992, 994, 1006, 1007.

3) Brieven v. Joh. Wtenb. No. 294.

4) Zie den brief van Episcopus en v. d. Borre aan Montanus van 17 October 1629. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1031.)

5) Cat. H.S.S. Rott. No. 821.

hem, ook ondanks zijne afwijkende overtuiging, in Alkmaar als predikant had willen hebben. ¹⁾

Toen in 1640 Cupus hem advies vroeg ²⁾, hoe zou kunnen worden voldaan aan de godsdienstige behoefte van eenige Remonstranten te Breda, en meende, dat ze wel bij de Hervormden ter kerke en ten avondmaal konden gaan, verklaarde Episcopus zich hiertegen en eischte toetreding tot de Broederschap. ³⁾ Eischte hij derhalve, dat zij, die Remonstrant waren, zich geheel zouden aansluiten en opofferingen zich daarvoor zouden getroosten, streng was hij ook, waar hij bij het toetreden van andersgezinden alleen lette op de stemming, die heerschte in de gemeente en dikwijls zijn eigen gemoedservaring daarvoor deed zwichten. Toen in 1642 de predikant Hanecop zich wilde aansluiten bij de Remonstranten en zijn theologische gevoelens blootlegde, waarbij bleek dat hij in de „verkiezing” en de „volharding” nog naar de opvatting der tegenstanders overhelde, ⁴⁾ verklaarde Episcopus zich tegen zijne toelating met het oog op de gemeente, die hij zou bedienen. En toch schreef hij aan Cupus: ⁵⁾ „Ick soude het voor mijn deel wel derven met de man.” Zoo was Episcopus' houding in de Broederschap.

Het Seminarium zou nogmaals aanleiding geven tot

¹⁾ Cat. H.S.S. Rott. No. 1031.

²⁾ In een brief van 23 Januari. (Cat. H.S.S. Rott. No. 913.)

³⁾ In een brief aan Cupus van 29 Januari 1640. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1093.)

⁴⁾ Zie den brief van Episcopus aan Batelier van 29 November 1642. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1098.)

⁵⁾ 9 Februari 1643 (op de Bibl. te Amst.)

oneenigheid, maar nu niet tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten. In de jaren 1640 en 1641 had een herhaling plaats van den in 1632 en 1633 gevoerden strijd tusschen Amsterdam en Rotterdam. ¹⁾ Reeds in 1636 had de gemeente te Rotterdam er sterk op aangedrongen, dat Episcopiüs weder in haar stad zou komen tot het houden van predicatiën. In 1640 herhaalde zij dit verzoek. In Augustus liet zij door Wtenbogaert en C. Rijckewaert een brief ²⁾ schrijven namens de in Rotterdam vergaderde „Leeraers der Remonstrantsche Societeyt”, waarin zij zeide, bereid te zijn „dese saecke te submitteeren onder de arbitragie en uyt-spraecke” van eenige aan te wijzen Broeders. Amsterdam antwoordde hierop niet. Rotterdam herhaalde dit verzoek nog eens in November. ³⁾ Eerst 30 April 1641 schreef Amsterdam, dat het toestemde in eene commissie van arbitrage, maar dat eerst Episcopiüs zelf zou moeten worden geraadpleegd, daarbij echter niet vermeldende, of het dit reeds gedaan had. In Mei drong Rotterdam er op aan ⁴⁾, dit dan toch spoedig te doen, omdat op 27 Mei of 3 Juni de commissie te Rotterdam zou bijeenkomen.

Op den 4 Juni en volgende dagen vergaderde zij aldaar. In de „Opdracht aan degenen die van onsentwegen

---

1) Zie blz. 95.

2) 20 Augustus 1640, aanwezig op de Bibl. te Amst.

3) In een brief (aanwezig op de Bibl. te Amst.) ondertekend door Wtenbogaert en Rijckewaert, als „last hebbende vande vergaderinghe der Remonstrantsche Societeyt.”

4) In een brief van 5 Mei 1641 (aanwezig op de Bibl. te Amst.)

sullen verschijnen op de vergaderinghe van eenighe Kerkendienaars" ¹⁾ bepleitte Amsterdam het behoud van het Seminarium in een zevental punten daarin o. a. wijzende op het tegenwicht, dat te Amsterdam noodig was tegenover de „Illustre Schole", en op het feit dat Rotterdam tengevolge van Episcopijs' onderwijs even weinig van zijne predikatiën zou genieten, als Amsterdam. Rotterdam antwoordde 6 Juni met een „Replijke". ²⁾ Hierin wees het er op, dat het meest door haar werd gecontributeerd. De „affbreuck harer Gemeynte" die Amsterdam vreesde, ontkende Rotterdam. Terwijl in Amsterdam de alumni voor de lessen in de philosophie afzonderlijk moesten betalen, wilde Rotterdam dit onderwijs kosteloos geven. Rotterdam concludeerde, dat het altijd en in alles de eerste was geweest, ook in lijden en moedig voorgaan, en als grootste gemeente onrechtvaardig achteraf was gezet. Dit kon door de „comste D. Episcopij geremedieert worden."

Den volgenden dag (7 Juni) kwam van de kant der Amsterdamsche afgevaardigden een „Duplijck op de replijcke," ³⁾ waarin men van geen wijken wilde weten. Hiermede kwam men niet verder en eindelijk besloot men de persoon in quaestie, Episcopijs zelf, te raadplegen. In een brief van 8 Juni ⁴⁾ verzochten Wtenbogaert en Rijckewaert aan Amsterdam, dit te doen. „Aengaende de determinatie van tijdt" deze werd ge-

¹⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

²⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

³⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

steld op „twee maenden.” Intusschen behoefde Episcopus nog niet van domicilie te veranderen. Wtenbogaert en Rijckewaert deelden dit in een brief van 5 Juli ¹⁾ aan de Amsterdamsche gemeente mede. Amsterdam schoof de zaak op de lange baan. 18 Oct. schreven Wtenbogaert en Rijckewaert ²⁾, dat zij besloten hadden zich „in persoon te transporter en alhier te Amst. bij de voors. Kerkenraedt” om het misnoegen weg te nemen en „tot verwijderinghe van meerder zwarigheden.” Zij hoopten althans toezegging te verkrijgen, dat Amsterdam Episcopus binnen twee jaren zou laten gaan.

Het heeft niet gebaat. Te vergeefs drong Rotterdam nog aan in een request ³⁾, zeggende dat sedert Episcopus' vertrek verscheiden notabelen, die hem gaarne hoorden, niet meer ter kerk kwamen. Tevergeefs ook wees het er op in een „geschrift,” ⁴⁾ dat het voor Episcopus „die tot matelicke ouderdom begint te comen” gewenscht was, om uit Amsterdam te vertrekken. — Deze en andere argumenten als het in de „Replijke” genoemd, dat voor Episcopus' echtgenoot, die lijdende was, en hem 2 December 1641 ontviel, het verblijf te Rotterdam beter zou zijn, konden haar positie niet versterken. Het geschil eindigde in 1641 eerst nadat bepaald was, dat Episcopus na een zeker aantal jaren naar Rotterdam zou terugkeeren, eene bepaling die tengevolge van zijn dood nimmer is opgevolgd. ⁵⁾

¹⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

²⁾ In een brief, aanwezig op de Bibl. te Amst.

³⁾ Hiervan is een copie z. j. en z. d. aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ Ook hiervan is een copie z. j. en z. d. aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁵⁾ Zie over dit misverstand tusschen Amst. en Rott. ook de brieven

Episcopus' wetenschappelijke arbeid van de laatste jaren zijns levens is de vrucht van een geheel leven van studie, samengevat in zijn hoofd- en standaardwerk: „Institutiones Theologicae, privatis lectionibus Amstelodami traditae,”¹⁾ en in zijn „Responsio ad Quaestiones Theologicas LXIV, ipsi a discipulis in privato disputationum collegio Amstelodami propositas”²⁾ welke beide werken eerst na zijn dood uitkwamen. De „Institutiones” kon hij niet voltooiën. De dood verraste hem toen hij bezig was met eene beschouwing van de „Precatio.”

In 1642 verscheen nog van zijn hand: „Tien Hoorn-Vragen der Papisten, M. S. Episcopio toegesonden, om van zijn E. beantwoort te worden en aldus den XIV Novemb. 1671 beantwoort wederom gesonden.”³⁾ In de voorrede zeide Episcopus deze vragen beantwoort te hebben, alleen op „zeer ernstelijk ende instantelijk begeeren” der vrienden, als zijnde „niet gestelt om in 't licht gegeven te worden.” Met zijn „Dool-hof der pausgesinden”⁴⁾ sloot dit werk zijn polemiëk tegen de Roomsche kerk af. Tegen haar was ook gericht de tusschen

---

van Wtenbogaert aan Episcopus van 27 en 28 September 1641. (Cat. H.S.S. Rott. No. 2113. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1126), en den brief van Episcopus aan Wtenbogaert van 3 October 1641 en dien van 11 November 1641. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1094. Brieven v. Joh. Wtenb. No. 1128 en 1129.)

¹⁾ Oper. Theol. 1650 I. pag. 1—431.

²⁾ Oper. Theol. 1650 II. pag. 1—69. In 1648 verscheen hiervan een Nederlandsche vertaling. (Cat. Rogge I. 1. 45.)

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 44. Ook in 't Latijn vertaald en opgenomen in: Oper. Theol. 1650 II. pag. 154—165.

⁴⁾ Cat. Rogge I. 1. 46. In 't Latijn vertaald en opgenomen in: Oper. Theol. 1650. II. pag. 148—154.

hem en een zekeren Roomschegezinde Bom in 1631 gevoerde polomiek, die na zijn dood werd samengevat in een geschrift, getiteld „Onfeilbaerheit ende Opper-rechterschap der Roomsche kerke.” ¹⁾ Ook nog in 1633 schreef Episcopijs tegen het Catholicisme het pamflet: „De Rechte Outheijt van seven Propositionen of Articulen, dienende tot bewijs, dat de teghen-woordige Romsche kercke afgheweken is van het Gheloof.” ²⁾ In 1638 verscheen van zijn hand „Den Rechten Remonstrantschen Theologant ofte clare vertooninghe van de rechte theologie der Remonstranten,” ³⁾ gericht tegen het anoniem geschrift „Den Remonstrantschen Theologant,” waarin de schrijver, zich beroepend op Vedelius, de Remonstranten van anti-trinitarisme beschuldigde. — Tegen Heydanus’ „Proeve ende Weerlegginghe des Remonstrantschen Catechismi” dat in 1641 uitkwam, ⁴⁾ schreef hij nog een „Antwoort”; hij kon het werk niet voltooiën, eerst na zijn dood in 1643 kwam het uit. ⁵⁾

Tot het laatst toe was hij werkzaam. Het bericht van het naderend einde van de Groot deed hem een voor gevoel krijgen, dat ook hij spoedig sterven zou. ⁶⁾ In Februari 1643 begon zijn ziekte, die hem op den 4den April ten grave deed dalen. ⁷⁾

---

¹⁾ Cat. Rogge I. 1. 47.

²⁾ Cat. Rogge I. 1. 43.

³⁾ Cat. Rogge I. 1. 44.

⁴⁾ Cat. Rogge II. 1. 67.

⁵⁾ Cat. Rogge I. 1. 45.

⁶⁾ Zie den brief van Episcopijs aan Wtenbogaert van 19 Juli 1642 (op de Bibl. te Amst.)

⁷⁾ De woorden, door Wtenbogaert bij zijn lijk uitgesproken, zijn te

Na deze levensbeschrijving is het overbodig, nog een afzonderlijke beschrijving van Episcopus' persoon en karakter te geven. ¹⁾ Beide worden uit haar gekend, maar zijn ook zonder haar niet te begrijpen. Hier mogen nog daarvan getuigen een der laatste brieven die hij schreef aan F. v. Limborch, toen deze hem verzocht had, de opdracht zijner rechtsgeleerde theses te aanvaarden, ²⁾ en deze woorden uit een brief van Wtenbogaert ³⁾ waaruit een voorgevoel spreekt van zijn naderend einde, veroorzaakt door ongesteldheid en zwakte: „Dit bidde ick, dat U.E. doch niet en wil nalaten om mijner swackheyt wille. Laet alleenlijk deze oude en geduyrighe getrouwigheyt mij en alle de Broeders een exempelen en spoor zijn, om met u.E. mede te beswijcken, maer Gods saecke te hanthaven tot den laetsten adem toe.” — ⁴⁾

---

bekend, om ze hier nog eens te herhalen. Zie H. C. Rogge „Joh. Wtenb. en zijn tijd” Dl. III. blz. 335.

¹⁾ Zie F. Calder „Memoirs of S. Episcopus” p. 491—515.

²⁾ 31 Aug. 1642. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1096. Zie Bijlage B.)

³⁾ Aanwezig op de Bibl. te Amst.

⁴⁾ De lijk-dichten, op Episcopus vervaardigd, zijn opgesomd in: Cat. Rogge I. 2. 94 en 95. Het aldaar genoemde „Stelis ad monumentum Simonis Episcopii” is opgenomen in Bijlage C.

HOOFDSTUK III.

Simon Episcopius als Apologeet van het Remonstrantisme.

Om den practischen arbeid van Episcopius als Remonstrant te leeren kennen, is het voldoende, zijn leven te beschouwen; aan zijn wetenschappelijken arbeid, zooover hij de woordvoerder is geweest der Remonstranten, moeten thans de volgende bladzijden gewijd worden. Apologetisch zijn eigenlijk al zijne werken, ook de zuiver wetenschappelijke, want juist in deze laatste gold het, het Remonstrantisme wetenschappelijk te rechtvaardigen. Apologeet ook was Episcopius in zijn polemieek. Nooit was hij aanvaller, maar, terwijl hij de hem toegedachte slagen zocht af te weren, wist hij altijd zijn tegenstanders een slag toe te brengen, die deze tot een vernieuwden aanval dwong. Dan kwam er vaak aan de verweerschriften geen einde, ¹⁾ tot dat eindelijk beide partijen, zonder zich te bekommeren om de overwinning, vermoeid en afgemat van elkaar aflieten. De meestal in hartstoch-

---

¹⁾ Het lezend publiek schepte hierin behagen. In zijn „War-Religie” 1634 blz. 327, zeide Episcopius: „de werelt is huylendaeghs soo ghesint, dat die op alles bijna niet weder wat en seyt, gheoordeelt wort te kort te komen. Men wil bijna een Echo op alles bebben, die thienmael op een woort galmt. Doch dat valt verdrietigh.”

telijke taal geschreven pamfletten, geven hiervan een sterk sprekend bewijs. Is alzoo de afscheiding tusschen Episcopijs' apologetiek en polemiëk moeilijk te maken, omdat de eerste altijd in de laatste vervloeit, toch ligt er onmiskénbaar eene apologetische strekking in bijkans al zijn geschriften. Voor alles dus moet Episcopijs geschetst worden als de krachtige verdediger van de zaak die hij voorstond en waaraan hij zijn geheele leven wijdde, als degene, die eigenlijk alleen den strijd met alle tegenstanders heeft volgehouden, en ook alleen daartoe in staat is geweest.

Als verdediger van het Remonstrantisme moet hij het eerst gekend worden, daarna als polemicus (en zeer zeker is zijn optreden hier niet minder belangrijk) daarna als de godgeleerde, die in zijn theologische werken niet alleen de kroon op zijn werk heeft gezet en de eigenlijke verdediging van het Remonstrantisme heeft voltooid, maar ook een ver strekkenden invloed heeft uitgeoefend op de theologische wetenschap en hare toekomst.

§ 1. Het belijden der Remonstrantsche beginselen.

De verdediging van het Remonstrantisme was eene tweeledige, omdat het eerst noodzakelijk was, het eenmaal ingenomen standpunt te handhaven door eene openlijke belijdenis, en daarna de talloos vele beschuldigingen af te weren. Het laatste was een gevolg van het eerste. Want eerst nadat te vergeefs de geloofsleer der Remonstranten was aangetast, eerst toen gingen de tegenstanders over tot het uiten van beschuldigingen, maar toen

ook ontzagen zij zich niet, op deze wijze den Remonstranten afbreuk te doen, en dit telkens weer te herhalen. Het kan geen verwondering baren, dat bij de verdediging van het eenmaal ingenomen standpunt, altijd als vast uitgangspunt werden gekozen de zoo welbekende vijf artikelen. Het ligt niet in mijne bedoeling, den strijd, hierover gevoerd, nog eens te herhalen, maar de wijze waarop Episcopius de leerstukken, daarin vervat, heeft verdedigd, mag niet onbesproken gelaten worden.

Voorop stond de opvatting van het leerstuk, dat eigenlijk alles beheerschte, van de praedestinatie, die voor Episcopius alleen kon bestaan in de goddelijke voorwetenschap (praescientia) en voorzienigheid (providentia). Bij de verdediging van deze opvatting tastte hij eerst het leerstuk der absolute praedestinatie aan. Hoe logisch, hoe consequent ook, hij kon er zich onmogelijk mee vereenigen. Het verlaagde God, het streed met de goddelijke rechtvaardigheid. Want den grootsten zondaar werd het uitzicht op het eeuwige leven geopend, zonder dat eerst voldoening was gedaan voor de zonde. Dan was Christus' zoendood ijdel, en kon er eigenlijk geen verzoening zijn, omdat God in zijn voorafgaand eeuwig raadsbesluit zich reeds verzoend had met hen, die zijne uitverkorenen waren. ¹⁾ Dan was het onmogelijk te gelooven in Christus, als den verlosser der wereld, dan ook ten slotte had het geloof geen waarde, of werd althans de „fides” niet vereischt, om de „gratia” deelachtig te worden. Hiertegen-

---

¹⁾ Examen disputationis Walaei. 1627. pag. 7. seq.; Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 63.

over plaatste Episcopus eene goddelijke voorbeschikking, die in overeenstemming was met Gods wijsheid, billijkheid en rechtvaardigheid. Deze bestond voor hem in de „praescientia et providentia Dei,” dus niet, zooals de Socinianen leerden, in de voorwetenschap alleen, maar in eene zekere verhouding tusschen deze en de goddelijke voorzienigheid.

Want de „praescientia” was niet speculatief, maar practisch als uiting van Gods wil. ¹⁾ Schreef men aan God de „praescientia futurorum contingentium” toe, dan moest men eerst erkennen dat het Gods wil was, het toekomstige te kennen en dat het tevens in zijne macht stond, dit niet te willen kennen. ²⁾

Was dus de voorwetenschap eene uiting van Gods wil, in meerdere mate gold dit nog van de goddelijke voorzienigheid, die met haar in nauw verband stond. In de voorzienigheid kwam de wil tot daad. Want de twee „actus providentiae divinae” bestonden in de instandhouding van het geschapene en in het goddelijk albestuur, de „conservatio” en de „gubernatio.” ³⁾

1) „Praescientia semper significat non speculativam aut nudam tantum notitiam quae in mente est; sed practicam sive potius affectivam scientiam quae in voluntate est, qua affectu benevolo ac propenso Deus fertur in rem aut personam quam novit.” (Paraphrasis et observationes in Cap. VIII—XI Epist. Pauli ad Rom. 1644. pag. 6.; cf. Oper. Theol. 1650 II. pag. 392 col. 2. Zie de Nederl. vertaling van 1644 blz. 7.

2) Responsio ad duas Epist. Joan. Beverovicij. Oper. Theol. 1650 II. pag. 386. col. 1. (Nederl. vertaling van 1636 blz. 50 v. v.; cf. „De Praescientia futurorum contingentium.” Instit. Theol. Lib. IV. Sect. 2. Cap. 17. Oper. Theol. 1650 I. pag. 299 col. 2.)

3) Intit. Theol. Lib. IV. Sect. 4. Cap. 1. (Oper Theol. 1650. I. pag. 360 col. 2.)

Zoo verdedigde Episcopus de Remonstrantsche opvatting van de „praedestinatio”, uitgesproken in de Apologie, tegenover de absolute voorbeschikking Gods van het Calvinisme. Dit alles bracht er hem vanzelf toe de opvatting, dat God de auteur der zonde was, te verwerpen, en het leerstuk der erfzonde wel niet geheel prijs te geven, maar met Zwingli een onvolmaaktheid van den mensch aan te nemen, die van geslacht tot geslacht was aangeërfd en haar oorsprong vond in Adam's val. ¹⁾

Het doel der voorbeschikking was de uitverkiezing, maar omdat het goddelijk albestuur zich uitstreckte over den geloovige in het algemeen, moest gebroken worden met de uitverkiezing der gepraedestineerden, met de „electio vocatorum” en daarvoor in de plaats worden gesteld de „electio fidelium”, de uitverkiezing ter zaligheid van alle geloovigen. ²⁾

„'t Fondament van onse saligheydt kan noch en moet gestelt worden in een absolute verkiezing van d'eene

1) Het beginsel der „erfschuld” behield Episcopus. Met zijn opvatting der zedelijke verantwoordelijkheid van het individu, der „propria culpa”, trachtte hij dit in overeenstemming te brengen door niet het kind, maar wel den mondigen mensch verantwoordelijk te stellen voor zijne daden. (Apologia 1630 pag. 87; Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 153 col. 1.)

2) In zijn exegese van Rom. VIII: 33 zeide Episcopus: „Fideles Dei cultores *ἐκλεκτοὶ θεοῦ* dici mihi videntur, non quod a Deo electi sunt, sed quod fide sua per quam Christo adhaerent, uti egregius, eximius, selectus ac praestans Dei populus, inter reliquos eminent et excellant: phrasi Hebraea qua optima quaeque „electa” per exaggerationem „electa Dei” appellari solent”. (Paraphrasis et observ. in Cap. 8—11 Epist. ad Rom. 1645. pag. 18. Zie blz. 23 van de Ned. vertaling van 1644. (Oper. Theol. 1650 II. pag. 393).

en verwerpinge van de andere die voor alle andere dingen soude voorgegaen zijn. Want heeft God niet gewilt sich ontfermen over de sondaren sonder tusschen komende versoeninge, die door de offerhande des Middelaers moeste geschieden, soo en konde soodanige een verkiesinge geen plaetse hebben. Want die verkiesinge is de alderhooghste ontferminge en daer door wort de mensche gestelt in de alderhooghste gunste en genade Godes." ¹⁾ Allen konden „electi" worden, mits zij geloofden in „Christus Redemptor," die voor allen gestorven was. Zoo alleen kon Jezus' kruisdood waarde hebben; hij was opgeofferd niet om aan Gods eer te voldoen, niet omdat door den zondeval in de vervulling van Gods eeuwig raadsbesluit ook het zoenoffer werd geeischt, maar om allen te verlossen en het uitzicht te openen op de „remissio peccatorum." ²⁾ De uitverkiezing was een daad Gods, berustte op de „gratia," ³⁾ de verwerping (de „reprobatio") was een daad van den mensch zelf, omdat de genade kon worden weerstaan.

De werking toch der „gratia" moest niet worden gedacht

---

¹⁾ „Predicatie" 1693. blz. 779 1e kol.

²⁾ Zoo in een brief aan Petrus Taurinus van 11 Februari 1642 (Praest. et Erud. Vir. Epist. No. 568): „neminem hominem esse liquet, pro quo Christus non sit mortuus." Cf: Instit. Theol. Lib. IV. Sect. 5. Cap. 11. (Oper. Theol. 1650 I. pag. 423 col. 1.) Lectiones Sacrae in I Epist. Cathol. Apost. Ioannis (Oper. Theol. Pars Altera 1665 I. pag. 224 col. 2.)

³⁾ Het begrip „gratia" omschreef Episcopus als volgt: „Gratia nihil est aliud quam voluntas gratiam faciendi peccatoribus qua talibus et restituere aliquem in gratiam nihil aliud est quam efficere ut quis alicui bene velit." (Examen disputationis Walaei 1627. pag. 7. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 63 col. 1.)

als eene uitwendige en mechanische, maar als een innerlijke, zedelijke drang. Aan dien drang te gehoorzamen, al of niet, stond ieder vrij. Kon echter de genade worden wederstaan, dan kon zij ook in datgene, waarin zij zich openbaarde, in de „fides” ¹⁾ worden weerstaan, in het geloof, dan konden zij, die geloofden, avvallig worden. Te groot toch konden de nadeelen zijn, die verbonden waren aan de leerstukken over de mechanische werking der genade, over hare onwederstandelijkheid en over de „perseverantia sanctorum” en het grootste was voorzeker, dat daardoor die „securitas”, die gerustheid werd aangekweekt, die den Christen misstaat ²⁾ en zijn plichtbesef verzwakt. ³⁾ Dit laatste woog voor Episcopus het zwaarst. Waar het

---

¹⁾ Dat voor de Remonstranten het geloof eene genadegave was, blijkt uit de Confessio Cap. xviii (Ed. 1622. pag. 55. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 88 col. 2.) „Caeterum ut praecepta haec divina, hactenus exposita, non tantum praestare posset homo; sed et libenter atque ex animo praestare vellet, voluit Deus etiam a parte sua facere omnia quae ad utrumque efficiendum in homine necessaria erant: id est, statuit ejusmodi conferre gratiam homini peccatori per quam idoneus et aptus redderetur ad praestandum id omne quod ab eo in Evangelio postulatur.”

Zie ook: „Onderwijsinge in de Christelijke Relegie” 4e druk 1664. Art. 91. blz. 107 en „Proeve” van Heydanus 2e druk 1641. blz. 305 v. v.

²⁾ „Periculum salutis maximum a securitate est. Securitas carni gratissima est. Carnales eam ambiunt et in delitiis habent. Alii fere omnes ad eam propendent plus minusve. Levi momento opus est, ut in eam delabantur.” (Examen disput. Walaei. 1627. Dit moet gestaan hebben op pag 23 of 24, maar deze beide pagina's zijn uitgescheurd. Het bovengenoemde citaat is daarom ontleend aan: Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 66 col. 2.)

³⁾ Atqui cura vera est verus actus officij nostri uti securitas est officij istius nostri neglectus. (Examen disput. Walaei 1627. pag. 29. seq. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 68 col. 1.)

zedelijke werd aangetast, was hij altijd op zijn post, en ontzag hij zich niet, ten koste dikwijls der logica, een of meer dogmatische formules en leerstukken prijs te geven. Boven alles ging hem de zedelijke vrijheid van het individu. De geheele strijd tegen de praedestinatie was hem een strijd over eene zuiver ethische quaestie. Daarom werd de dogmatiek voor een zeer groot deel prijsgegeven, daarom ook werd, waar zij nog kon gehandhaafd worden in een wetenschappelijk werk als de „*Institutiones Theologicae*”, de volle nadruk gelegd op de anthropologie bijkans meer nog dan op de soteriologie. Want de godsdienst was practisch, niet speculatief. Het speculatieve diende alleen, om tot het practische te komen en de menschelijke wil, niet de menschelijke geest was ten slotte het fundament, waarop een practisch zedelijk stelsel kan worden opgebouwd. De beschouwingen over den menschelijken wil beheerschten eindelijk den geheelen strijd tusschen Contra-Remonstranten en Remonstranten, en zoo was de praedestinatie, die in den beginne alles overstemd had, vervangen door het „*liberum arbitrium*”, door de leer van de wilsvrijheid, en hiermede de strijd op het gebied van het zedelijke overgebracht. Thans gold het, niet het indeterminisme, maar een psychologisch determinisme te verdedigen. Want in 's menschen zieleleven, was de vrijheid van den wil en daarmee van de zedelijke persoonlijkheid gegrond.

De zedelijke vrijheid toch ¹⁾ was de vrijheid van den

---

¹⁾ De zedelijke vrijheid definieerde Episcopus als volgt: (*Instit. Theol. Lib. iv Sect. 3 Cap. 6. Oper. Theol. 1650 I. pag. 358 col. 1.*):

menschelijken wil, die uit God was en door God den mensch geschonken, omdat hij een deel was van het goddelijke in den mensch, van de „anima”. Want de wil behoorde tot die „actiones animae” die als „actiones imperatrices” van de „actiones famulatrices,” waartoe de „intellectus” behoorde, waren te onderscheiden, ¹⁾ zij was de „anima volens.” De zedelijke daad echter, die dus was een vrije wilsdaad, ontstond eerst, wanneer de „anima volens” was gericht op het „bonum primum ac summum”

Id vero, quod ad perfectam definitionem libertatis requiritur, est: Quod libertas sit potentia activa, ex intrinseca sua vi et natura ita indifferens, ut positis omnibus ad agendum requisitis, nihilominus tamen possit agere aut non agere, aut hoc vel illud agere.

„Potentiam” esse dicimus, non actum neque habitum.

„Activam potentiam esse dicimus, ut passivam removeamus; quia cum passio quatalis non possit esse libera patienti, nisi quatenus actio illa, unde passio talis provenit, agenti libera est, sequitur eam praecise et formaliter in potentia passiva non consistere.

„Positis omnibus ad agendum requisitis” dicimus; ne agere sit ex mera impotentia. Libertatis enim non est, non posse, sed posse non et posse.

„Posse agere et non agere” cum dicimus, id sic intelligendum est, quod potentia ad agendum simul sit cum potentia ad non agendum.”

1) „Tractatus de libero arbitrio.” Cap. 3. Oper. Theol. 1650 II. pag. 200 col. 2: „Quaedam actiones sunt famulatrices sive praeparatoriae, quarum opera homo uti potest, aut non uti, prout vult: quaedam imperatrices et consummatoriae, quas homo exercere potest, prout vult. Actiones primi generis sunt actiones intelligendi, sive apprehendendi naturam cujusque rei, prout est in sese; et dijudicandi ac discernendi, prout ea refertur ad aliud.

Eo ipso quod famulantes eas actiones esse dixi, indicare volui, eas natura sua ordinatas esse ad actiones imperatrices eliciendas, ac proinde eas praecedere debere; puta actiones considerandi, examinandi, dijudicandi, ante actionem volendi aut nolendi.”

als hoogste doelwit. 1) En dan ook eerst kon de godsdienst waarlijk practisch zijn, en zich uiten in de zoogenaamde „praxis pietatis,” de onderhouding van Gods geboden, de „godzalicheyt.” 2)

---

1) Dit doel was de fruitio van het „bonum summum” dat tevens was het „bonum jucundum.”

Electio omnis quae ab homine fit, quia est actio et motio libera, non fit nisi propter finem aliquem, quem homo assequi et habere vult, ut in eo adepto cum voluptate et delectatione quiescat. Omnis enim motus nititur aliquo immobili; unde consequitur hominem prius ac potius sibi ipsi bene velle, quam bonum velit. Omnis volitionis sive appetitionis terminus ultimus est fruitio.

Hoc posito necesse est ut duo statiantur:

1. esse aliquod bonum primum ac summum quod homo propter se appetit, et propter quod alia omnia expetit, illudque bonum esse bonum jucundum sive delectabile.

2. esse in homine affectum aliquem naturalem primum ac fortissimum, qui delectabilis istius boni fruitione afficitur.”

Op zuiver zedelijk standpunt vielen het „bonum summum et jucundum” samen. (Tractatus de libero arbitrio. Cap. 4. Oper. Theol. 1650. II. pag. 201 col. 2.)

2) In een brief aan Fr. v. Limborch van 16 Juni 1625 uit Rouaan (Cat. H.S.S. Rott. No. 1005) schreef Episcopus: „Zijn de geboden onmogelijk, soo zijn wij wel qualijck daer aen want sonder de onderhoudinghe van dien soo is het onmogelijk dat wij den Heere immermeer sien kunnen. Want die eerst hoope heeft, die reynight hemselven gelijk God reyn is. Maer wat apparentie doch van onmogelijckheydt daer Joannes zegt 1 Ep. 5. 3. datse selfs niet swaer en sijn? Licht en onmogelijk scheelen te veel van malkanderen. Want licht is veel meer als mogelijk. Tsijn waerlijck verkeerde en sorgelijcke leeraers die dat den armen menschen diets maken. Ick weet niet offer schadelijcker leere ende die het principale fundament vande Christelijke Religie crachtiger omstoot sijn kan als deze. Alle andere disputen die loopen of op speculatiën of op eenighe particuliere artikulen, maer dese loopt regelrecht tegen de geheele leere, die de leere genoemt wort die nae de godzalicheyt is ende wel uytdruckelijck zegt

Vele schriftuurplaatsen bevestigden dit gevoelen, ¹⁾ en aangezien in dien tijd aan dergelijke „*loca probantia*” de grootste waarde werd gehecht, zochten Episcopi^{us} en de Remonstranten voortdurend in de Schrift naar steunpunten, en kwamen zij er onwillekeurig toe, het schriftbeginsel sterk op den voorgrond te plaatsen. Hier hadden zij een machtig wapen tegen de wederpartij, die noch het supra- noch het infralapsarisme, noch ook één der leerstukken, die daarmee samenhangen, op bijbelsche gronden kon verdedigen, terwijl toch het schriftbeginsel een zuiver Protestantsch beginsel was. Dit beginsel kon echter naast eene geldende geloofsleer niet streng toegepast worden, en moest derhalve óf opgegeven worden, óf leiden tot verwerping van de geloofsleer. De Calvinisten wilden geen van beiden doen, de Remonstranten deden het laatste. In zijn polemie^k tegen Rome en tegen het Calvinisme heeft Episcopi^{us} het schriftbeginsel met succes toegepast, terwijl het tevens geleid heeft tot zijne latere beschouwing der Schrift. Daar-

---

dat de nieuwe creatu^{re}, die bij God gelt, is... de onderhoudinge van Gods geboden. (Een woord, dat moeielijk leesbaar is, doordat het handschrift aan den rand is afgerafeld, is hier uitgevallen.)

1) Hoe hoog de „*praxis pietatis*” gesteld werd, blijkt uit de „*Praefatio*” der „*Confessio*” (Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 73 col. 2.):

„*Ad praxim autem Christianae pietatis omnia direximus. Quippe veram Theologiam credimus mere practicam esse, non autem vel simpliciter, vel maxima et potiore sui parte speculativam, et proinde quaecunque in ea traduntur, eo unice referenda, ut ad officium suum sedulo faciendum et mandata Jesu Christi observandum, acrius aptiusque homo inflammetur atque animetur.*”

door toch werd het vrije onderzoek der Schrift geeischt, en toen men eenmaal hiermee was begonnen, toen was tevens het fundament gelegd, waarop een meer zuivere, vrije, wetenschappelijke, bovenal grammatische exegese kon worden gebouwd. Het is de blijvende verdienste van Episcopus, hierin te zijn voorgegaan. ¹⁾ Maar groter

---

¹⁾ Dit kan hier niet verder uitgewerkt worden. Episcopus' exegese moet tot later blijven rusten. Het volgende kan alleen reeds hier opgemerkt worden, dat het doel van Episcopus' exegese was, de waarheid in de Schrift vervat, te toetsen aan de Schrift zelve en haar onomwonden weer te geven. Zoo zeide hij in zijne oratie bij het afscheid van de Leidsche Hoogeschool. (pag. 3. van het handschrift, te Amst. aanwezig. Oper. Theol. Pars Altera 1665 I. pag. 170 col. 1.): „Primum est ut Veritatem rerum Scripturis comprehensarum, quantum a me fieri possit, nudam, apertam et planam vobis facerem, nullo ceremate, nulla purpurissa adulteratam, nullis cincinnis incrustatam, nullis fucis aut adscititiis coloribus pictam.”

Het goed recht der exegese bepleitte hij aldus in zijne „Praefatio in Novi Testamenti brevem et succinctam interpretationem.” (Oper. Theol. Pars Altera 1665 I. pag. 595 col. 2.): „Verum eminvero cum Scripturarum intelligentia in sensuum Scriptura contentorum solida notitia atque intelligentia consistat, sensus autem sub ipsis verbis et phrasibus, tanquam sub corticibus medulla, et sub putaminibus nuclei, lateant, nullus profecto labor utilior dari potest quam is qui in phrasium enucleatione et elucidatione ponitur. Vilis haec fortasse et vulgaris quaedam cura nonnullis videbitur qui cum Scholasticis, Seraphicis scilicet illis et illuminatis doctoribus loqui malunt. Sed fidenter dicere ausim, nullam curam, nullum studium, ad solidam Scripturarum intelligentiam adipiscendam huic conferri posse: adeo ut is omne mihi punctum tulisse videatur qui in hoc genere caeteris se praestare studuerit.

De „sensus”, dien Episcopus in de woorden wilde opsporen, was de „sensus grammaticus”, dien hij plaatste tegenover den „sensus spiritualis.” Vooral in het O. T. kon hij de grammatische methode vrij consequent doorvoeren, beter dan in het N. T., waar hij telkens met

nog is zijn verdienste in dit opzicht, omdat hij met behulp van deze exegese een omkeer heeft teweeggebracht in de bijbelsche Theologie en de latere wetenschappelijke bearbeiding van het Oude Testament en den godsdienst van het Joodsche volk heeft voorbereid door zijn foederaal-theologie. ¹⁾ Heeft dus het schriftbeginsel welks toepassing Episcopus als apologeet van het Remonstrantisme zoo sterk maakte tegenover zijne wederpartij, een ver strekkenden invloed gehad op de wetenschappelijke behandeling van het O. en het N. Testament, niet minder heeft het de dogmatiek beheerscht en de Remon-

---

den „sensus spiritualis” te worstelen had. Waar de „sensus grammaticus” niet genoeg licht verspreidde, moest de „ratio” het ontbrekende aanvullen. („Apologia” 1630 pag. 33. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 125 col. 2.) In zijne oratie, gehouden te Dordrecht, zeide hij: „Sola Scriptura et quae ei juncta est, veluti pedissequa, recta Ratio, pro nobis agmen ductura est.” (Zie het handschrift op de Bibl. te Amst. en de Nederl. vertaling van 1619 blz. 28. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 4 col. 2.). Zij bekleedde dan ook eene groote plaats in de exegese.

De grammatische methode door Episcopus voorgestaan, bracht hem er toe, van de vertalingen der Schrift eene afzonderlijke studie te maken. Hij vatte dit samen in een hoofdstuk zijner „Institutiones” (Institut. Theol. Lib. IV. Sect. I. Cap. 21. Oper. Theol. 1650 I. pag. 274 col. 2. Seq.)

De geschriften van het N. T. beoordeelde Episcopus nog te veel naar hunne practische waarde voor het Christelijk leven. (Praefatio in Explicationem I. Epist. Cath. Apost. Joannis. Oper. Theol. Pars Altera. 1665 I. pag. 591 col. 1.) Als toonbeeld van exegese kunnen gelden zijn zuiver wetenschappelijke en critisch bewerkte „Prolegomena” voor I Joh. (Oper. Theol. Pars Altera 1665 I. pag. 173 col. 1. Seq.)

¹⁾ Dit kan hier niet verder besproken worden. De „foederaaltheologie” is opgenomen in het 2° en 3° boek der „Institutiones” (Oper. Theol. 1650 I. pag. 23—227).

stranten genoopt tot eene revisie der geloofsleer. Toen zij namelijk in de Schrift vele steunpunten voor hun gevoelen vonden en bij eene nauwkeurige beschouwing kennis namen van vele „*loca probantia*,” kwamen zij er toe de leerstukken, die niet voorkwamen in de Schrift, voor indifferent te verklaren en onderscheid te maken tusschen „*necessaria*” en „*non-necessaria*” in de geloofsleer. Noodzakelijk waren alleen die geloofspunten, die ten allen tijde, overal en door allen waren geloofd ¹⁾ en vervat waren in de Schrift en in het „*Symbolum Apostolicum*,” voorzover dit in overeenstemming was met de Schrift. ²⁾ Zij bestonden in de „*cognitio*

---

1) *Omnia illa quae ubique, semper et universis omnino hominibus, nomine excepto, scitu, creditu, speratu ac factu necessaria sunt ad salutem consequendum.*” (Tien Hoorn-Vragen der Papisten. 1641 blz. 7. Oper. Theol. 1650 II. pag. 154 col. 1).

2) „Alle Pointen, die elcken Christen noodig zijn ter saligheydt, worden begrepen in Pointen, die het Geloof ende die de zeden ofte de belevinge ende de belijdenisse des Geloofs aengaen. Wat de Pointen betreft, die het Geloove aengaen: die houden wij dat volkomelijck en klaer als in een kort sommier vervatet zijn in de Articulen van het algemeene Christelijcke geloof, 't welck men noemt „*Symbolum Apostolicum*.” (T Articul „Neder gedaelt ter Hellen” daer onder niet gerekent: gelijk het in het „*Symbolo Romano*” ende de Symbolis van de Orientaelsche Kercken eertijts niet en plach gestelt te worden. Wat dat is duyster en niet klaer om van een ygelijck verstaen te worden. Te meer om dat het in de Schriftuere niet klaer gevonden en wort.)” (Tien Hoorn-Vragen der Papisten. 1641 blz. 7. cf. Instit. Theol. Lib. iv. Sect. 1. Cap. 2. Oper. Theol. 1650 I. pag. 247 col. 1).

De geloofspunten, die de zeden betroffen, waren *Matth. xxii*: 37—40 en de Decaloog. (cf. *Confessio* 1622. pag. 39. Oper. Theol Pars Altera 1665. II. pag. 84 col. 1.) Deze laatste opvatting was volkomen in overeenstemming met den Heidelbergschen Catechismus, vraag 4 en

Dei," 1) het geloof in de onsterfelijkheid der ziel 2) en het geloof in „Christus Servator." 3). Door onderscheid te maken tusschen „corpus" en „essentia" der Schrift, wist Episcopus de aanvallen der tegenstanders af te weren, die op grond van schriftuurplaatsen als 1 Cor. V : 9 volhielden, dat men door de onvolledigheid der Schrift geen zekerheid kon erlangen omtrent alle geloofspunten. 4)

---

92. (Zie M. A. Gooszen „De Heidelbergsche Catechismus. Textus Receptus met toelichtende teksten. Leiden 1890." 1e deel blz. 12 en 3e deel blz. 183 v. v., en het „Schat-Boeck der verclaringen over de Catechismus der Christelicke Religie, door Festus Hommius. Leyden. 1638." Dl. I. bl. 18 en 104.)

1) Instit. Theol. 1650 I. pag. 279 Seq.).

2) Op de vraag: „An ad salutem creditu necessarium sit, Animam esse substantiam permanentem et quae cum corpore ipso non desinat esse aut cum eo non prorsus intereat?" antwoordde Episcopus: „Omnino necessarium creditu ad salutem nobis Christianis hoc est." (Oper. Theol. 1650 I. pag. 454 col. I.)

3) Hierbij moesten de volgende 4 geloofspunten worden aanvaard. (Oper. Theol. 1650 I. pag. 421.)

Necessaria sunt:

1. Jesum Christum verum fuisse hominem nobis per omnia similem, excepto peccato.

2. Jesum Christum ex Spiritu S. conceptum, et ex Maria natum esse.

3. Jesum Christum juxta promissionem divinam, patribus Israelitici populi factam, ex semine Abrahami, ex tribu Juda et ex domo Davidis secundum carnem descendisse.

4. Jesum Christum ex Maria natum, esse verum et unicum illum Messiam et Servatorem mundi.

Het triniteitsgeloof was een „non-necessarium". (Oper. Theol. 1650 I. pag. 421 col. 1.)

„Sufficit ad salutem, si credatur firma sed simplici fide, Spiritum Sanctum procedere a Patre, et esse etiam Filii Spiritum." (Oper. Theol. 1650 I. pag. 344. col. 1.)

4) Tien Hoorn-Vragen der Papisten. 1641 blz. 69.

Dit verlangden de Remonstranten ook niet, de hoofdzaak was, dat men zekerheid had omtrent de „necessaria” en dat daarin eenheid werd gebracht, nadat ze zooveel mogelijk waren beperkt. Uit deze beperking is geboren die verdraagzaamheid, die den Remonstranten bijkans het dierbaarst was van al hunne beginselen en die zij beschouwden als het sieraad hunner Societeit.¹⁾ De „onderlinge verdraechsaeemheyd” is door Episcopus verdedigd, en in praktijk gebracht, zoowel tegenover „onreckelijckheyd” als tegenover „slappicheyt.” Hoe betreurde hij het, dat Camphuysen zich niet verdragen kon met de Broeders. „Gave God,” zoo riep hij uit,²⁾ „Gave God, dat de vroomen als Camph. en anderen soo verre haer niet en vervreemden van ons.... Dus moeten wij worstelen met alle humeuren tot datter eens een tijt kome die mogelijk alle weerom eens te samen sal brenghen.... Ick hebbe reden om te hoopen.” En aan Wtenbogaert schreef hij eens:³⁾ „dat niemant uyt de gemeenschap der Christenheyd (behoort gesloten te worden) om poincten niet nodigh ter salicheyt. Dat is dunckt mij de rechte onderlinge verdraeghsaeemheyd, die wij voor hebben ende die ick hoope dat een eere noch wesen sal voor onse Societeyt.”

---

¹⁾ In een brief aan Joh. Wtenbogaert en Episcopus van 24 December 1623 (Brieven van Joh. Wtenb. No. 294.) sprak Montanus van de „onderlinge verdraechsaeemheyd, die wij mainteneren ende als het beste cieraet van onse Societeyt houden.”

²⁾ In een brief aan Rem Bisschop van 7 April 1625 uit Rouaan. (Cat. H.S.S. Rott. No. 999.)

³⁾ In een brief van 21 Maart 1631. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1046. Brieven van Joh. Wtenb. No. 908.)

Deze verdraagzaamheid sproot niet voort uit het feit, dat de Remonstranten de onderliggende partij waren. Reeds voor de verbanning ijverden zij er voor. 1) Zij ontvaardde niet in libertinisme en onverschilligheid 2), evenmin als ze ooit is belemmerd door de confessie. In deze juist is zij officieel als een beginsel der Remonstranten erkend, nadat eerst was gewaarschuwd, dat de confessie zelve nooit moest beschouwd worden als eene geloofsformule, die binnen enge, scherp afgebakende grenzen de godsdienst en de „fides salvifica” wilde beperken en hen, die zich niet met haar konden vereenigen „per conscientiam”, uitsluiten van het koninkrijk Gods. 3)

Door het belijden van deze beginselen heeft Episcopius het Remonstrantisme krachtig verdedigd, krachtiger dan door menig pamflet, menig polemisch geschrift. Zijn taak was echter nog niet volbracht. Nu het gevoel der Remon.

1) Zooals reeds blijkt uit de bekende woorden, door Episcopius uitgesproken in zijne oratie, op de Synode te Dordrecht gehouden. Zie blz. 47.

2) Dit bewijst Episcopius' houding tegenover Camphuysen, Hanecop e. a.

3) In de „Praefatio” der „Confessio”:

„Necessarium est, ne formulae istae unquam habeantur pro limitibus et terminis, intra quos Religio et salvifica Dei cognitio consistere credatur, tanquam si ii qui istis accedere aut suffragari per conscientiam nequeunt, a salute aeterna et regno coelorum ea propter excluderentur ac separarentur. Absit id a nobis qui Christianos in multis imprudenter errare posse sine salutis suae jactura, firmiter credimus quique pauca admodum esse arbitramur quae praecise ad aeternam salutem obtinendum scitu et creditu necessaria sunt.”

(Aangezien de „praefatio” voor de uitgave der „confessio” van 1622 niet is gepagineerd, verwijs ik naar de Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 72 col. 1.)

stranten bekend was geworden, begon men van alle kanten herhaalde beschuldigingen tegen hen in te brengen. Wederom moest hij optreden als verdediger. Ook in het afweren van deze aanklachten heeft hij dezelfde kracht ontwikkeld.

§ 2. Het afweren der beschuldigingen.

Reeds voordat de Remonstranten officieel hun gevoelen hadden bekend gemaakt in de confessie, waren er beschuldigingen tegen hen ingebracht. In de eerste plaats over het stellen eener confessie zelf. Toen men den Remonstranten verweet, dat er geen eenheid was in hun geloof en hun theologie vervloede, toen Heinsius en Trigland misbruik maakten van de vertraging, die de confessie ondervond en de Remonstranten van libertinisme en ongeloof beschuldigden, ¹⁾ toen was niet alleen de noodzakelijkheid eener belijdenis geconstateerd, maar reeds dadelijk eene wederlegging geeischt. In de „Nodige verantwoordinge der Remonstranten nopende het stellen eener confessie,” verdedigde Episcopius de Remonstranten tegen de beschuldigingen, dat er geen eenheid zou bestaan in hunne opvatting van den doop, het avondmaal en de rechtvaardiging, en dat zij zich zouden willen aansluiten bij de Lutherschen en de Gereformeerde godsdienst geheel ontrouw worden. Zij bleven trouw aan de opvatting van doop en avondmaal, zooals die door de Zwitsersche Hervormers was voorgestaan, en het feit, dat zij zich niet konden vereenigen met de consubstantiatieleer en met de Luthersche opvatting van de rechtvaardiging door het ge-

---

¹ Zie blz. 56.

loof, was reeds voldoende om aan te toonen, dat van eene vereeniging met de Lutherschen geen sprake kon zijn.

Wat de confessie zelve betrof, de tijd was daarvoor nog niet gunstig, het materiaal was verzameld, maar de Remonstranten wilden niet, dat allen aan de opvattingen van drie of vier leiders uit hun midden, blindelings zouden gehoorzamen. Voor eene confessie was eene algemeene vergadering van alle Remonstranten noodzakelijk, maar door de verbanning en de daarop gevolgde verstrooiing en verspreiding had deze nog niet kunnen bijeenkomen. 1)

Toen de confessie in 1621 verscheen, was aan deze beschuldigingen van zelf een einde gemaakt.

Reeds vroeger ook was men opgetreden met de meer ingrijpende beschuldiging van Socinianisme. Deze werd thans met des te meer heftigheid uitgesproken en stelselmatig herhaald. 2) Bijkans in elk geschrift tegen de

---

1) „Als sij (de Rem.) sullen sien dat het practicabel ende oirbaer is een nieuwe (confessie) te stellen, soo sullen sij haest eene ghereet hebben: de stoffe ligt daer toe al veerdich, ende is haest ophemaect. Dan de Remonstranten en sijn niet van meeninghe aen 't ghene drie ofte vier souden mogen smaken alle de anderen blindelijck te verbinden. Dat zij verre. Sij souden gaerne alles doen met ordre. Dit is claer en waer, de Remonstranten zijn vijanden van conscientie-dwangh.”

2) Het sterkst is zij uitgesproken door Hommius in het „Specimen Controversiarum” ed. 1618 (de „praefatio”, waaruit dit citaat genomen is, is niet gepagineerd) waarin hij zeide: „illam de Praedestinatione controversiam quinque Articulis expressam, *πρόρρασι* tantum esse, sub qua Socinianismum (aliquantulum forte interpolatum aut incrustatum) in Reformatas hasce Ecclesias introducere conentur (sc. „Remonstrantes”). En eenige regels verder: „Nulla hactenus ratione permoveri potuerunt, ut aperta ac rotunda declaratione publice testatum facerent, quid de praecipuis doctrinae Reformatae capitibus sentiant, aut quam procul a Socinianorum erroribus absint.”

Remonstranten kwam zij voor. Aangezien het Socinianisme voor de grootste ketterij gold, werd aan haar door de tegenpartij het meeste gewicht gehecht. Na het dispuut met Hommius ¹⁾ was de voornaamste beschuldiging die van de Leidsche faculteit in haar „Specimen Calumniarum” ²⁾ waarbij zij uit het boekje „De Pace et Concordia Ecclesiae” verschillende Sociniaansche leeringen had gehaald en op naam van Episcopijs had gesteld. Episcopijs verdedigde de Remonstranten in zijn „Responsio” door er op te wijzen dat, terwijl hij en zijn geloofsgenooten beslist Trinitariers waren, de schrijver van „De Pace et Concordia Ecclesiae” zich verhief tegen het „Trinitatis mysterium.” ³⁾ Gelukkiger nog was Episcopijs’ verdediging in zijn „Bodecherus Ineptiens.” Bodecherus’ „Sociniano-Remonstrantismus” ⁴⁾ werd niet alleen geheel weerlegd, maar tevens werd ook de beschuldiging tegen den aanklager zelf gericht. ⁵⁾ Leerde Socinus, dat de „satisfactio Christi” overbodig was, hetzelfde deden de Contra-Remonstranten, want door de praedestinatie was de satisfactie ijdel geworden voor al de verworpenen. Brak Socinus met de uitverkiezing, de „electio”, hetzelfde deden de Contra-Remonstranten, want door de praedestinatie was het voor den mensch geheel overbodig geworden, zich zoo te onderscheiden van zijne medemen-

---

1) Zie blz. 31.

2) Zie blz. 90 en 91.

3) De Pace et Concordia Ecclesiae. ed. 1630. pag. 10.

4) Zie blz. 73.

5) Deze methode werd door Episcopijs veelvuldig in zijn polemieken toegepast, het z.g.n. „retorquere argumentationem”.

schen, dat hij kon gerekend worden een uitverkorene te zijn onder de menschen, zoodat het normatieve der uitverkiezing en daarmee deze zelf eigenlijk moest worden prijsgegeven. Wanneer Socinus aan God een vrijen wil toeschreef, dan deden de Contra-Remonstranten hetzelfde, zoo niet erger, want de geheele praedestinatie was niet alleen een uiting van Gods vrijen wil, maar berustte ten slotte eigenlijk geheel op willekeur.

Het mag verwondering baren, dat de tegenpartij nooit een punt van overeenkomst tusschen Remonstranten en Socinianen heeft opgemerkt in het rationalisme waarmee de eersten behept waren, zeer zeker is het eene waarheid, dat de beschuldigingen, zooals zij werden uitgebracht en geformuleerd, geheel onwaar waren. ¹⁾ Toch heeft het

---

¹⁾ De bovengenoemde overeenkomst tusschen Socinus en de Contra-Remonstranten, werd door Episcopiuss samengevat in de volgende 5 punten. (Bodecherus Ineptiens. 1624. pag. 41, 42. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 57. col. 2.)

I. De Satisfactione Christi Socinus asserit, Deum sine ulla satisfactione praecedente, ex puro puto beneplacito voluntatis suae, redijsse in gratiam cum nonnullis peccatoribus, et illos aeternae salutis participes facere decrevisse.

Idem dicunt Contra-Remonstrantes, quando dicunt, Deum elegisse ad aeternam vitam et ex amore immutabili ad aeternam salutem nominatim destinasse paucos quosdam peccatores, absque ulla praecedente satisfactione Christi.

II. Socinus dicit, Deum pro absoluta sua voluntate certos populos quosdam elegisse ad gratiam quos salvos facere et ad spem vitae aeternae vocare cupiat.

Contra-Remonstrantes idem dicunt; sed hi tanto sunt pejores Socino, quod statuunt Deum populos integros vocare ad vitam aeternam, cum tamen ex iis non nisi paucos quosdam elegerit, ad quos vocationem istam, ex intentione salvandi, pertinere vult: Socinus autem omnes ac

groote moeite gekost ze te smoren en na Episcopiuss' dood werden ze nog meer dan eens herhaald. ¹⁾

---

singulos vocatos serio ac cum intentione salvandi a Deo vocari dicat.

III. Socinus asserit, quosdam homines ac populos absoluta voluntate a Deo reprobari a vitae aeternae spe, et sub aeterna morte ac condemnatione cui per nativitatem ex mortali Adamo obnoxii sunt, deseri ac relinqui. Idem dicunt Contra-Remonstrantes; sed hi tanto sunt deteriores illo, quod ille dicat, populos qui a Deo reprobantur a spe vitae aeternae ad aeternum tantum exitium reprobari, et a Deo ad spem vitae aeternae per Evangelium non vocari: Contra-Remonstrantes autem dicant, eos, quos absoluta voluntate Deus reprobat, ad aeternos cruciatus reprobari et saepe ad gratiam vocari; imo vocari eo fine, ut magis indurentur, et gravioris condemnationis rei fiant.

IV. Socinus dicit, Deum non praescire, nec praescire certo posse, contingentia quae a libera voluntate dependent, nisi ea in hanc aut illam partem decreto suo praedeterminet. Idem dicunt Contra-Remonstrantes: sed hi tanto pejores illo, quod Deum omnia praescire velint, bona et mala, idcirco quia ea ab aeterno, ut fierent, praedeterminavit; cum Socinus neget, Deum praedeterminare hominum voluntates ad malum, nisi id propria et vincibili sua culpa meruerint, ac proinde etiam neget, Deum praescire certo, an ea futura sint, necne.

V. Socinus credit Deum aliquando incitare, impellere, imo cogere aliquos ad peccandum, ita ut necessitate peccent, et non possint non peccare. Idem dicunt Contra-Remonstrantes infinitis locis, sed hi tanto sunt pejoris illo, quod ille id a Deo nunquam fieri dicat, nisi quando ij, circa quos id fit, jam pridem mali sunt et digni quovis Dei supplicio, sua propria culpa redditi.

¹⁾ Zoo door P. Jurieu in zijn „Tableau du Socinianisme”, waarin Episcopiuss gebrandmerkt werd als „omnium periculosissimus Christianae Religionis hostis.” (Acta Eruditorum 1681. Lipsiae. pag. 449—450.) Hier tegen schreef J. Molinaeus „De ware wijsheyt, die van boven is, vertoont in drie Predikatien over Jac. III. 13. 14 met een voorreden, waarin de grote onbescheidenheit van den Heer Jurieu en het groot ongelijk den Heer Episcopiuss en alle voorstanders der vreedsame waarheit en ware wijsheit bij hem aengedaen, getoont wert.” Rott. 1621. (Zie Abr. d. Am. v. d. Hoeven „Tweede Eeuwfeest” blz. 95. Het is mij ondanks herhaalde aanvragen en nasporingen niet gelukt, het werkje te vinden.)

Ook Ariaansche en Pelagiaansche gevoelens werden den Remonstranten toegeschreven. Van Arianisme had hen Heydanus beschuldigd in zijn „Proeve ende weerlegginghe des Remonstrantschen Catechismi.” ¹⁾ In de confessie echter, waaruit de Catechismus was samengesteld, had Episcopus niet het Arianisme beleden, maar de generatie uit den Vader. ²⁾ Wel leerde hij, dat èn de Zoon èn de H. Geest gesubordineerd waren aan den Vader, ³⁾ maar deze subordinatie berustte toch op de generatie. ⁴⁾ Ariaansch was dus der Remonstranten gevoelen niet, 't geen Episcopus tegenover Heydanus nogmaals betoogde en volhield in zijn „Antwoord op de

---

v. d. Hoeven verdedigde Episcopus o. a. door te wijzen op: Instit. Theol. Lib. IV. Sect. 2 Cap. 32, dat handelde: „De Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto.” Ook Clericus nam de pen tegen Jurieu op. (P. Bayle. „Dictionnaire historique et critique. T. II. p. 1056.)

¹⁾ Blz. 38 van den tweeden druk. Zie blz. 109.

²⁾ „Confessio. 1622. Cap. III. pag. 14. (Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 78.): „Est enim solus Pater originis omnis expers, seu prorsus ingenitus, et nullo alio procedens: sed qui Deitatem tamen suam, tum Filio unigenito, non quidem per creationem (cujus respectu angeli dicuntur filii Dei) neque per gratiosam adoptionem (per quam nos fideles etiam sumus filii Dei) neque per solam divinae potestatis ac gloriae supremæ, qua Mediator est, gratiosam communicationem; sed etiam per veram attamen arcanam et ineffabilem generationem; tum etiam Spiritu Sancto communicavit.”

³⁾ „Certum est ex iisdem Scripturis, personis his tribus divinitatem divinasque perfectiones tribui, non collateraliter aut coordinate, sed subordinate; ita ut Pater solus naturam istam divinam et perfectiones istas divinas a se habeat, sive a nullo alio, Filius autem et Spiritus Sanctus a Patre.” (Oper. Theol. 1650. I. pag. 332 col. 2.)

⁴⁾ „Fundamentum subordinationis inter Patrem et Filium est generatio.” (Oper. Theol. 1650 I. pag. 334 col. 2.)

Proeve," terwijl hij tevens woees op het schriftmatige van de verklaring der Remonstranten. ¹⁾

In de opvatting der erfzonde waren de Remonstranten het nòch met Augustinus nòch met Pelagius eens. De beschuldiging van Pelagianisme, zooals die o. a. door Heydanus ook werd geuit, ²⁾ kon hen dus niet treffen. Zij toch erkenden geen erfzonde, maar met Zwingli schreven zij den mensch eene onvolmaaktheid, eene gebrekkigheid toe, die de nakomelingen van Adam van de zondige en uit het Paradijs verstoten voorouders hadden geërfd. ³⁾ Leerde Pelagius dat de zonde van Adam dezen alleen verdor-

1) „Antwoord op de Proeve". 1643. (Eerste druk) blz. 40:

„Hij (Arius) geloofde, dat hij (Christus) geschapen was; *κτίσμα και ποιήμα ἔστι ὁ υἱός* seggen beyde Socrates en Sozomenus, dat hij seyde, en dat uyt niet: *ἦν ποτὲ ὅτι οὐκ ἦν λόγος ἐξ οὐκ ὄντων*. Maer hij en geloofde niet, dat hij van den Vader gegeneereert was. Als dan dese beschrijvinge (de Rem. Catechismus) van een generatie des Soons van den Vader spreect, hoe kanse Arriacns wesen?" (Zie ook den brief van Episcopus aan een ongenoemde van 14 Maart 1631, Cat. H.S.S. Rott. No. 1047, waarin hij zich verdedigde tegen de beschuldiging van Arianisme.)

2) In de „Proeve", tweede druk 1641. blz. 90—115.

3) De Rem. erkennen geen erfzonde, maer met Zwinglio een gebreke-lijkheit die de na-komelingen van hare sondige en uyt den staet der gratie en saligheyt verstootene voor-ouders aen-geërfd hebben.

Wat Pelagium aengaet 't is oock seecker, dat die heeft gesustineert, als in versheyden concilien te sien is, dat de sonde Adams, hem alleen beschadigt heeft, en niet het menschelijke geslacht. En dat de jonggeborene kinderen in de selve staat zijn, in de welke Adam was voor den val.

Daer uyt dan lichtelijk af te nemen is, als de Remonstranten seggen, dat de sonde Adams hem niet alleen maer alle sijne nakomelingen beschadigt heeft dat sij dan tot Pelagium niet en zijn overgegaen.

(Antwoord op de Proeve. 1643. blz. 90.)

ven had, en dat de jonggeboren kinderen in den zelfden toestand verkeerden, waarin Adam was voor den val, ¹⁾ Episcopi^{us} hield in zijne verdediging vast aan de „culpa infantium,” maar tevens beweerde hij, dat Augustinus' opvatting van het „peccatum originale” logisch moest uitloopen op de ontkenning van het schuldbesef en de verantwoordelijkheid van het individu. Hij hield het beginsel der erfschuld, der „culpa infantium” over, het leerstuk van het „peccatum originale” overigens prijsgewend, maar verbond daarmede het beginsel van de „propria culpa” van den mensch, die tot de kennis der zonde gekomen is.

Het beginsel der „propria culpa”, van de verantwoordelijkheid van den mensch voor zijn daden, die het uitvloeisel waren van zijn vrijen wil, heeft aanleiding gegeven tot de aanklacht, dat door zulk eene vrijheid aan den mensch toe te kennen, aan God's eer werd te kort gedaan.

Dit verwijt hebben de Remonstranten vaak moeten hooren. Eerst door Episcopi^{us} is het ten sterkste wederproken in zijn „Eere Godts” ²⁾ met de belijdenis: „De

1) In de „Apologia” 1630 pag. 87. (Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 153. col. 1) zeide Episcopi^{us}:

„Pelagius contendebat, uti Augustinus refert Epist. 106: „Adamus, sive peccaret sive non peccaret, moriturum fuisse, et quod peccatum ejus ipsum solum laeserit, non genus humanum, et quod neque per mortem neque per praevaricationem Adami omne genus humanum moriatur.” Id est, ex peccato Adami malum nullum, id est neque mortem neque vitium, infirmitatem aut debilitatem ullam ad posteros dimanasse, quod ipsum in Pelagio etiam damnare videtur concilium Arausicanum, can. 2. et 28.”

²⁾ Zie blz. 85.

Arminianen of Remonstranten verclaren ende beschermen met het gevoelen van dat een mensch de geboden Christi kan onderhouden, Godts Barmherticheyt, Goetheyt, Liefde, Wijsheyt, Waerheyt, Oprechticheyt, Gerechticheyt ende Billickheydt.”¹⁾ Na dit van al deze eigenschappen afzonderlijk aangetoond te hebben, uitte hij het verwijt tegen de aanvallers zelf, die door het aannemen der erfzonde God’s eer ondermijnden²⁾ en God’s goedheid wegnamen, omdat zij predikten, dat God den mensch verwerpt zonder aanzien des persoons en hem alleen scheidt, om hem te verderven. En bovendien beroofden zij God van zijne heiligheid omdat zij hem maakten tot den auteur der zonde, en van zijne barmhartigheid en liefde, omdat zij geloofden dat God Christus in de wereld had gezonden, om alleen voor eenige weinige menschen te sterven, intusschen willende, dat het grootste gedeelte eeuwig zoude verloren gaan.³⁾ Neen, God’s eer werd niet belaagd, wanneer men aan den mensch het vermogen toekende, uit eigen kracht de zaligheid te verwerven met behulp van zijn God, want het fundament der religie

---

1) „Eere Godts”. 1627. blz. 7.

2) Want 1. heeft Adam voor den val geen krachten gehad om in Christum te gelooven, soo ist een groote onbillickheyt sijn Naecomelingen te straffen om haer onghelooft, bij aldien sij daer toe gheen krachten en hebben ontfangen. Ten 2. ontken ick dat Adam en alle menschen in hem voor den val macht gehad hebben, om in Christum te gelooven: want Godt en konde voor de sonde ’t Geloof in Jesum Christum van Adam niet eyschen vermits het ghelooft in Jesum Christum hem omhelst als een die van de sonde verlost.” (Eere Godts. 1627. blz. 16.).

3) Eere Godts. 1627. blz. 18, 19, 20.

was de vereeniging des menschen met God, eene vereeniging, die niet alleen van de zijde van God, noch ook alleen door den mensch, maar van beide zijden, werd bewerkt. ¹⁾

Eene verdediging van het supralapsarisme, zooals die door Trigland werd gegeven in „Den krachteloosen Remonstrant,” ²⁾ verkleinde God's eer en liet door het „decretum horribile” geen plaats voor God's liefde en barmhartigheid. ³⁾ En toen Trigland zelf, om aan dit

¹⁾ Deze meening verdedigde Episcopus in „De krachteloosheit der Godsalicheyt van de Leere J. Triglandii.” Zie de uitgave van 1632 blz. 6:

„Indien de geheele Religie bestaat in dusdanighe eene vereeniginghe des menschen met God, zoo is dan de geheele Religie niet alleen een puer werck Godes, maer oock sulcken werck 't welke staende en blijvende het onmogelijk is dat een mensch nae-late Godsaligh en Gods-dienstigh te wesen. Is dese vereeniginghe een puur louter werck Godes, dan zegh ick dat nootsakelijk volght dat den Godesdienst dan niet noodigh en is om den mensch met Godt te vereenigen, maer dat den mensch met Godt vereenight is, eer hij hem dient en cert.”

²⁾ Zie blz. 97. De verdediging is te vinden in „Den krachteloosen Remonstrant.” 1632 blz. 11. v. v.

³⁾ Dit betoogde Episcopus in „De kracht der God-salicheyt,” dat tegen het bovengenoemde geschrift van Trigland in 1632 verscheen. (blz. 49):

„Mijn argument teghen Triglandium is ghebout gheweest op sijn ghevoelen van de verwerpinge conform zijnde de besluyten van 't Synodus van Dort, 't welck dit is: Dat God uyt het menschelijke geslachte eenighe weynighe menschen heeft willen verkiesen ten eeuwighen leven ende den meesten hoop verworpen of laten legghen in den val ende in de verdorvenheit, met intentie en voor-nemen, om de eerste krachtigh met hem weder te vereenigen ende uyt kracht van die vereeniginghe alle zaligh-makende ghenade mede te deylen, en om de laetste met hem niet en noyt weder te vereenighen ende

verwijt te ontkomen, het infralapsarisme ging huldigen, ¹⁾ viel het Episcopus niet moeilijk aan te toonen, dat door dit onlogische leerstuk God's eer zeker niet kon gered worden. ²⁾ Dit kon alleen geschieden, wanneer men aan

---

daerom gheen zaligh-makende ghenade hem immermeer te schenken of mede te deylen.

Het gene dat God den mensche onmogelijk heeft gemaect door sijne eyghene straffe, daer toe en kan hij den mensch niet verplichten."

¹⁾ In zijn, in dialogvorm geschreven „Ware Religie." Zie blz. 98.

²⁾ In zijn „War-Religie" nam Episcopus de pen ook hietegen op. Dit geschrift bevat in den vorm van eene samenspraak een meesterlijk pleidooi voor het Remonstrantisme tegenover het supra- en infralapsarisme. De personen zijn opzettelijk als Gereformeerde en Contra-Remonstrant gequalificeerd, om de ongerijmdheden en verschilpunten in de leer der tegenpartij zelve aan te toonen, en den strijd tusschen infra- en supralapsarisme in een hel daglicht te plaatsen. (Ook de Dordtsche synode heeft het infra- en supralapsarisme te vergeefs trachten te verzoenen. J. H. Scholten. „De Leer der Herv. Kerk". 1861. Dl. IV. blz. 601.) Hierbij legde Episcopus den Contra-Remonstrant alle mogelijke tegenwerpingen in den mond, die door de tegenpartij zouden kunnen gemaakt worden, en vaak ging hij langs inductieven weg en vragenderwijs te werk, om tot zijn doel te komen. Zijn meesterschap in het disputeeren blijkt hieruit ten volle, ook al is het betoog te langdradig.

„Triglandium, die houde ick dat niet alleen in sijne voorgaende Boecken, maer oock en insonderheyt in dit sijn laetste Boeck claer heeft laten blijken, dat in sijne Leere soo vele ongherijmtheden steken dat ick niet en gheloove dat yemant dat Boeck met aendacht en sonder passie oft vooroordeel lesende, die niet terstont merken en tasten sal met beyde sijne handen: ende die alle te samen spruyten uyt die principale onverschoonlijcke en onverantwoordelijcke ongherijmtheyt dat God den eersten mensche en in hem alle menschen tot de zonde ghenootsacckt heeft." (War-Religie. 1634. blz. 9.)

Episcopus wees verder (War-Religie. 1634. blz. 16.) op de inconsequentie van het infralapsarisme, vooral waar Trigland zeide (Ware-Religie. 1633. blz. 64.) „God scheidt Adam ende in hem alle menschen, opdat

den mensch eene door God geschonken zedelijke vrijheid toekende. Maar juist dit op den voorgrond stellen van de anthropologie tegenover eene eenzijdige theologie, lokte weer eene nieuwe beschuldiging uit, de zonderlinge beschuldiging thans van idololatrie. Walaeus, die hiermee optrad, meende dat de Remonstranten den mensch tot zijn eigen idool maakten, omdat idololatrie niets anders was, dan, wat God alleen eigen was, op eenigerlei wijze aan den mensch toe te kennen. ¹⁾ Deze beschuldiging, die aan Episcopus eerst eenige spotwoorden ontlokte, ²⁾

---

hij staende blijven ende eewigh leven soude." Dan waren de supralapsariers consequenter, waar zij zeiden: „God scheidt de verwerpene in Adam opdat Adam en sij in hem vallen souden en verdoemt worden." Wilde Trigland de praedestinatieleer handhaven, dan moest hij ook de volle consequentie daarvan aanvaarden en zich buigen voor het „decretum horribile" en Calvinist of Remonstrant worden.

1) In zijn „Disputatio" *Theol. XXII*: „Atqui periculosior error in Christiana religione dari non potest quae non fovet sed destruit pietatem, dum per omnia hominem constituit (sc. Rem.) sui ipsius idolum; idololatria enim est, quodcumque Deo est proprium, aliquo modo homini attribuere".

Deze thesis is afgedrukt achter het „*Decretum Illustr. ac Potent. Ordd. pro pace Ecclesiae*" etc. (*Oper. Theol. Pars Altera 1665. II. pag. 60 col. 2*).

2) In zijn „*Examen Disputationis Walaei*." 1627 pag. 28. seq. (*Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 67 col. 1. seq.*):

Mira argumentatio est et felle plena. Nempe ergo Remonstrantes veri sunt idololatræ. Tempus est ut in eos ferro et igne saeviant patriæ Rectores, ne idololatriæ favere videantur. Impune id licet in idololatræ, imo ut id fiat lex Dei severe jubet. Nil restat, nisi ut de Remonstrantibus mereat carnifex. Ad leones, ad furcas, ad cruces et flammas Remonstrans trahatur.

„Hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae". Sed nos argumentum videamus.

werd weer gericht tegen den beschuldiger zelf, die met zijne opvatting van 's menschen onvermogen, den mensch verlaagde tot een blok, tot een idool dat slechts door eene vreemde kracht kon bewogen worden, maar zelf geen kracht kon uitoefenen. ¹⁾

Zoo heeft Episcopus gestreden voor zijne zaak, de zaak zijner geloofsgenooten. Aan zijne verdediging ontbrak echter nog iets. Want wel was hiermede het recht van bestaan van het Remonstrantisme in de theologie erkend, in het kerkverband echter moest het zijne plaats nog handhaven en zijn recht van bestaan ook hier doen gelden. Velen duldden het, anderen wilden het uitroeien, weer anderen wilden door eene zekere accommodatie tusschen beide partijen het bestaan daarvan opheffen. Deze meeningen heeft Episcopus samengevat en beoordeeld in zijn „Vrije Godes-dienst,” een dialoog tusschen Remonstrant en Contra-Remonstrant. ²⁾ Om eene aanleiding te hebben tot de verdediging van zijn gevoelen, liet Episcopus in de inkleeding van het verband, de Contra-Remonstrant eenige zijner theses citeeren, te Leiden gehouden „de Magistratibus Honorandis,” ³⁾

---

¹⁾ l. l. „Per doctrinam Walaei ex homine merum fit idolum, id est, lignum, quod non est nisi alienis mobile nervis. Ratio est: Docet enim hominem regenerari, et in fide ac gratia salutari ad finem usque confirmari ea actione quae solius Dei actio est, et homini sine idololatria tribui non potest. At sic ex homine fit idolum cujus nulla propria actio est.”

²⁾ Zie blz. 58.

³⁾ Disp. xxxviii der „Disputationes Theologicae Tripartitae” 1646. pag. 258. (Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 431 col. 1.)

waarin de „auctoritas magistratus” was gehuldigd. Toen de Contra-Rem. daarbij wees op de inconsequentie van Episcopus, die thans tegen den wil en ondanks de uitspraak der overheid afzonderlijke vergaderingen met de zijnen hield ¹⁾, verdedigde Episcopus deze met de volgende woorden, die hij den Remonstrant in den mond legde. ²⁾

„Let, bid ick U, op den tijdt, en ghij sult haest den rechten sin daer van ghewaer worden. Den tijdt als D. Episcopus dese disputatien heeft ghehouden, is doe gheweest, wanneer de Contra-Remonstranten, uwe geloofs-verwanten, genoten overal neffens de onse publijcke vrijheyte om in de publijcke geauthoriseerde kercken haer gevoelens te moghen leeren en predicken, deur sulcke Leeraers als sij selfs begeerden, en, daarmede niet tevreden sijnde, de publijcke kercken die niet haer maer de Overheyte toe quamen, alleen in wilden hebben, en, bij weygheringhe nieuwe afghesonderde 't samschoolinghen en samenrottinghen, collegien, consistorien, kerckenraden, binnen en buyten de steden ginghen oprechten, niet alleen sonder consent of ooghluyckinghe, maer teghen dank en wil, teghen de expresse edicten en verboden harer hooghe en leeghe overheden, jae, dat meer is, wanneer sij publijcke kercken, kloosters en versegelde plaetsen innamen, om, quansuys hare bij-eenkomsten suyver en reyn alleen te ghenieten. Op dese alleen heeft D. Episcopus ghesien. Uwe vergaderinghen

---

¹⁾ „Vrije Godes-Dienst.” Uitgave van 1627. blz. 14.

²⁾ „Vrije Godes-Dienst.” 1627. blz. 19 en 20.

werden in die tijdt gemaect niet alleen in weer-wil en teghen de expresse bevelen der overheden maer sonder eenighe noodt. Ghij haddet de publijcke macht voor U. Ghij haddet de publijcke kercken overal in: Uwe Leeraers leerden daer in soo vrij als de onse: ghij mocht hooren wie gij wildet in Uwe eyghene Steden en Dorpen. Wij daer en teghen nu hebben noch Kercken daer wij hooren moghen noch Leeraers die ons leeren moghen. 'Tis ons al benomen. Ghij hebt onse leere niet alleen valsch, maer onlijdelijck, onse Leeraers niet alleen voor valsche Leeraers, maer voor onverdragelijc verclaert: so verre dat ghijse niet alleen uyt de kercken uijtgestoten hebt, dat was noch over te komen geweest maer oock geraden hebt uit het Landt te verdrijven. Ghij raedt noch dagelijcks, datse daer uyt gehouden worden, op datse niet en souden ons leeren en stichten met hare gaven en exempel."

Toen daarop de Contra-Remonstrant bijdraaide en ging loven en bieden, zeggende: ¹⁾ „Ick haet hypocrysie en gheveynstheydt: Ick weet beter: ick zie en hoore watter omgaat: maer evenwel en zie ick noch gheen groot verschil. Ghij kent immers onze kercke noch voor een Gereformeerde kercke: Onse Leeraers voor Leeraers van de Gereformeerde kercke, waertoe dan andere Leeraers ghesocht? Waerom komt ghij niet weder tot haer? Waerom aparte schueren, huijsen en vergaderingen gemaect?" antwoordde de Remonstrant: ²⁾ „Ghij zijt grooteelijcks gheabuseert lieve Buerman, soo ghij op ons oordeel

¹⁾ „Vrije Godes-Dienst." Uitgave van 1627 blz. 21.

²⁾ t. a. p.

dit besluit bout: Uwe kercke heeft bij ons een ander oogh, als ghij meent. Wij houden se, 't is waer voor een kercke, die niet alleen Ghereformeert heet maer oock inder waerheydt van veelerley doolinghen, superstition en abuysen des Pausdoms ghéreformeerde is: so houden wij oock de Luthersche, Mennistische, Sociniaensche, Puriteynsche kercke voor een Ghereformeerde kercke: Maer tsedert dat uwe kercke die bekende pointen die wij houden niet alleen voor valsche, maar oock voor seer schadelijcke pointen heeft in hare Synode niet alleen voor ware maer oock voor sodanighe pointen ghecanoniseert, die in uwe kercke nootsakelijck en alleen gheleert moeten worden, soo hebben wij verstaen, ghelijck wij als noch verstaen, dat die ghene dieder uyt zijn, met goede conscientie daerin niet weder moghen keeren." 1)

Episcopus heeft zijn geheelen apologetischen arbeid samengevat in zijne bekende „Apologie,” het scherp gestelde verweerschrift, namens de Remonstranten tegen de „Censura” der Leidsche faculteit uitgegeven. 2) Hierin

1) Hetzelfde betoogde Episcopus in zijn „Vedelius Rhapsodus,” waarin hij de „libertas prophetandi”, waaronder werd verstaan de „libertas de interpretatione S. Scripturae et de decisione controversiarum”, aan allen wilde geschonken zien. (Vedelius Rhapsodus. ed. 1633. Cap. III. pag. 19 seq.; Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 329 col. 2. seq.) Hoewel dit een zuiver Protestantsch beginsel was, kwam de Deventersche hoogleeraar Vedelius in zijn „De Arcanis Arminianismi” hiertegen op, met de bewering, dat het tot libertinisme leidde. („De Arcanis Arminianismi.” ed. 1631. Cap. III. pag. 16.)

2) Zie blz. 90.

In de „Introductio ad lectorem Christianum” (pag. 1—3 van de uitgave van 1630; Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 109—112) noemde

- heeft hij geen nieuwe gezichtspunten geopend, maar alleen het oude, hoofdzakelijk reeds in de confessie besproken, bijeengebracht. Aangezien alles, wat in de Apologie, hoofdstuk voor hoofdstuk, breedvoerig wordt besproken, reeds vroeger door mij is opgenoemd, kan hier worden volstaan met de mededeeling dat in geen zijner werken de rijkdom van argumenten zoo groot, de betoogtrant zoo scherp en treffend is, als in dit geschrift dat de kroon zet op zijn arbeid als apologet van het Remonstrantisme.

Episcopus deze manier van censeeren: „immodestus, fastidiosus et iniquus,” althans wat de „*censura praefationis*” betref, en zeide hij, dat de confessie door de censoren niet was begrepen. In zijne verdediging handhaafde hij niet alleen de uitspraak der Remonstranten: „*Se omnia confessionis suae membra ad praxim Christianae pietatis direxisse,*” maar trad hij tegenover de censoren op met de beschuldiging: „*Theologia Calvini revera mere speculativa est*” en wat de beschuldiging van Socinianisme betref, wees hij de censoren op het dwaze van hun critiek, daar zij zelf erkenden, dat de confessie der Remonstranten orthodox was: I. de Trinitate. II. de Deitate Filii ac Spiritus S. III. de Persona Christi. IV. de Officio Christi. (Zie de ongepagineerde „*Praefatio*” der „*Censura*”, uitgave van 1626). Bovendien waren vele verwijten der censoren zeer gezocht. Zoo beschuldigden zij de Remonstranten, dat zij zwegen over de quaestie, of er wel een God is. (pag. 11. der „*Censura*” ed. 1626.) Episcopus antwoordde: „*An sit Deus et an ratione naturali cognosci ac probari possit, Deum esse, ex professo hic tractare non voluerunt Remonstrantes.*” Zij rangschikten dit onder de „*praecognita*”. (Apologia. ed. 1630. pag. 24; Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 121 col. 1.) Evenzoo namen de censoren het den Remonstranten kwalijk, dat zij zwegen over de quaestie, of God door de zaligen eens zal gezien worden. (Censura. ed. 1626. pag. 37.) Episcopus antwoordde: „*Remonstrantes quaestionem istam an Dei natura aliquando beatorum oculis visibilis sit futura, non tantum non necessariam sed inutilem atque ineptam esse crediderunt.*” (Apologia. ed. 1630. pag. 38; Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 129 col. 2.)

De beschrijving van Episcopius' leven en werken als apologet van het Remonstrantisme is hiermede voltooid. Mij rest alleen nog zijne verhouding te bepalen tot zijn voorganger Arminius en zijn opvolger Curcellaeus, beiden als apologeten.

Arminius was voorzichtiger dan Episcopius in het uitspreken zijner gevoelens en denkbeelden. Hij toetste ze nog aan de Schrift en had nog geen volle zekerheid gekregen. Voor hem was hoofdzaak de „praedestinatio.” De gevolgtrekkingen, die moesten vloeien uit de ontkenning eener „absolute praedestinatie”, waren door hem nog niet aanvaard. Dit blijkt uit zijn „Examen Thesium F. Gomari, quas in Lugd. Bat. de Praedestinatione publice disputandas proposuit, ad 31 Octob. Ao. 1604.”¹⁾ De bouwmeester, die de fundamenten legde, stierf te vroeg. Het zedelijke in de geloofsleer stond voor hem wel hooger dan het dogmatische, want door de praedestinatie prijs te geven, trachtte hij Gods' souvereiniteit als zedelijke macht te handhaven. Maar toch bleef eigenlijk de dogmatiek de hoofdzaak, de praedestinatie de spil waaromheen alles draaide.²⁾ Episcopius legde voor alles nadruk op het zedelijk element in de geloofsleer, en leerde, om dit te motiveeren, teruggaan tot de Schrift. Vandaar dat hij zich meer aan de exegetische wijdde.

---

¹⁾ In 1645 uitgegeven, op de Bibl. van het Seminarium aanwezig.

²⁾ Cf.: „Laudatio S. Episcopii a J. Konijnenburg publice dicta.” Amstel. 1791. pag. 42, 43. (Nederl. vertaling van 1791 blz. 76 en 77.) Zie: Calder „Memoirs of S. Episcopius” p. 33.

Curcellaeus verdedigde Arminius tegen Amyraut, een leerling van Camero, in zijne „Vindiciae.”¹⁾ Hierin volgde hij Arminius en Episcopus in hunne opvatting van de praedestinatie, maar lette hij meer op de juridische zijde van het leerstuk, het „jus aequitatis Dei,” de satisfactie-leer, waarvoor door Calvijs' opvatting geen plaats werd gelaten. Door het „decretum horribile” kon God nooit aan het „jus aequitatis” (d. i. allen te behouden) voldoen, terwijl ook aan zijn eer niet voldaan werd, daar een gedeelte der geloovigen toch verloren ging. Arminius wees op de dogmatische, Episcopus op de ethische, Curcellaeus op de juridische zijde der praedestinatie. Curcellaeus heeft in zijn „Religionis Christianae Institutionum libri septem” Episcopus' voetspoor gevolgd. Evenals deze maakte hij onderscheid tusschen „necessaria” en „non-necessaria” in de geloofsleer, en stelde hij de „praxis pietatis” op den voorgrond. Maar meer dan Episcopus nog heeft hij zich gewijd aan exegese en tekstercritiek. Hierin was Episcopus' arbeid slechts voorbereidend. Curcellaeus en zijn opvolgers hebben zijn werk in deze richting voortgezet. Daarbij verhief Curcellaeus zich tegen Episcopus' rationalisme, zijne opvolgers echter hebben het weer aangehangen en verbreid.

Episcopus is de baanbreker geweest. Zijn apologetische arbeid kan niet worden samengevat tot een systematisch geheel, is niet positief, maar negatief, niet opbouwend maar afbrekend. Op die na hem kwa-

---

¹⁾ Op de Bibl. van het Seminarium aanwezig.

men, rustte de plicht, zijn werk voort te zetten, en op te bouwen. Dit hebben zijne geestverwanten gedaan. Aan het Seminarium der Remonstranten is aan een critische, wetenschappelijke beschouwing der theologie voortgearbeid door mannen, die op dit gebied den naam van ons vaderland hebben hooggehouden. Aan Episcopi^{us} de eer, daarin te zijn voorgegaan, de eerste te zijn geweest.

AANHANGSEL.

Episcopius' apologetische werken.

Op eene enkele uitzondering na zijn alle werken van Episcopius apologetisch. Telkens weer herhaalden zich de aanvallen der tegenpartij en hij was de aangewezen persoon, om die af te weren. Het hoogst van al zijne strijdschriften staat de bekende Apologie. Deze heeft dan ook zulk een polemiek ¹⁾ in het leven geroepen, dat door haar de geheele reeks van strijdschriften in twee deelen wordt gesplitst. Het eerste deel bevat de werken:

a. Voor de Apologie.

Naar aanleiding van Episcopius' theses: ²⁾

1. Optima Fides Festi Hommii, cujus specimen in citatione locorum ex Thesibus privatis M. Simonis Episcopij demonstratur ex libro quem inscripsit: Specimen Controversiarum Belgicarum. 1618. 4o. ³⁾

---

¹⁾ Deze polemiek is zeer belangrijk, hoewel niet uitgebreid, althans niet zoo uitgebreid, als b.v. Episcopius' polemiek tegen Trigland.

²⁾ Zie blz. 51.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. en te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 65.) cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 461. (Waarschijnlijk van Episcopius zelf.)

Hierin werden naast elkander afgeschreven een viertal plaatsen, zooals Episcopus ze uitgesproken had, en daarevens zooals ze door Hommius geciteerd waren in het:

Specimen Controversiarum Belgicarum, seu confessio ecclesiarum reform. in Belgio, cujus singulis Articulis subijuncti sunt Articuli discrepantes, in quibus nonnulli Ecclesiarum Belgicarum doctores hodie a recepta doctrina dissentire videntur. In usum futurae synodi Nationalis latine edidit et collegit F. Hommius. Addita est in eundem usum Harmonia Synodorum Belgicarum. Lugd. Bat. Elzevier. 1618. 4o. 1)

Tegen de „Optima Fides” kwam uit Hommius’:

Collegium disputationum theol. in acad. Leydensi privatim institutarum a. M. S. Episcopo. Addita est praefatio in qua demonstratur in citandis hisce thesibus aliisque scriptis optima fides F. Hommii. Dordr. ex off. Joann. Berewout. 1618. 4o. 2)

Hiertegen weer Episcopus’:

2. Brevis Responsio ad praefationem quam edito a se Disputationum privatarum M. S. Episcopij collegio praefixit, et in qua optimam suam fidem adstruere conatur F. Hommius. 3).

Naar aanleiding van het stellen eener confessie. 4)

1. Nodige verantwoordinge der Remonstranten nopende soo wel het stellen van een eyghene en bysondere confessie, verclaringe haers gevoelens, vereeniging met de

---

1) Op de Bibl. te Amst.

2) Op de Bibl. te Amst. Zie blz. 78.

3) Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 463 seq.

4) Zie blz. 56 en 57.

Luthersche: alsmede over haere Leere van den Doop, Avontmael, ende Rechtvaerdichmakinge uyt den gheloove. Mitsgaders van de vruchten der Contra-Remonstranten gheloove, dienende tot claere aenwijsinge ende wederlegginge vande notoire valscheden die Daniel Heynsius, gewesene Secretaris van de Heeren Politijquen op de Dortsche Synode, onlangs gepleecht heeft in sijne voorrede over seeckere brief Simonis Episcopij, in druk uytgegeven ende den Ho: Mog: Heeren Staten Generaal toegeeygent. Gedruckt int jaer 1620. 4o. ¹⁾

De titel van Heynsius' geschrift was: Simonis Episcopij brief. Inde welcke de gront van de Remonstranten aengaende hare Belijdenis ende eenstemminge in het gheloove, naecktelick ontdekt wort. Met een voorreden aende Hoog. Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden. 's-Gravenhage. Anno 1620. 4o. ²⁾

Nogmaals werd deze brief gedrukt in het pamflet: Brief van Simon Episcopus met eenighe Aenteyckeningen ofte Commentarien breeder verclaert. Daer in verscheyden raetslagen ende mysterien der Arminianen ondeckt worden. Waer bij noch gevoecht is een Kerckelijck ende Politijck Discours om te bethoonen dat de Arminianen geen reden en hebben, dese droeve scheuringe te voeden, ende afgesonderde vergaderingen te houden. t'Amstelredam voor M. I. Brandt. Anno 1620. 4o. ³⁾

---

¹⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst.

²⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst.

³⁾ Anoniem pamflet op de Bibl. te Amst. Tegen het „Discours” gaf Wtenbogaert zijn „Contra-Discours” uit in 1620, waarvan in 1621 een tweede druk verscheen.

In dit geschrift werd telkens een stuk uit den brief afgedrukt, waarop dan steeds een commentaar volgde. Op de voorrede (blz. 3—6) volgde de brief (blz. 6—20) daarna het „Discours” (blz. 20—40).

Naar aanleiding van de Remonstrantsche theologie. ¹⁾

1. Bodecherus Ineptiens, hoc est, evidens demonstratio, qua ostenditur N. Bodecherum, ut plus quam servili adsentatione efficacem Contra-Romonstrantium gratiam demereatur, inepte admodum et nugatorie confessionem Remonstrantium Socinismi arcessere nuper esse aggressum. 1624. 4o. Dit geschrift is afgedrukt achter de: Acta et Scripta Synodalia Dordracena ministrorum Remonstrantium in foederato Belgio. Harderw. ex off. typ. syn. Anno 1620. 4o. ²⁾ De „Bodecherus” staat achter het „Antidotum”, dat ook hier is opgenomen, en beslaat 44 pag. zonder index. Het geschrift was gericht tegen Bodecherus’ werkje:

Sociniano-Remonstrantismus. Hoc est, Evidens Demonstratio, qua Remonstrantes cum Socinianis sive re ipsa, sive verbis, sive etiam methodo, in pluribus confessionis suae partibus consentire ostenditur per Nic. Bodecherum, ecclesiae Alcmariae quondam pastorem. Lugd. Bat. Ex off. J. Marci; cum theologiae facultatis approbatione. Anno 1624. 4o. ³⁾ De „approbatio” staat op de keerzijde en is onderteeekend door: Joh. Polyander, Andr. Rivetus, Ant. Walaeus en Ant. Thysius. Daarop volgt eene Praefatio ad Ill. Nob. ac Potent. Ord. Holl. et W. Frisiae.

¹⁾ Zie blz. 73 en 85.

²⁾ Op de Bibl. te Amst. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 48 seq.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 67.)

Dan nog eene „praefatio ad lectorem,” waarna in het eigenlijk geschrift de confessie op den voet, Caput voor Caput, wordt gevolgd. (174 pag.)

2. Eere Godts verdedicht teghen den Laster Jacobi Triglandij, begaen in seeckere Predicatie of claer ver-toogh, dat niet de Remonstranten of Arminianen, maer de Contra-Remonstranten of Calvinianen Godts Eere vernietighen. Ghedruckt Anno 1627. 4o. ¹⁾

Naar aanleiding van de afzonderlijke vergaderingen der Remonstranten, en de pogingen tot accommodatie. ²⁾

1. Vrije Godes-dienst of 't Samen-spreekinghe tus-schen Remonstrant en Contra-Remonstrant over de vrije Godts-dienstighe Vergaderinghen der Remonstran-ten met Wederlegginge van Douchers oproerighe Predi-catie, C. Dungani redeloose Salvatien, deur een lief-hebber der waerheyte ende der vrije Godts-dienstigheydt. Ghedruckt in tJaer ons Heeren 1627. 4o. ³⁾

Dit was gericht tegen de:

Salvatien van 't geschrift, onlangs uyt-gegeven tegen de remonstr. afgesonderde vergaderingen „Redenen van Consideratie enz.” Ingesteld tot weder-legginge van de

¹⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst. De preek werd gehouden op 31 Januari 1627, naar aanleiding van Marc. IX: 33, 34.

²⁾ Zie blz. 83 en 84. Hiermee kan vergeleken worden: Redenen, waeromme de Remonstrantsche Leeraers niet en behooren haer te laten bewegen, deur beloften van tractement, dreygementen van strafen, ofte andersins, om stille te staen, en sich te onthouden van alle ofte eenige bedieninge des woordts, 't zij in kleyne, 't zij in groote vergaderingen, daer de selve haren ofte van noode mochte zijn, ofte versocht mochte worden. Gestelt door Simon Episcopus. (Brieven van versheyde vermaerde en geleerde mannen deser ceuwe. blz. 181—192.)

³⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst.

Consideratien, die enige, onder den naem van ledematen vande ware, suyvere, Christ. geref. Kercke daer tegens hebben laten uytgaen. Door C. Dunganum. Tot Utrecht 1626. 4o. 1) „Met kennisse ende approbatie der classis” uitgegeven en met een opdracht „Aen onse Christelijke overheden.”

2. Examen disputationis theologiae Antonii Walaei, quam inscripsit „De quatuor controversis Remonstrantium articulis vulgo notis.” Harderw. 1627. 4o. 2) Het was gericht tegen Walaeus’: Disputatio theologica de quatuor controversis Remonstrantium articulis vulgo notis in qua status controversiae nude proponitur, et Remonstrantes ad Ecclesiae Belgicae unitatem invitantur integra veritate, quam sub praesidio Antonii Walaei S. Theologiae Doct. et Prof. in Acad. Leydensi publice defendit Arn. G. Altius die 17 Julij 1627. Deze disputatie is niet opgenomen in de „Opera omnia Walaei

---

1) Pamflet op de Bibl. te Amst. De „Redenen van consideratie: dienende om de geref. ghemeeynten bij den anderen te houden ende, so veel doenlijk, alderhande scheuringe onder de selve te verhoeden door C. V. D.”, in 1626 uitgekomen, waren ook van de hand van v. Dongen. Hierin had hij plaatsen uit geschriften van Wtenbogaert, Episcopus, Taurinus en andere Remonstranten geciteerd en beschouwingen daaraan vastgeknoopt. Hiertegen verscheen van de hand van Car. Rijkewaert: Consideratien van eenighe lidmaten van de ware gheref. kercke op 't boecxken van C. V. D. „Redenen van Consideratien enz” 1626. Daartegen schreef Dunganus weer zijn bovengenoemde „Salvatien” en daarop Episcopus zijn „Vrije Godes-Dienst.”

De preek van den Waalschen predikant Doucher was over den tekst Jac. II: 14. Zij werd gedrukt en in het Nederlandsch vertaald. (Zie Cat. Rogge II. 1. 221.)

2) Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 66.) cf. Oper Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 61 seq.

Lugd. Bat. 1643, maar wel achter het „*Decretum Illustrum ac Pot. Ord. Holl. et Westfrisiae pro pace Ecclesiarum munitum Sacrae Scripturae auctoritate et conciliorum, Antiquorum Patrum, Confessionum publicarum et recentiorum doctorum testimoniis*. Lugd. Bat. 1614. 4o. ¹⁾ Ook is ze voor het „*Examen*” van Episcopus van 1627 afgedrukt. ²⁾ Ze bestaat uit 25 Theses. De 4 artikelen zijn:

1o. „*electio et reprobatio*” (Thes. 11.) 2o. *prædestinatio*” (Thes. 12—14.) 3o. „*liberum arbitrium*” (Thes. 15—19.) 4o. *perseverantia* (Thes. 20).

b. De Apologie en hare gevolgen. ³⁾

1. *Apologia pro confessione sive declaratione sententiae eorum qui in Foederato Belgio vocantur Remonstrantes super praecipuis articulis Religionis Christianae contra censuram quatuor Professorum Leydensium*. 1629. 4o. ⁴⁾

Hiervan verscheen in 1630 een verbeterde uitgave, van een index voorzien. ⁵⁾ Ze bevat eene „*Dedicatio, inscripta Nob., Prud. et Pot. D. D. Deputatis et Consiliariis Ord. Holl. et West-Frisiae,*” onderteekend „*Remonstrantes.*” Daarop volgt eene „*Praefatio ad Rever. Clariss. doct. viros, patres ac symmistas, pro veritate et bona conscientia partim proscriptos, partim incarceratos, partim adflictos oppressosque in Belgio Foede-*

¹⁾ Op de Bibl. te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 64.)

²⁾ en opgenomen in „*Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 59.*”

³⁾ Zie blz. 90—94.

⁴⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 67.)

⁵⁾ Op de Bibl. te Amst. cf. *Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 94 seq.*

rato,"¹⁾ onderteevend door Episcopus. Evenals de confessie in 25 Cap. ingedeeld, volgde zij de „censura” op den voet, die eveneens naar analogie van de confessie 25 cap. bevatte en verscheen als:

Censura in confessionem sive declarationem sententiae eorum qui in foederato Belgio Remonstrantes vocantur, super praecipuis articulis Christianae Religionis a. S. S. Theologiae Profess. Academiae Leydensis instituta. Lugd. Bat. ex. off. Bonaventura et Ab. Elzevir. Acad. Typograph. 1626. 4o. De opdracht aan de „Deputati et conciliarii ord. Holl. et West-Frisiae” is onderteevend door de 4 Leidsche Professoren. Dan volgt een ongepagineerde „censura praefationis Remonstrantium”, waarvoor deze praefatie zelve is afgedrukt. Dan op 5 pag. een extract uit de „acta synodi a Remonstrantibus habitae XXVI Maji anno 1604.” (deze acta betreffen de „mutua tolerantia” en de „libertas prophetandi.”) Eindelijk de „Censura” zelve (333 pag.) met een korten index.²⁾

2. Responsio Remonstrantium ad libellum cui titulus est, Specimen calumniarum atque heterodoxarum opinionum ex Remonstrantium Apologia excerptarum, instar

---

1) Deze „Praefatio” is uitvoerig besproken door J. Tideman „Stichting der Rem. Broed.” Dl. II. blz. 230—235.

2) Trigland liet disputeeren over de Apologie. Die „disputationes” kwamen uit als: „Disputationes theol. in Confessionem et Apologiam Remonstrantium sub praesidio J. Triglandij. Lugd. Bat. 1642—1647.” in 2 dln. (het 1e deel met de namen der respondenten bevat 21 disp.; het 2e deel, zonder deze, 30.) In 1664 kwam uit Trigland’s: „Antapologia sive examen atque refutatio totius Apologiae Remonstrantium”, goedgekeurd door de Leidsche faculteit 18 Maart 1664, waarin in 59 Cap. de 25 Cap. van Episcopus’ Apologie werden weerlegd. (Zie blz. 93.)

Prodromi in lucem emissum per quatuor Professores Leydenses. Harderw. ex off. typ. Rem. 1631. 4o. ¹⁾ Dit was geschreven tegen het:

Specimen calumniarum atque heterodoxarum opinionum ex Remonstrantium Apologia excerptarum: Instar prodromi ad praemonendos omnes veros Christianos in lucem emissum, per S. Theologiae Professores in Academia Leydensi. Lugd. Bat. ex off. Bonaventura et Abr. Elzevir Acad-Typogr. 1630. 4o. ²⁾

Op de „Præfatio ad Lectorem Christianum” (pag. 1—10) volgt de „Primus catalogus, seu specimen calumniarum atque heterodoxarum opinionum ex Remonstrantium Apologia excerptarum et cum libello cui titulus est „De Pace et Concordia Ecclesiae” collatarum. Van dit boekje luidt de volledige titel:

Anonymi dissertatio de Pace et Concordia Ecclesiae. Editio secunda ad ipsius Auctoris manuscriptum recognita, multisque locis aucta. Eleutheropoli. Typ. Godfridi Philadelphi. Anno 1630. 12o. ³⁾

De volgende bladzijden van het „Specimen” (pag.

¹⁾ Op de Bibl. te Amst. cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 284 seq.

²⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 67.) In 1630 werd het in 't Nederl. vertaald als „Proeve van lasteringen enz.” Hierop schreef Wtenb. zijn „Korte Voorlooper. 1630,” de Leidsche faculteit het „Antwoorde op den Voorlooper. 1631” en Wtenb. weer zijn: „Replijk der Rem. op de Antwoort teghen den Voorlooper. 1631.”

³⁾ Op de Bibl. te Amst. De eerste druk is van 1628, zooals blijkt uit het „Specimen” pag. 11, waar staat: „Editum est (ut fert quidem prima libelli facies) anno 1628.” De auteur is de Pool Sam. Przypcovius (gest. 1670. Zie F. Calder „Memoirs of S. Episcopus” p. 474 en Cat. Rogge II. 2. 38.)

23—40) worden ingenomen door den „Catalogus Alter in quo excerpta sunt dogmata alia ex Apologia Remonstrantium in quibus quoque praeter articulos quinque controversos, a doctrina Ecclesiarum Reformatarum abeunt” in 22 Cap. met een „appendix ad Lectorem Christianum.”

3. Vedelius Rhapsodus, sive vindiciae doctrinae Remonstrantium a criminationibus et calumnijs Nic. Vedelii S. Theologiae D. et Profess. in Ill. Schola Daventriensi, quas Rhapsodiarum in morem congegissit et inscripsit: Arcana Arminianismi. Harderw. ex off. typ. Remonstr. 1633 4o. ¹⁾ met een opdracht aan de regeering van Deventer, onderteekend „Remonstrantes.”

Het was gericht tegen:

De Arcanis Arminianismi libri duo seu quaestio quanaenam sit religio et fides theologorum Remonstrantium, decisa ex confessione et apologia ipsorum per Nic. Vedelium. S. S. Theol. Doct. et Profess. in Ill. Schola Daventriensi. Lugd. Bat. apud Franc. Hegerum. Anno 1631. 8o. ²⁾, goedgekeurd door de Leidsche faculteit.

Het werkje is geschreven (zooals staat in de opdracht): „contra eos qui Remonstrantes vocantur, et sub pacis, veritatis, et gloriae Dei praetextu, confessionem omnium

---

¹⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 66.) cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 322 seq. In 1633 verscheen te Harderwijk een andere druk met een ander fleep, maar de letter van den eersten druk is veel beter. (Ook deze druk is te Amst. op de Bibl. aanwezig.)

²⁾ Op de Bibl. te Amst. Ook te Rott. (Zie Cat. Bibl. Rott. blz. 68.). Tegen „Vedelius Rhapsodus” schreef Vedelius in 1634 zijn: „Arcanorum Arminianismi pars tertia.” 4o.

religionum et libertinismum introducere conantur, et viam ad atheismum sternunt.”

Het 1^e boek bevat 10 Cap. (pag. 1—99.), het 2^e boek 11 Cap. (pag. 99—254.)

c. Na de Apologie.

Tegen Trigland. ¹⁾

1. De Crachteloosheyt der Godsalicheyt van de Leere Jacobi Triglandii in sijn Boeck teghen de Enghe Poorte D. Eduardi Poppii en specialijck in zijn dedicatie Brief sommierlijk vervatet, uyt sijne eyghen fundamenten naeckt en claer aenghewesen. Ghedruckt voor de Societeit der Remonstranten. Anno 1632. 4o. ²⁾ Met eene voorrede „Aen de Contra-Remonstrantsche Burghers van Amsterdam.”

Hiertegen kwam van Trigland's kant:

Den Krachteloosen Remonstrant, vermorselt door de kracht van de Leere der waerheydt die nae de Godtsaligheyt is. Tot ghemeyner onderrichtinge ende waerschouwinghe in het licht ghegheven door Jac. Triglandium. Amst. M. J. Brandt. 1632. 4o. ³⁾ Op de keerzijde van het titelblad staat vermeld: Wtghegeven volgens de gemeene ordre der kercken deser Landen. Op blz. 90 is een gedicht afgedrukt, dat tot titel heeft: „Sterckwater tot suivering van de waerschuwinge nopens de Enge Poorte ende van het Lof-dicht D. Trigland. Anti-Poppij.”

¹⁾ Zie blz. 97 en 98.

²⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst. Tegen Trigland had Episcopus reeds in 1627 gepolemiseerd. Zie blz. 85.

³⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst. Op de laatste bladzijde (92) staat: „ghedruckt bij Abrah. Jaquet te Amst.”

Het geschrift is gericht: „Aende af-gedwaelde Remonstrants-ghesinde.”

Hiertegen Episcopi^{us}:

2. De kracht der God-salicheyt, vermost en vermorselt deur Jacobi Triglandii eensdeels achtergelatene antwoorden eensdeels krachteloose uytvluchten op de Redenen vervatet in het Boeckxken gheintituleert de krachteloosheyt der Godzalicheyt vande Leere Jac. Triglandij. Voor de Societeit der Remonstranten. Anno 1632. 4o. ¹⁾ Met eene voorrede „Aen de Contra-Remonstrantsche Burghers van Amsterdam.”

3. De War-Religie ofte de verwarde valsche en redeloose Religie Jac. Triglandij. Aengewesen in sijn boeck gheintituleert: De ware Religie, Bij forme van Dialogue of 't samensprekinghe tusschen Ghereformeerde en Contra-Remonstrant. Voor de Societeit der Remonstranten. Anno 1634. 4o. ²⁾ Met eene breede voorrede „Aen den Christelijcken Leser.”

Dit was gesteld tegen Trigland's:

De Ware-Religie, verantwoord teghen de lasteringen ende verkeerde Argueringen der Remonstrantsche Societeit. Bij forme van 't samensprekinghe gestelt aen de eene sijde met de redenen ende eygene woorden van de selve Societeit in twee Boeckjens ³⁾ bij de selve tegen Jac. Triglandium uytgegeven; ende aen de andere

---

¹⁾ Pamflet op de Bibl. te Amst.

²⁾ Op de Bibl. te Amst.

³⁾ Zie boven „De Crachteloosheyt der Godsalicheyt” en „De Kracht der God-salicheyt.”

sijde met bondige ende Schriftmatige antwoorden der Gereformeerden, waer in klaer blijkt dat het Remonstrantsche menschelijcke vernuft teghen de kracht vande Leere der waerheyt die na de Godsaligheyt is, geensins bestaen en kan, door Jac. Triglandium. 't Amstelredam. Gedrukt voor M. I. Brandt Anno 1633. 4o. ¹⁾ Wederom op last der kerk uitgegeven. De samenspraak, die zeer breedvoerig is, wordt gehouden tusschen Geref. en Rem. In de „War-Religie” van Episcopijs tusschen Geref. en C. Rem.

Tegen Heydanus. ²⁾

1. Antwoord op de Proeve van Abr. Heydanus tegen de onderwijsinge in de Christelijcke Religie na de belijdenisse der Remonstranten. Gestelt door M. Simon Episcopijs. Tot Rotterdam. Gedrukt bij Joannes Naeranus. Anno 1643. 4o. ³⁾ Hiervan verscheen in hetzelfde jaar (1643) een tweede druk „vermeedert met een breede „Weder-spraeck op de Aen-spraecke A. Heydani aen alle Remonstrantsgezinde,” (bij denzelfden uitgever te Rotterdam) maar met eene andere voorrede. De „Weder-spraeck” was wel ontworpen, maar kon door het sterven van Episcopijs niet meer in den eersten druk worden opgenomen.

---

¹⁾ Op de Bibl. te Amst. Op de laatste bladzijde staat: „gedrukt bij J. Jaquet.” Tegen de „War-Religie” schreef Trigland nog zijn: „De tweede verantwoordinghe van de ware religie.” Amst. 1635. 4o, wederom in den vorm van een dialoog, thans tusschen Geref. en Arminiaen.

²⁾ Zie blz. 109.

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Hiervan is ook een exemplaar op de Bibl. te Leiden en op de Bibl. te Rott. (Cat. Bibl. Rott. blz. 68.)

In 1644 verscheen bij Naeranus te Rotterdam een 4^e druk.

Het geschrift was gericht tegen Heydanus':

Proeve ende Wederlegginghe des Remonstrantschen Catechismi door Abr. Heydanum. Den tweeden druck van nieuws oversien ende met een Register vermeerdert. Leyden 1641. 8o. ¹⁾, met een zeer breede „Aensprake aen allen Remonstrants-Gesinde Gemeeynten door het Vereenighde Nederlandt. Vraag voor vraag (121 vragen) wordt de Catechismus bestreden. (tot blz. 409.) Dan volgt na het „Besluyt" (blz. 409—415) een „oordeel over de gantsche Leere der Remonstranten, van dewelcke tot noch toe gehandelt is in 't ondersoek deses catechismi." (blz. 415—504.)

Tegen een geestverwant van Vedelius. ²⁾

1. Den rechten Remonstr. theologant, ofte clare vertoonninghe van de rechte theologie der Remonstranten, aengaende het anathematiseeren der doolenden insonderheydt in 't point vande heylige drieenigheydt. Amst. 1638. 8o. ³⁾ Deze uitgave is opgenomen in één band met de „Twee brieven van S. Episcopus aan J. Beverwijck." Afzonderlijk kwam er een tweede druk

¹⁾ Op de Bibl. te Amst. Voor den „Catechismus." zie blz. 88. Noot 1. (Cat. Bibl. Rott. blz. 172.)

²⁾ Tegen „Den Remonstrantschen theologant." Dit anoniem geschrift moet van een geestverwant van Vedelius zijn. (cf. Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 510.)

³⁾ Op de Bibl. te Amst. Zie blz. 109. In het Latijn vertaald en opgenomen in de „Oper. Theol. Pars Altera 1665 II. pag. 508 seq., als „Verus Theologus Remonstrans." Ook te Rott. is een exemplaar. (Cat. Bibl. Rott. blz. 68 en 195.)

van uit, met denzelfden titel, alleen met de bijvoeging : „Gestelt door S. Episcopus,” zonder vermelding van jaartal. 8o. 1)

BIJLAGE. A. (Bladz. 71.)

Extract uit een brief van S. Episcopus aan een der gevangenen op Loevestein van 29 Juli 1624. (Cat. H.S.S. Rott. No. 991).

Mijne reyse aengaende daervan U.E. gaerne wat bescheyt wiste, die is nae wensch voorspoedigh geweest. De Heere zij daer voor hertgrondelijck gedanckt: Van Orleans gingen wij de Loire af op Bloys, Amboise, Tours, Saumur, Angiers, Nantes, van daer gingen wij met de bode te peert tot Rochelle daer ick in den eersten deur de ongewoonte wat moeyelijkheyts hadde, maer metter tijt soo wel mij bevonde dat ick het mij niet genoegh en kan bedancken. Van Rochelle gingen wij over zee naer Bordeaux van daer reyste ick naer Nantes over St. Jean d'Angily en andere steden van assurantie die geraseert waren: want ick was begeerich die te zien. Van Nantes reyste ick tot Poictiers en dit al te peert. Te Poictiers vond ick een coetse op Parijs daer ik mij op begaf niet om dat ick het te peert niet soude hebben kunnen harden, maer om dat mij docht dat het gemackelijcker was en verseeckerder tegen alle onweder dat komen konde, oock onkostelijcker al hoe wel lancksamer. Overal vonden wij gewenschte logijsen en tafelen en in verscheyden plaetsen

---

1) Op de Bibl. te Amst.

hertelijcke en medewarighe vrienden, twelck ons een groot vermaeck was. Te Rochelle vond ick onsen Vrient Reael, die uwe E. soo dickmael met hertelijcken beweginghe gedocht dat hij toonde dat u. E. hem in het hert laeght. Ik vond daer veel vrienden van mijns Broeders wegen, maer de hertelijkste van allen was dese met noch eenen u. E. onbekent. Eer dat wij daer quamen, was het geruchte al gekomen dat ick daer komen zoude. De Predikanten hadden de lucht in de neus en beelden haerselven wonderlijcke desseins van mij in daer om sij meenden dat ik rontom Vranckrijk gingh doorsnuffelen. De Maire vande stadt was terstont van onse aenkomste geadverteert en begeerde ons te zien en te hooren spreken twelcke nochtans buyten gewoonte en bescheyt is. Gevraeght hebbende nae onse persoonen, naemen, oorsaecke van onse komste, intentien om te blijven of vorder te gaen of weder te keeren etc. liet ons gaen met alle beleeftheyt. De Predikanten dreyghden ons dat sij ons wilden komen besoecken en vernemen uyt ons wat onse leere en ogenmerck van onse komste was. Wij wachteden 3 oft 4 dagen, doch daer quam niemant. Om selve bij haer te gaen vonde ick ongeraden, en konden niet reden noch lust genoegh in mijn selven vinden om het te bestaen: want tsijn alletesamen harde, onbuyghlijcke menschen. *Turba gravis paci placidaeque inimica quieti: Et nonnulli eorum optissimi Aere ciere viros Martemque accendere cantu.* Met soodanighe luyden te spreken is even soo veel als op rotsteen en ploeghen en water dorschen. Si quis dignus sit in domo aliqua, ad eum veniat pax vestra, seyt onsen Salichmaker. Hierom docht

Lath 10:13

mij best te wesen haer te laten varen ende te wachten wat sij souden moghen voorhebben met het te willen spreken met mij soo het geruchte liep. Maer die niet quamen waren de Predikanten. Hierom vertrocken wij vorder nae Bordeaux, al waer wij wel 5 oft 6 dagen bleven om het seer aengenaem seiour, dat wij aldaer vonden soo van wegen de plaetse zelve als van weghen de 20 galeyen die daer lagen en haer gereet maeckten om te vertrecken daer mij docht dat ick ipsam servitutis Romanae formam voor oogh sagh, met het aenschouwen van die gevangene slaven ende haeren slaefschen arbeyt en maniere van leven. Ick wenschte dickmael dat u.E. met mij waere geweest. Ick twijffle niet, of u.E. soudet een sonderlingh contentement aen de reyse genomen hebben, doch te vergeefs wenschte ick als ick docht dat u.E. in de gedaente van soodanige slaven met een keten aent been gebracht waert en even als zij in banden opgesloten mocht zitten. Ick suchte dickmael en mijn hert iammerde mij maer twas te vergeefs.

God erbarme sich over ons en over u mijn vrient ten goeden.

BIJLAGE B. (blz. 110.)

Brief van S. Episcopus aan Fr. van Limborch. 31 Augustus 1642. (Cat. H.S.S. Rott. No. 1096.)

Dilectissime Cognate simul ac Candidate.

Quod facere quamprimum constitueram, sed per Synodi

hic habitae interpellationes facere non potui, id nunc facio. Gratulor tibi non tam felicem, quam ingenio tuo dignum et strenuis laboribus tuis debitum examinis tui successum. Quin disputationis tuae eventum eundem tibi gratulaturus sim, nullus dubito. Quaeris: An gratum mihi futurum si disputationem illam inscribas etiam nomine meo. Id plane arbitrij tui facio. Amori tuo erga me acceptum id potius feram quam merito meo. Honorem non quaero nec famam ambio, quae fluxa et evanida est. Alii famam habent, alii merentur. Sed nec refuto nec defugio affectus tui erga me benevoli testificationem, quam scio nec tibi indecoram nec mihi ingloriam esse posse, quia a te proficiscetur, quem sciunt omnes non tantum mihi sanguinis aut adfinitatis vinculo iunctum: sed et probum ac Dei timentem adeo esse ut quos amas non tam ex affectu quam ex iudicio aut officio ames, et quibus aliquid debes, ijs multum te debere videri velis. Unum tantum peto ut diligenter ac serio expendas, utrum famae tuae non sis magis consulturus, si Theses tuas Juridicas inscribas Clariss. D. Scotano, praeceptoris tuo, cui uni studiorum tuorum in Jure profectus et qui ex illo ad te redundabit honor debetur: ne sine caussa invidiam tibi confles apud eos quibus Patris tui nomen, etsi immerito, ingratum atque invisum est. Nolim eum quicquam per me detrahi existimationi tuae sed tu videris. Quod restat: Honorem hunc si quis est, reverenter habe. Titulus Doctorem faciet te, sed non doctiorem, utinam felicior te faciat et Deo gratiorem, ut laus tua non sit ex hominibus sed ex Deo. Faxit ille ut honor sic tibi bene vertat, quod futurum non dubito, si non tam

lucrum ex arte et gloriam ex scientia quaerere tibi propositum habeas, sed conscientiam tuam Deo vivorum ac mortuorum iudici adprobare. Stude te ipsum probatum sistere Deo, retinens fidem et bonam conscientiam, qua expulsa nonnulli fidei naufragium fecerunt. Cogor abrumpere. Salve mi Limburgi cum dilecta conjuge et familia tua. Salveat a me plurimum clarissimus D. Schotanus quem vivere ac valere opto. XXXI. Aug. 1642.

Tibi benevolentissimus Patruus
S. EPISCOPIUS.

BIJLAGE C. (Blz. 110).

Stelis ad Monumentum Viri Pietate atque Eruditione
Eximii Simonis Episcopi.

Lunae Quarta dies Eclipsin fecit Aprilis,
Dempsit Episcopio Simoni luminis usum.
Fulserat eximio sed Solis lumine Christi:
Terra sepulchralis nunc tenuiter intercessit,
Abstulit e radiis nonnullos, Neutique cunctos;
Abstulit hos solos docto quos spargeret ore,
Usque suos radios dispergent Scripta per Orbem.
Quam primum Solis continget reditio Christi,
Totus porpetuo coelesti luce micabit!

ISACUS FOECLERUS

VI. Id. Apr. anno.

Da slt Vt Ipfa DVX paX tVa ChrIste DeVs! ¹⁾

---

¹⁾ De hoofdletters vormen het cijfer van het sterfjaar.

STELLINGEN.

I.

Door de leer van het »liberum arbitrium” handhaafden de Remonstranten niet alleen de zedelijke verantwoordelijkheid, maar bovenal het ethisch individualisme.

II.

Niet in de theologie, maar in de anthropologie zagen de Remonstranten het hoofdbestanddeel der Dogmatiek.

III.

Het onderscheid, dat de Remonstranten maakten tusschen »necessaria” en »non-necessaria” in de geloofsleer, moet logisch leiden tot subjectivisme.

IV.

De »auctoritas magistratus,” in zaken de geloofsleer

betreffende, is door de Remonstranten nooit officieel als een hunner beginselen aanvaard.

V.

De meening, dat de »praxis pietatis" niet het hoofdkarakter van het Remonstrantisme was (J. H. Scholten »Leer der Herv. Kerk". 1861. Dl. II. blz. 642.) is onjuist.

VI.

Ed. v. Hartmann's »Moralprincip der Liebe." (Das Sittliche Bewusstsein. S. 223 ff.) is een correctief op zijne idéé van: »die Erlösung des Absoluten."

VII.

Op grond van Matth.: xxii:37 mag niet besloten worden tot de Joodsch-Christelijke herkomst van Marc. xii:29b.

VIII.

Alleen door geen rekening te houden met de hier vereischte voorzichtige exegese en met het verband, dat slechts eene symbolische verklaring toelaat, kan men in Apoc. vi:2 eene historische zinspeling zien.

IX.

De verlossingsbehoefte wordt niet bevredigd door

een terugkeer tot de Paulinische ἀπολόγησις of tot de
idée, die daaraan ten grondslag ligt.

X.

Amos IV:3b leze men: והשלכתנה החרמונה נאם-יהוה

XI.

De populaire opvatting van de יוֹם יְהוָה weerspreekt
de meening, dat de gezindheid van den Israeliet jegens
zijn God vrees zou zijn geweest.

XII.

De naam אֱלֹהִים kan alleen verklaard worden als
een polytheïstische uitdrukking, tot »plurale majestatis»
vervormd.

XIII.

H. Winckler's praemisse, (Geschichte Israels in Ein-
zeldarstellungen S. 27 ff.) dat de religieuze eenheid
van een volk afhankelijk moet zijn van de politieke
eenheid, wordt gelogenstraft door de godsdienstge-
schiedenis.

XIV.

De mystiek is eerst dan zuiver, wanneer zij niet
alleen is: één zijn en gevoelen, maar ook één willen
met de godheid.

XV.

De meening van Harnack, dat mystiek en scholastiek in den grond niet van elkaar verschillen, is psychologisch onjuist.

XVI.

Het leerstuk der menschwording Gods wordt wetenschappelijk alleen gerechtvaardigd door een pantheistisch-pessimistische levensbeschouwing.

XVII.

Terecht zegt Ed. v. Hartmann in zijn »Religion des Geistes" (S. 195): „individuelle Erbsünde im Sinne einer sich selbst zuzurechenden und doch ererbten schuld, ist ein offener Widersinn."

XVIII.

Met het volste recht kan men spreken van eene Protestantsche kunst, omdat zij, eenmaal autonoom geworden, wat de R.-Kath. kunst nooit vermag, heeft leeren teruggaan tot het oud-Germaansch idealisme.

XIX.

Fr. Nietzsche heeft in zijn »Götzendämmerung" S. 91, terecht gezegd: »L'art pour l'art. Der Kampf gegen den Zweck in der Kunst ist immer der Kampf gegen die

»moralisirende” Tendenz in der Kunst, gegen ihre Unterordnung unter die »Moral.”

XX.

Het normale, het harmonische van 's menschen zieleven is niet gelegen in het actieve of het contemplatieve, of in een zekere verhouding tusschen beide, maar alleen in het passieve.

JUL 24 1996

3 2044 038 390 31

X

943

Rem. 85

E64

H1355

